

DISKRIMINERING AV SAMER, NASJONALE MINORITETER OG INNVANDRERE I NORGE

EN KUNNSKAPSGJENNOMGANG

Arnfinn H. Midtbøen og Hilde Lidén

Institutt for samfunnsforskning

Rapport 2015:01

Diskriminering av samer, nasjonale minoriteter og innvandrere i Norge

En kunnskapsgjennomgang

Arnfinn H. Midtbøen og Hilde Lidén

© Institutt for samfunnsforskning 2015

Rapport 2015:01

Institutt for samfunnsforskning

Munthes gate 31

PO Box 3233 Elisenberg

NO-0208 Oslo, Norway

ISBN (trykk): 978-82-7763-454-8

ISBN (pdf): 978-82-7763-455-5

ISSN: 0333-3671

www.samfunnsforskning.no

Innhold

	Forord	5
	Sammendrag	7
	Summary	13
1	Innledning	19
	Bakgrunn	19
	Problemstillinger	21
	Rapportens struktur	23
2	Likestilling og diskriminering	24
	Likestillingsbegrepet	24
	Diskrimineringsbegrepet	25
	Flerdimensjonal likestilling og diskriminering	26
	Måleproblemer	27
3	Metodisk tilnærming	29
	Om litteratursøkene	29
	Om kvalitetsvurderingen	30
	Presentasjonen av forskningslitteraturen	32
4	Likestillings- og diskrimineringsutfordringer blant samer	33
	Samer og norsk politikk – deltakelse og representasjon	34
	Utdanning og arbeidsmarkedsdeltakelse	37
	Diskriminering	38
	Oppsummering	42

5	Likestillings- og diskrimineringsutfordringer blant nasjonale minoriteter	44
	Generelt om nasjonale minoriteter	46
	Særskilt om kvener/norskfinner og skogfinner	48
	Særskilt om jøder	49
	Særskilt om tatere/romani	51
	Særskilt om rom	54
	Forskning om rom i Sverige og Finland	57
	Oppsummering	58
6	Likestillings- og diskrimineringsutfordringer blant innvandrere	61
	Skole- og utdanningssystemet	62
	Arbeidsmarkedet	66
	Boligmarkedet	71
	Møtet med offentlige tjenester	73
	Møtet med den offentlige sfære	77
	Oppsummering	81
7	Likt og ulikt på tvers av arenaer og grupper	83
	Sammenligning på tvers av arenaer	83
	Diskrimineringsutfordringer for ulike grupper – hva sier forskningen?	85
	Likheter og ulikheter mellom minoritetsgrupper	87
	Kumulativ diskriminering	91
8	Veien videre	94
	Samer	94
	Nasjonale minoriteter	96
	Innvandrere	98
	Litteratur	101
	Sammendrag	114

Forord

Formålet med denne rapporten har vært å sammenstille forskningen om likestillings- og diskrimineringsutfordringer blant samer, nasjonale minoriteter og innvandrere i Norge. Prosjektet har vært finansiert av Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet. Hilde Lidén har skrevet kapittelet om nasjonale minoriteter. Arnfinn H. Midtbøen har ledet prosjektet og skrevet rapportens øvrige kapitler.

Vi takker direktoratet for et spennende oppdrag, Jo Saglie for et viktig bidrag til kapittelet om situasjonen for samer i Norge, og Mari Teigen for nyttige kommentarer og kvalitetssikring av rapporten. Takk også til Eva Josefsen og Ketil Lenert Hansen for å ha kommentert og komplettert vår samling av relevant litteratur om diskriminering av samer.

Til slutt en helt spesiell takk til biblioteket ved Institutt for samfunnsforskning, og i særdeleshet til hovedbibliotekar Jon Haakon Hustad. Jon Haakon har vært til uvurderlig hjelp i å systematisere litteratursøk og samle inn den relevante forskningen fra nasjonale og internasjonale databaser, og er en ressurs vi ikke hadde klart oss foruten.

Oslo, 2. februar 2015

Arnfinn H. Midtbøen og Hilde Lidén

Sammendrag

I denne rapporten gjennomgår vi forskningen på likestillings- og diskrimineringsutfordringer som samer, nasjonale minoriteter og innvandrere står overfor i Norge i dag. Forskningen viser at alle grupper møter diskriminering, men det er gjort langt mer forskning på slike utfordringer blant innvandrere enn for samer og nasjonale minoriteter, noe som gjør dokumentasjonen særlig solid blant denne gruppen. Foruten å gjennomgå den relevante forskningen, diskuterer vi hva slags former for diskriminering som er mest utbredt på ulike arenaer, samt om forskjellene i juridisk status og historisk tilknytning til Norge har betydning for utfordringene de ulike gruppene står overfor. Til slutt peker vi på kunnskapshull som fremtidig forskning kan fylle.

Samer

Den samiske befolkningen i Norge står i en særstilling sammenlignet med de andre minoritetsgruppene i landet. På den ene siden har de en århundrelang historie som diskriminert minoritet, der den norske statens fornorskingspolitikk hadde som målsetting å assimilere samene inn i den norske majoritetskulturen. På den andre siden har samene i dag status som urfolk med et eget språk- og forvaltningsområde og et eget parlament, noe som gir samene en sterk, rettslig status i Norge. Den rettslige statusen som urfolk forhindrer imidlertid ikke i seg selv forekomst av diskriminering. Foreliggende forskning viser tvert om at deler av den samiske befolkningen i Norge har erfaringer med diskriminering som følge av sin samiske bakgrunn. En tidlig studie av selvopplevd diskriminering blant samer i Norge viste at om lag hver tredje respondent hadde opplevd diskriminering og at deres samiske bakgrunn var det vanligste grunnlaget for denne diskrimineringen. Det pågående SAMINOR-prosjektet har bekreftet denne konklusjonen i flerfoldige publikasjoner, og viser blant annet at hver fjerde samisktalende mann og hver tredje samisktalende kvinne har opplevd etnisk diskriminering. Kvalitative undersøkelser har videre vist at samer står i fare for å møte ulike former for strukturell eller indirekte diskriminering i møte med det offentlige tjenesteapparatet. Imidlertid

mangler forskning som systematisk undersøker om samer opplever diskriminering i for eksempel arbeidsmarkedet og boligmarkedet.

Nasjonale minoriteter

Status som nasjonale minoriteter har blitt gitt til minoritetsgrupper som historisk har en tilknytning til landet, delvis som oppreisning for tidligere assimileringsspress, overgrep og diskriminering. I Norge er det fem nasjonale minoritetsgrupper: Jøder, rom (sigøynere), romani (tattere), kvener/norskfinner og skogfinner. I tråd med Europarådets rammekonvensjon om vern av nasjonale minoriteter har disse gruppene rett til å vedlikeholde eget språk, religion og kultur, og forskjellene de representerer skal møtes med likeverd og respekt i det norske samfunnet. Forskning om diskriminering blant nasjonale minoriteter i Norge er imidlertid mangelfull. Den har primært vært konsentrert om fortidens urett og overgrep overfor enkeltgrupper. Enkelte rapporter og masteroppgaver får frem at det foregår diskriminering overfor personer tilhørende nasjonale minoriteter i dag, men større og systematiske analyser av for eksempel opplevd diskriminering er ikke gjennomført. Forskingen på nasjonale minoriteter har gjerne hatt kompensasjon for historisk urett som et underliggende mål, der interesseorganisasjoner har engasjert seg i forskningstemaene. Dette er legitimt, men en utfordring for forskning med et slikt fokus er at overleverte forestillinger om kulturelle tradisjoner blir brukt uten å undersøke om disse er reelle eller endret. Forskning med alternative utgangspunkt og teorier som utfordrer dominerende perspektiver, og som også inkluderer spørsmål om fastlåste forestillinger om kultur i realiteten kan bidra til en opprettholdelse av levekårsforskjeller og en vedvarende marginalisering, bør også ha en plass i forskningen.

Innvandrere

Innvandrere har få særskilte rettigheter i Norge, men rett til ikke-diskriminering på grunnlag av forhold som etnisitet, religion, språk og nasjonalitet. Blant annet som en følge av innvandrerbefolkningens størrelse, men primært fordi fødeland og foreldres fødeland er registrert i offentlig statistikk, er forskningen på likestillings- og diskrimineringsutfordringer blant innvandrere langt mer omfangsrik enn tilfellet er for samer og nasjonale minoriteter. Gjennomgangen av forskningen viser at diskriminering forekommer på de fleste samfunnsområder. SSBs levekårsundersøkelse (Tronstad 2009) blant innvandrere fra ti ulike land på arenaer som skolen, arbeidslivet,

boligmarkedet og helsevesenet, viser at over 50 prosent av respondentene har opplevd diskriminering på ett eller flere områder. Samtidig er det en del variasjon mellom ulike grupper: Menn svarer oftere at de har opplevd diskriminering enn kvinner og på flere områder; unge svarer oftere at de har opplevd diskriminering enn eldre; og særlig blant innvandrere fra Somalia, Iran, Irak, Pakistan og Tyrkia rapporterer høye andeler om diskriminering på mer enn ett område.

Gjennomgangen av den øvrige diskrimineringsforskningen på disse områdene utdyper og bekrefter funnene fra levekårsundersøkelsen. Forskningen om diskriminering i skole og utdanning viser f.eks at lærere ofte mangler kompetanse til å håndtere minoritetselevs erfaringer med diskriminering og rasisme. Undersøkelser av arbeidsmarkedet viser blant annet at søkere med utenlandske navn har 25 prosent lavere sannsynlighet for å kalles inn til et jobbintervju sammenlignet med likt kvalifiserte søkere med norske navn. Studier av boligmarkedet viser at menn med arabiske navn som jobber i lavstatusyrker har 25 prosent lavere sannsynlighet for å få leid en bolig sammenlignet med kvinner i høystatusyrker. Undersøkelser av innvandreres møter med det offentlige tjenesteapparatet påpeker en tendens til at språkproblemer, mangelfulle tolketjenester og sviktende forståelse for situasjonen som særlig mange med flyktningbakgrunn befinner seg i, bidrar til en form for strukturell diskriminering der likebehandling kan få ulikhet som resultat. Når det gjelder innvandreres opplevelser av den bredere offentligheten, viser rapporter at hatkriminalitet på grunnlag av etnisk bakgrunn forekommer; at forskjellsbehandling i offentlige rom som på gaten, ungdomsklubber, restauranter og utesteder finner sted; og til slutt at innvandrere som ytrer seg i mediene oftere enn majoriteten får ubehagelige og nedlatende kommentarer rettet mot deres religiøse eller etniske bakgrunn. Selv om omfanget av forskning på de ulike arenaene er ulik, tegner forskningen samlet sett et nokså utvetydig bilde av at etnisk diskriminering av innvandrere og deres barn forekommer på de fleste samfunnsområder i Norge.

Likt og ulikt mellom arenaer og grupper

Gjennomgangen av forskning på diskriminering på tvers av arenaer, viser viktige forskjeller i hva slags form for diskriminering som avdekkes. Når mennesker vil leie en bolig eller søker en jobb, opererer de på et marked der de er avhengige av å fremstå som attraktive kandidater, mens boligeiere og arbeidsgivere kan velge blant en serie

kandidater utfra et sett av formelle og uformelle kriterier. I slike markedstransaksjoner er et element av forskjellsbehandling en essensiell del av interaksjonen, noe som ikke er tilfelle på arenaer som skolen eller i det offentlige tjenesteapparatet. Forskningen på disse områdene viser da også diskriminering mer i form av subtil diskriminering eller likebehandling med ulikhet som konsekvens. Dette betyr ikke at direkte diskriminering er fraværende i skolen og i offentlige tjenester, mens indirekte diskriminering ikke skjer i arbeids- og boligmarkedet, men at kjennetegn ved arenaene gjør at forskningen konsentrerer seg om ulike sider ved diskrimineringen som finner sted.

At samer, nasjonale minoriteter og innvandrere har ulik juridisk status og ulik erfaring med den norske staten, innebærer at likestilling ikke betyr det samme for alle grupper. Ettersom innvandrere har få særrettigheter i Norge, men tvert om er forventet å delta i samfunnet på linje med majoriteten, er likestilling for denne gruppen rettighetsmessig tett knyttet til fravær av diskriminering. For samer og nasjonale minoriteter innebærer statusen som minoritetsgrupper rett til kulturell og språklig reproduksjon, at de har rett til anerkjennelse av at de er noe *annet* enn majoriteten. Når status skal gjøres opp for likestillings- og diskrimineringsutfordringene disse gruppene står, må en derfor legge vekt på både forekomsten av illegitim forskjellsbehandling sammenlignet med majoriteten (diskriminering) og på mulighetene til å opprettholde kulturelle tradisjoner og praksiser innenfor rammene av majoritetssamfunnet (likeverd).

Et annet viktig forhold er arven etter fornorskingspolitikken. Betydelig skepsis til den norske staten er fremdeles utbredt blant samer og nasjonale minoriteter, og en bevissthet om tidligere diskriminering og erkjennelse av at fortiden kan gjenta seg, er konstituerende elementer i flere av gruppenes identitet. For de fleste innvandrere vil utgangspunktet være annerledes, og det å oppleve etnisk diskriminering vil for mange være en ny opplevelse. For innvandrere som kom fra privilegerte posisjoner i sine hjemland innebar møtet med det norske samfunnslivet for mange også et kraftig fall i status og prestisje. Hvordan bakgrunn og historisk tilknytning til Norge spiller inn på enkeltindividets og gruppens opplevelse av likestilling og diskriminering, kan derfor variere betydelig.

Veien videre

I rapportens sluttkapittel peker vi på kunnskapshull som fremtidig forskning kan fylle. For samer og nasjonale minoriteter knytter det mest

opplagte kunnskapsbehovet seg til den manglende statistikken som finnes for gruppene i dag. Fordi det ikke registreres informasjon om etnisk tilhørighet for personer bosatt i Norge, kan vi ikke gjøre systematiske sammenligner av disse gruppenes levekår med levekårene i den norske befolkningen for øvrig. Det er mange gode grunner til at slike registre ikke finnes. Fraværet av statistikk gjør imidlertid at forskning med bruk av andre data må iverksettes. Det er viktig å undersøke majoritetssamfunnets holdninger til samer og nasjonale minoritetsgrupper og følge dette nøye over tid, f. eks ved å inkludere spørsmål om disse gruppene i SSBs jevnlige holdningsundersøkelser. For samer bør eventuelle endringer i selvopplevd diskriminering studeres ved å gjenta levekårsundersøkelser med jevne mellomrom. For alle grupper bør relevansen av det vi har omtalt som kumulativ diskriminering dessuten studeres nærmere. Historiske erfaringer med diskriminering kan påvirke helse og levekår, utdanning og arbeidsdeltakelse, og oppfatninger av offentlige tjenester, selv i fraværet av direkte diskriminering.

For innvandrere vet vi langt mer om både art og omfang av diskriminering. Tiden har derfor kommet til å erkjenne at etnisk diskriminering utgjør et problem i det norske samfunnet, og isteden rette fokuset mot når og hvor det skjer, hva det skyldes og hvordan vi kan gjøre noe med det. For det første behøves mer forskning på de underliggende årsakene til at diskriminering forekommer. Her må det også legges ned en større innsats i å studere hvordan etnisk minoritetsbakgrunn samvirker med andre forskjellsdimensjoner. For det andre må vi vite mer om innvandreres og etterkommeres møte med statens omsorgs- og kontrollfunksjoner, ikke minst om møtet med politi og rettsvesen. For det tredje må det legges ned en betydelig forskningsinnsats for måling og dokumentasjon av hatprat og hatkriminalitet rettet mot minoritetsgrupper. For det fjerde behøves flere studier av hvilke antidiskrimineringstiltak som virker og hvilke som ikke gjør det. Statistiske undersøkelser viser at de møter barrierer i overgangen til arbeidsmarkedet og eksperimentelle studier dokumenterer at diskriminering utgjør en viktig del av disse barrierene. Hvorvidt dette problemet vil reduseres over tid eller føre til reproduksjon av etnisk ulikhet – som vil gjøre relevant begrepet om kumulativ diskriminering også blant innvandrere og deres barn – er et sentralt spørsmål som fremtidig forskning må belyse.

Summary

This report reviews the existing research on discrimination among the indigenous Sami population, national minorities and immigrants and their descendants in contemporary Norway. The review demonstrates that all groups face discrimination, but the research concerning immigrants is far more extensive than research on discrimination among the Sami population and national minorities. Besides providing an overview of existing research, we discuss what types of discrimination that are most common in different arenas, and whether differences in legal status and historical bonds to Norway are significant in determining the challenges experienced by the different groups. At the end of the report, we point out important lacunas for future research to fill.

The Sami population

The indigenous Sami population in Norway stands out compared to the other minority groups in the country. They were victims of a harsh assimilation policy from the mid-19th century and throughout the 1950's, indicating a long history of institutional discrimination. Today, they are a recognised indigenous group with territorial rights and cultural autonomy secured by the Sami Parliament of Norway, providing a strong legal status. However, this legal status does not in itself serve as a shelter against discrimination. On the contrary, several recent studies of self-reported discrimination suggest that parts of the Sami population have experiences with discrimination. Qualitative studies have furthermore shown that Sami's risk facing structural discrimination in the public health system. Systematic studies of discrimination in important arenas like the labour market and the housing market have not been conducted.

National minorities

Legal status as national minorities are given to minority groups who have an historical connection to Norway, partly as a compensation for past assimilation policies and discrimination. Five groups were in 1999

recognised as national minorities in Norway: Jews, Roma, Romani, Kvens and Finns. Although the national minority status give these groups the right to preserve their language, religion and culture, surprisingly few studies of contemporary discrimination have been conducted. Some studies point to experiences of discrimination in selected areas, but no systematic investigation has been carried out.

Immigrants

Compared to the other groups, research on discrimination among immigrants and their descendants are quite substantial in Norway. A study of self-reported discrimination among ten immigrant groups conducted by Statistics Norway in 2005/06 demonstrates that discrimination occurs in arenas like the labour market, the housing market, in the educational system and in the public health services. In fact, more than 50 percent of the respondents in this survey report experiences of discrimination in at least one arena. Men report discrimination more often than women, young more often than men, and immigrants from Somalia, Iran, Iraq, Pakistan and Turkey report discrimination more frequently than other groups, and more often in several arenas. The findings of this study of self-reported discrimination are complemented by a range of other studies using a variety of different methods documenting discrimination in the educational system, the labour market and the housing market, as well as in public services and in the wider public sphere. Although the documentation is particularly solid in the labour market, there are few reasons to doubt that discrimination plays an important role in shaping access to opportunities for immigrants and their children also in other areas of social life in Norway.

Comparing arenas and groups

The review shows that research on discrimination conducted in different arenas tends to focus on different types of discrimination. Rather than concluding that there in fact are different forms of discrimination taking place, this may stem from the fact that different methods tend to reveal different types of discrimination and that the methods chosen are closely connected to characteristics of the arenas themselves. When individuals apply for work or rental housing, they operate in a market in which they must appear more attractive than competing candidates. Employers and house lords may on the other hand choose the best among a series of candidates, using both formal

and informal criteria. In such market transactions, an element of differential treatment is an essential part of the interaction, making it possible to trace direct forms of discrimination by statistical analysis or experimental approaches. The differential treatment inherent in these interactions is, however, not a characteristic of the educational system or public services where every citizen is entitled to treatment and services according to their needs. Research in these areas is often qualitative and tends indeed to focus more on subtle forms of indirect or structural discrimination. This does not imply that direct discrimination does not occur in schools and public services or that indirect discrimination does not occur in the labour or housing market, but rather that researchers tend to focus on the types of discrimination that are detectable in each arena.

The fact that indigenous Sami population, national minorities and immigrants have different legal status and different historical experiences with the Norwegian state has consequences for the challenges they meet in the Norwegian society, and for what the notion of equality actually means. Immigrants and their descendants are expected to participate on par with the majority population in politics, education and work, making equality (in legal terms) more or less equivalent to the absence of discrimination. For the Sami population and national minorities, on the other hand, their minority statuses provide the right to reproduce cultural and/or religious practices, acknowledging that they are *different* from the majority population. Discussing challenges to equality for these groups thus needs to focus both on incidences of unequal treatment (discrimination) and the possibilities to sustain traditions and practices that differ from the majority (equity).

When comparing groups, it is also crucial to bear in mind the legacies of past assimilation policies. Scepticism to the Norwegian state is still prevalent in parts of the Sami population and among some of the national minorities, and the historical discrimination constitutes an important part of group identity. For several immigrant groups, this will not be the case, and discrimination will for many be a new experience. The ways in which background and historical ties to Norway influence the perception of discrimination will consequently vary considerably across groups and individuals.

Future research

In the report's final chapter, we point out areas for future research projects. For the Sami population and the national minorities, the most crucial need for more knowledge is related to the lack of statistics about these groups. Because ethnic identity is not registered in official statistics in Norway, it is impossible to conduct systematic comparisons of living conditions among Sami's and national minorities on the one hand and the majority population on the other hand. There are several good reasons why ethnic identity is not registered and this situation will probably not change. The lack of statistics implies, however, that more research using other data sources should be conducted. We need to know more about the majority population's attitudes toward Samis and national minorities and whether these attitudes change over time. For the Sami population, more questions of perceived discrimination should be included in surveys of living conditions. And for all groups, the relevance of what we have defined as cumulative discrimination should be explored. Legacies of discrimination may influence health and living conditions, education and labour market participation, as well as trust in and experiences with public services, even in the absence of direct discrimination.

Compared to the other groups, much more is known about discrimination among immigrants and their descendants. Hence, it is time to acknowledge that ethnic discrimination indeed makes up an important barrier to inclusion in Norway and direct the attention to when, where and why discrimination occurs, and to what we can do about it. First, we need more research on the underlying causes of discrimination, and how ethnic background intersects with other dimensions like gender, age and sexual orientation. Second, we need to know more about how immigrants and their descendants are met by official representatives of the state, not least by police and the criminal justice system. Third, research must focus more on hate speech and hate crime against minority groups; this is a somewhat neglected research area in Norway. Fourth, we need more research on the effects of antidiscrimination policies. Previous research from Norway has suggested that discrimination is more prevalent in some sectors than in others, but why this is the case is not explored in detail. Last, how descendants of immigrants are incorporated into education and work must be followed closely in the years to come. Statistical analyses show that this group faces barriers in the transition from education to work and experimental studies have documented that discrimination

constitutes an important part of these barriers. Whether this problem will be reduced over time or rather result in a reproduction of inequality across generations – making the notion of cumulative discrimination relevant also for these groups – is a pertinent question for future research to answer.

1 Innledning

Hvilke utfordringer møter samer, nasjonale minoriteter og innvandrere i arbeidslivet, i skole- og utdanningssystemet, i boligmarkedet – og i møte med det offentlige tjenesteapparatet? Er likestillings- og diskrimineringsutfordringene de ulike gruppene står overfor preget av lignende problemer knyttet til det å være en minoritet? Eller er det også viktige forskjeller mellom gruppene, for eksempel med hensyn til den ulike historiske tilknytningen de har til Norge?

I denne rapporten gjennomgår vi den eksisterende forskningen på utfordringer knyttet til likestilling og diskriminering som samer, nasjonale minoriteter og innvandrere står overfor i Norge. Vi har foretatt en systematisk gjennomgang og oppsummering av relevant forskning på området, analysert og drøftet de viktigste funnene, og vi har identifisert kunnskapshull og kunnskapsbehov som fremtidig forskning kan belyse.

Bakgrunn

Likestilling og diskriminering av minoritetsgrupper er satt høyt opp på den politiske agendaen i Norge i senere år. Dette skyldes for det første en erkjennelse av at Norge i dag både er et flerkulturelt og et flerreligiøst samfunn. Mens samer og ulike nasjonale minoriteter har utgjort et mer eller mindre synlig mindretall i århundrer, har det etniske og religiøse mangfoldet i Norge siden slutten av 1960-årene økt i takt med innvandring fra land utenfor OECD-området (Brochmann & Kjeldstadli 2014). I dag utgjør innvandrere og deres barn nesten 15 prosent av den norske befolkningen. I Oslo har om lag 40 prosent av elevene i grunnskolen et annet morsmål enn norsk og samisk.

For det andre har likestillings- og diskrimineringsproblematikk kommet høyt på dagsorden som en følge av en gradvis styrking av minoriteters juridiske rettigheter, både nasjonalt og internasjonalt. Den kanadiske filosofen Will Kymlicka, som både i Norge og internasjonalt har hatt enorm innflytelse på den politiske og juridiske utviklingen på minoritetsfeltet, var tidlig ute med å sette minoritetsrettigheter på

dagsorden. I boken *Multicultural Citizenship* (1995) skiller han mellom nasjonsbyggende eller nasjonale minoriteter på den ene siden, og innvandrere eller etniske minoriteter på den andre. Nasjonale minoriteter – og særlig de som tidligere i historien har opplevd forfølgelse, undertrykkelse eller ufrivillig har blitt innlemmet i en annen nasjonalstat – bør ifølge Kymlicka ha rett til å bygge egne, «nasjonale» institusjoner innenfor rammen av en liberal-demokratisk statlig overbygning. Innvandrere bør derimot ikke kunne gjøre krav på tilsvarende grupperettigheter: Som hovedprinsipp har innvandrere valgt å bryte opp fra sitt opprinnelige hjemland og de bør derfor forventes å bli medlemmer av majoritetssamfunnet. Imidlertid mener Kymlicka at innvandrere bør få tilkjent det han kaller «polyetniske» rettigheter, som handler om symbolske tilrettelegginger av typen forlengede åpningstider ved religiøse høytider, i tillegg til et generelt vern mot diskriminering på individuelt grunnlag gjennom et effektivt antidiskrimineringslovverk.

Etter at Norge ratifiserte Europarådets rammekonvensjon om vern av nasjonale minoriteter i 1999, ble det dannet et «minoritetsmessig hierarki» langt på vei i tråd med Kymlickas (Brochmann 2002): Nasjonale minoriteter, som i Norge innbefatter jøder, kvener/norskfinner, rom (sigøynere), romani (tater) og skogfinner, fikk formalisert sin status gjennom en rekke rettigheter – som rett til offentlig støtte for å bevare og utvikle minoritetsspråk, tradisjoner og kulturarv. Rammekonvensjonens artikkel 5 slår fast at partene skal avstå fra politikk eller praksis som tar sikte på å assimilere personer som tilhører nasjonale minoriteter mot deres vilje, og beskytte disse personene mot enhver handling som tar sikte på slik assimilasjon. Samene er en nasjonal minoritet i Norge, men har med Norges ratifisering av ILO-konvensjonen om urfolks rettigheter i 1990, i tillegg status som urbefolkning, som gir dem retten til et utstrakt selvstyre, blant annet med et eget parlament (Sametinget). Innvandrere, eller etniske minoriteter, har i denne sammenhengen ingen særskilte grupperettigheter, men med diskrimineringsloven av 2005 ble diskriminering på for eksempel språklig, etnisk, religiøst og nasjonalt grunnlag forbudt i Norge.

Spørsmål om minoritetsrettigheter – hvilke grupper som har krav på dem, hvilket innhold de skal ha og når de skal opphøre – går til hjertet av debatter om *multikulturalisme*, som både i Norge og internasjonalt har vært en sentral ingrediens i konflikter knyttet til innvandring og flerkulturelle samfunn i alle fall siden tidlig 1990-tall

(se f. eks Borchgrevink 1999). Samtidig har tenkningen om minoritetsrettigheter vært avgjørende for å reformatolke historien til urfolk og nasjonale minoriteter, der anerkjennelsen av historiske overgrep har vært av stor betydning for å sikre minoritetsgrupper rettferdighet og rettigheter i dagens samfunn. I denne utviklingen har også forskningen vært viktig. Imidlertid er dette et felt ridd av dilemmaer. Defineringen av en etnisk avgrenset gruppe med tilhørende særrettigheter innenfor rammene av en nasjonalstat kan gi grunnlag for stigmatisering ut fra tilskrivning av forskjeller, noe som igjen kan stå i motsetning til en politikk der staten ønsker likeverd og likestilling mellom ulike grupper. På den andre siden kan frykt for stigmatisering av enkeltgrupper føre til at man unnlater å undersøke de livsforhold og levekår som deler av befolkningen lever under.

Disse problemstillingene treffer de ulike gruppene denne rapporten omhandler, på forskjellige måter. Vi vet for eksempel mye om innvandreres levekår, mye takket omfattende, tilgjengelig statistikk og en omfangsrik forskningslitteratur som på ulike måter har kartlagt og dokumentert utfordringer som innvandrere og deres barn står overfor i det norske samfunnet. Om levekårene til samer og nasjonale minoriteter vet vi langt mindre. Det finnes ingen nøyaktig oversikt over hvor store disse gruppene er ettersom etnisk bakgrunn ikke måles i norsk statistikk. Etter hvert har det likevel kommet noe forskning, særlig på den samiske befolkningen, som bidrar til å kaste lys over viktige utfordringer knyttet til likestilling og diskriminering som disse gruppene møter i dag. I denne rapporten oppsummerer vi denne forskningen.

Problemstillinger

Denne kunnskapsoppsummeringen kartlegger hva vi vet om likestillings- og diskrimineringsutfordringer blant samer, nasjonale minoriteter og nyere innvandreregrupper. Hovedfokuset er på norske studier, men i kapitlene om samer og nasjonale minoriteter har vi også inkludert relevante studier fra de andre nordiske landene. Helt konkret har vi undersøkt hvilke likestillings- og diskrimineringsutfordringer de ulike minoritetsgruppene møter på en rekke samfunnsarenaer, som skole- og utdanningssystemet, arbeidslivet, boligmarkedet og i offentlige tjenester som barnevern og helsevesen. Samtidig har vi vært opptatt av å identifisere likheter og forskjeller i likestillings- og diskrimineringsutfordringene som de ulike gruppene står overfor.

Samlet har vi tatt utgangspunkt i to overordnede spørsmål, med tilhørende underpunkter.

1. Hvilke likestillings- og diskrimineringsutfordringer står samer, nasjonale minoriteter og innvandrere i Norge overfor i dag – på områder som arbeidsliv, boligmarked, skole og utdanning, og i møte med det offentlige tjenesteapparatet?
 - a. Er det viktige forskjeller mellom ulike *arenaer* når det gjelder omfanget av diskriminering?
 - b. Skiller forskningsbidragene mellom diskriminering på ulike *nivåer*, slik at det er mulig å avklare om det er problemer knyttet til direkte diskriminering eller for eksempel institusjonell diskriminering som er mest utbredt?
 - c. Er det antydninger til *endring over generasjonene*, at for eksempel innvandrere og eldre personer med samisk eller nasjonal minoritetsbakgrunn opplever større barrierer enn etterkommere av innvandrere og samer og nasjonale minoriteter som selv har vokst opp i et mer pluralistisk Norge?
 - d. På hvilken måte samvirker minoritetsbakgrunn med *andre forskjellsdimensjoner*, som kjønn, alder og sosial bakgrunn?
2. Hvilke likestillings- og diskrimineringsutfordringer er felles for samer, nasjonale minoriteter og innvandrere – og hvilke synes spesifikke for de ulike gruppene?
 - a. Har forskjellene i *juridisk status* mellom de ulike gruppene noen betydning for utfordringene de opplever?
 - b. Er *tilknytningen til Norge*, som for samer og nasjonale minoriteter vil være preget av langt større kontinuitet enn tilfellet er for innvandrerbefolkningen, en relevant dimensjon når de ulike gruppene sammenlignes?

Det første settet av spørsmål dekker i all hovedsak de empiriske sidene ved diskrimineringsforskningen vi har vært ute etter å dekke i denne kartleggingen. Det andre settet peker derimot på det vi oppfatter som en

interessant vinkling på denne tematikken, nemlig å drøfte forskjeller og likheter mellom utfordringene som samer, nasjonale minoriteter og etniske minoriteter står overfor i det norske samfunnet. Så vidt vi kjenner til er ikke en slik sammenfatning av litteraturen om likestillings- og diskrimineringsutfordringene som møter disse ulike gruppene, tidligere utført.

Rapportens struktur

Rapporten består av totalt åtte kapitler, inkludert denne innledningen. I kapittel 2 går vi nærmere inn på begrepene likestilling og diskriminering, avklarer hva som skiller begrepene fra hverandre og hva som binder dem sammen, og kommer nærmere inn på noen typiske problemer i vitenskapelige målinger av diskriminering. Kapittel 3 redegjør i detalj for den metodiske tilnærmingen vi har brukt i kartleggingen av litteraturen. Dette gjelder metoden vi har anvendt i søkingen etter relevant forskning i norske og internasjonale databaser, men også hvilke kriterier vi har brukt i vurderingen av forskningslitteraturens kvalitet. I kapittel 4, 5 og 6 redegjør vi for den eksisterende kunnskapen vi har om diskriminering av henholdsvis samer, nasjonale minoriteter og innvandrere i Norge. Her følger vi problemstillingene nevnt over og skiller mellom arenaer, diskriminering på ulike nivåer, tendenser til endring over tid, samt om forskningsbidragene ser etnisitet eller minoritetsbakgrunn i sammenheng med andre forskjellsdimensjoner. I kapitlene om samer og nasjonale minoriteter inkluderer vi som sagt også enkelte nordiske studier. Basert på funnene i disse tre kapitlene reflekterer vi i kapittel 7 rundt likheter og forskjeller i utfordringene som de ulike gruppene gruppene står overfor, før vi i kapittel 8 peker frem mot områder, temaer og problemstillinger som nye forskningsprosjekter kan belyse.

2 Likestilling og diskriminering

I dette kapitlet redegjør vi for de sentrale begrepene i denne rapporten: Likestilling og diskriminering. Vi starter med å diskutere begrepene hver for seg før vi bringer dem sammen i en redegjørelse for ideen om flerdimensjonal ulikhet, som på mange måter har brakt den tradisjonelle kjønnslikestillingsforskningen sammen med spørsmål om diskriminering på grunnlag av for eksempel etnisk og religiøs bakgrunn, hudfarge, alder, seksuell orientering og nedsatt funksjonsevne. Til slutt i kapitlet drøfter vi noen vesentlige problemer i den vitenskapelige målingen av diskriminering, som legges til grunn i vurderingen av kvaliteten på forskningen om de ulike gruppene i resten av rapporten.

Likestillingsbegrepet

Likestillingsbegrepet har tradisjonelt vært koblet til like rettigheter og muligheter for kvinner og menn, men i dag brukes begrepet i en videre forstand, og omhandler også likestilling på bakgrunn av etnisitet, religion, funksjonsevne, seksuell orientering og alder (Bråten & Thun 2013; Reisel & Teigen 2014). Likestilling handler om like muligheter til å treffe valg som angår ens liv og til å utnytte sine evner og egenskaper, men også i noen grad om resultatlikhet. I det minste er det vanlig å bruke idealer om resultatlikhet – for eksempel i form av utdanningsnivå, arbeidsmarkedsdeltakelse og politisk deltakelse – som et utgangspunkt for å drøfte årsakene til eventuelt manglende likestilling. Dersom det er systematiske forskjeller mellom grupper på disse områdene – for eksempel mellom kvinner og menn eller mellom innvandrere og andre minoriteter og den etniske majoriteten – tyder denne manglende resultatlikheten på at full likestilling er fraværende.

Hvorvidt manglende resultatlikhet er et problem, er et annet spørsmål. Her vil det være avgjørende om fravær av full likestilling skyldes mangel på like muligheter, for eksempel i form av diskriminering, om det er uttrykk for at ulike grupper har ulike preferanser, eller om det tvert om har mer strukturelle årsaker. Ofte vil

dette være vanskelig å fastslå. I noen sammenhenger blir fraværet av likestilling uansett oppfattet som så problematisk at staten velger å intervensere for å rette opp skjevhetene. Et opplagt eksempel er kravet om at det må være 40 prosent kvinner i ASA-styrer, som har vært norsk lov siden 2004. I dette tilfellet ble den skjeve kjønnsrepresentasjonen ansett som så problematisk at en kvoteordning ble innført, selv om det ikke var avklart hvorvidt den manglende likestillingen skyldtes direkte forskjellsbehandling eller andre forhold. I offentlig oppnevnte styrer, råd og utvalg har det for øvrig vært et krav om minst 40 prosent av hvert kjønn siden 1988 (Teigen 2015).

Diskrimineringsbegrepet

En vanlig definisjon av diskriminering er usaklig eller urettmessig forskjellsbehandling av en person eller gruppe på grunnlag av kjønn eller etnisk bakgrunn. Kjønnsdiskriminering har vært forbudt siden likestillingsloven ble vedtatt i 1978, mens et forbud mot etnisk diskriminering ble en del av norsk lovverk først med en bestemmelse i arbeidsmiljøloven i 1998, deretter med diskrimineringsloven av 2005. (Reisel 2013). Både direkte og indirekte diskriminering er forbudt. Direkte diskriminering defineres som situasjoner der individer eller grupper behandles ulikt på grunn av sitt kjønn eller sin etniske bakgrunn, for eksempel gjennom usaklig forskjellsbehandling i en ansettelsesprosess. Indirekte diskriminering finner derimot sted når individer eller grupper behandles likt ut fra et sett av universelle bestemmelser, men der disse bestemmelsene i praksis fører til en favorisering av noen individer eller grupper på bekostning av andre. Et typisk eksempel på indirekte diskriminering er forbud mot bruk av hodeplagg på en arbeidsplass, som i praksis hindrer en del religiøse minoriteter i å søke jobb.

Forskjellen på direkte og indirekte diskriminering løfter samtidig fram at diskriminering kan forekomme på ulike nivåer. Direkte diskriminering er handlinger foretatt av enkeltindivider eller institusjoner og har forskjellsbehandling av enkeltpersoner eller grupper som konsekvens. Indirekte diskriminering kan derimot være vanskeligere å få øye på ettersom det er de diskriminerende virkningene av likelydende regler eller prosedyrer som her er i fokus. Indirekte diskriminering er dermed tettere knyttet til det som gjerne kalles institusjonell, systemisk eller strukturell diskriminering i faglitteraturen. Et fokus på strukturell diskriminering handler om å rette søkelyset vekk

fra konkrete tilfeller av individuell forskjellsbehandling og mot regler, praksiser og organisasjonskulturer som systematisk virker ekskluderende for bestemte grupper (Craig 2007; Rogstad & Midtbøen 2010). Et fokus på indirekte eller strukturell diskriminering er gjerne mer fremtredende i forskningen på minoriteters møte med offentlige institusjoner som skole og helsevesen, enn der diskrimineringen finner sted på et marked som arbeids- og boligmarkedet.

Flerdimensjonal likestilling og diskriminering

Utvidelsen av diskrimineringsvernet som diskrimineringsloven av 2005 innebar, var en refleksjon av nyere debatter om flerdimensjonal likestilling og diskriminering (Reisel 2013). Fra slutten av 1980-tallet og framover har det vært økende oppmerksomhet på at ulike forskjellsdimensjoner – som kjønn, etnisitet, seksualitet og alder – ikke bare behøver et vern hver for seg, men at de kan virke sammen på måter som ikke er gitt i utgangspunktet (Krizsan, Skjeie & Squires 2012). For eksempel kan det tenkes at det å være kvinne og etnisk minoritet innebærer en dobbelt byrde; at man opplever diskriminering både på grunnlag av kjønn og etnisitet samtidig. Det er bevisstheten om slike kombinasjoner av forskjellsdimensjoner som gjerne refereres til som *interseksjonalitet* i faglitteraturen.

Disse diskusjonene har utspring i USA og har særlig vært koblet til situasjonen for afroamerikanske kvinner, som opplevde at den tradisjonelle feminismen og kvinnekampen var opptatt av hvite kvinners liv, mens borgerrettighetsbevegelsen ble frontet av og for svarte menn (Orupabo 2014a). Her ligger nok også årsaken til at det lenge var en additiv forståelse av forskjellsdimensjoner som rådet, det vil si en antakelse om at en svart kvinne med arbeiderklassebakgrunn ville oppleve diskriminering som følge av «rase», kjønn og sosial bakgrunn, altså en trippel undertrykkelse. I dag er forståelsen av hvordan ulike dimensjoner virker sammen på, mer dynamisk (McCall 2009). Det er for eksempel fullt mulig å tenke seg at stereotyper om muslimske menn er mer negative enn tilfellet er for muslimske kvinner, noe som vil gjøre menn fra denne gruppen mer utsatt for diskriminering enn kvinner (f. eks Bursell 2014).

Et annet eksempel på hvordan ulike forskjellsdimensjoner kan virke sammen på til dels overraskende måter, er hentet fra et nyere surveyeksperiment fra USA (Pedulla 2014). Her dokumenteres det at hvite, homofile menn og svarte, heterofile menn blir vurdert omtrent

likt og nokså negativt av arbeidsgivere, mens hvite, heterofile menn og svarte, homofile menn får en mer positiv vurdering. Pedulla argumenterer for at stereotyper om homofile som feminine og svarte menn som aggressive og kriminelle, utligner hverandre, noe som er svært interessant i et interseksjonalitetsperspektiv: Stereotyper om marginaliserte kategorier forsterker hverandre ikke nødvendigvis negativt, men kan tvert om få *positive* konsekvenser i bestemte sammenstillinger.

Når det gjelder urfolk og nasjonale minoriteter har disse gruppene i liten grad blitt studert i et interseksjonalitetsperspektiv, men det er opplagt relevant å studere også hvordan bakgrunn fra disse minoritetsgruppene samvirker med andre forskjellsskapende dimensjoner.

Måleproblemer

Det er vanlig å hevde at det er vanskelig å dokumentere diskriminering, og det er flere årsaker til dette. For det første er begrepet «diskriminering» ikke entydig. Ofte vil det være vanskelig å trekke et klart skille mellom ulikhet som skyldes rettmessig behandling og ulikhet som skyldes urettmessig behandling, og ikke minst er det viktig å skille mellom diskriminering på struktur- og individnivå, som nevnt over. For det andre er diskriminering vanskelig å måle empirisk, og forskere har derfor måttet basere sine undersøkelser av diskriminering på mer eller mindre gode indikatorer (Midtbøen & Rogstad 2008; Rogstad 2002).

Et eksempel på vanskelighetene med å dokumentere diskriminering kan hentes fra statistiske analyser av sysselsettings- og inntektsforskjeller mellom innvandrere og befolkningen forøvrig (se f. eks Brekke & Mastekaasa 2008; Wiborg 2006). Selv om slike studier gir viktig oversikt over aggregert ulikhet, er målet på diskriminering imidlertid det sysselsettings- eller lønnsgapet som gjenstår mellom gruppene etter kontrollen for relevante faktorer som utdanning, arbeidserfaring, osv. Fordi den eventuelle forekomsten av diskriminering i studier av denne typen dermed ikke studeres direkte, åpner dette for at også andre, uobserverte faktorer kan forklare den gjenstående forskjellen mellom gruppene, for eksempel forskjeller i tilgang til relevante nettverk (se f. eks Petersen, Saporta & Seidel 2000). Rollen diskriminering spiller i forklaringer på etnisk og

kjønnsmessig ulikhet i arbeidsmarkedet, forblir derfor uklar i studier av denne typen.

Noe av den samme problematikken gjelder for andre, tradisjonelle tilnærminger på diskrimineringsfeltet. Utbredte metoder er for eksempel surveyundersøkelser og etnografiske studier som kartlegger opplevd diskriminering (Orupabo 2008; Rogstad 2004; Tronstad 2009), intervjuer med arbeidsgivere om ansettelsespraksis (Midtbøen 2014c; Rogstad 2001), og studier av klagesaker om diskriminering (Roscigno 2007; Teigen 1999). Selv om også disse tilnærmingene opplagt gir viktig kunnskap om diskriminering som fenomen, har de til felles med statistiske analyser av store datasett at de i spørsmål om hvor utbredt diskriminering er i ansettelsesprosesser må basere seg på mer eller mindre gode indikasjoner. Studier av opplevd diskriminering vil nødvendigvis hvile på subjektive oppfatninger og dermed både kunne over- og underrapportere problemets omfang. Intervjuer med arbeidsgivere vil gi like subjektive data, og kan gjerne inneholde en avvisning av at diskriminering forekommer overhodet. Klagesaker, for eksempel til det norske Likestillings- og diskrimineringsombudet, gir innsyn både i den konkrete forvaltningen av diskrimineringslovverket og i partenes begrunnelser i diskrimineringssaker. Etersom langt fra alle tilfeller av diskriminering rapporteres til Ombudet, er imidlertid heller ikke slike saker gode kilder til å anslå det faktiske omfanget av diskriminering.

At det er vanskelig å *dokumentere* at diskriminering forekommer, er imidlertid ikke ensbetydende med at diskriminering er irrelevant som forklaring på ulikhet mellom grupper. Eksperimentelle studier av etnisk diskriminering i det norske arbeids- og boligmarkedet (L. Andersson, Jakobsson & Kotsadam 2012; Birkelund, Rogstad, Heggebø, Aspøy & Bjelland 2014; Midtbøen & Rogstad 2012b) viser for eksempel at etniske minoriteter har betydelig dårligere muligheter til å bli kalt inn på jobbintervju eller leie en bolig, sammenlignet med likt kvalifiserte personer med etnisk majoritetsbakgrunn. Fordelen med eksperimenter er at de kan isolere effekten av for eksempel et utenlandsk navn og dermed studere diskriminering direkte. At slike studier de senere årene har blitt foretatt i en norsk kontekst bidrar samtidig til å gi funnene fra den tidligere diskrimineringsforskningen en fornyet tyngde: Når vi *vet* at diskriminering er et problem i det norske samfunnet, kan ulike metodiske tilnærminger brukes til å kaste lys over ulike sider ved diskrimineringsproblematikken, selv om de hver især kjennetegnes av metodisk usikkerhet.

3 Metodisk tilnærming

Denne kunnskapsgjennomgangen baserer seg på foreliggende forskningslitteratur om likestilling og diskriminering blant samer, nasjonale minoriteter og innvandrere i Norge. I dette kapittelet gjør vi rede for hvordan vi har gått fram i innhenting av foreliggende forskning, samt for hvilke kriterier som ligger til grunn for vurderingen av litteraturens kvalitet.

Om litteratursøkene

Litteraturen er hentet inn via systematiske søk etter relevante, hovedsakelig norske, studier i norske, nordiske og internasjonale databaser, i databasene til norske og nordiske organisasjoner som arbeider med likestillings- og diskrimineringsspørsmål, samt i referanselistene til eksisterende kunnskapsoversikter (Bore, Djuve & Tronstad 2013; Danielsen 2005; K. L. Hansen 2012; Lidén 2005; Seeberg 2011) og de inkluderte studiene. Vi har søkt etter litteratur i følgende databaser: BIBSYS, SAMBOK, NORART, PsycINFO, ISI- og CSA-basene, samt nettbaserte søkemotorer som JSTOR og Google Scholar. Sentrale søkeord og kombinasjoner av søkeord knyttet til begrepene etnisitet, innvandrere, samer, nasjonale minoriteter, jøder, romani, rom, skogfinner, kvener, nasjonal minoritet, likestilling og diskriminering ble utarbeidet. Søkene resulterte i flere hundre treff, der en del var dubletter og en del umiddelbart kunne fjernes fordi det var opplagt irrelevante bidrag. Vi stod likevel igjen med om lag 150 forskningsbidrag som er lest, vurdert og referert i kapitlene som følger. Av disse har godt under halvparten måling av diskriminerende praksiser eller opplevelser av diskriminering som eksplisitt anliggende, mens resten dokumenterer diskriminering på mer indirekte måter. Vi har inkludert denne siste gruppen av studier fordi vi mener det gir et bedre og mer dekkende bilde av kunnskapsstatus og av diskrimineringsfeltet som sådan.

Hovedkriteriet som lå til grunn for litteratursøkene var at de utvalgte publikasjonene gir konkret og forskningsbasert kunnskap om

likestillings- og diskrimineringsutfordringer for samer, nasjonale minoriteter og/eller innvandrere og deres etterkommere i Norge. Vi har lagt hovedvekten på norske forhold, men som sagt også inkludert en del nordiske studier på samer og nasjonale minoriteter. I prinsippet har vi inkludert all forskning på likestilling og diskriminering blant de aktuelle gruppene i Norge. I realiteten er dette likevel ikke snakk om den helt lange tidsperioden ettersom forskningen på diskriminering av minoritetsgrupper kom nokså sent i gang i Norge sammenlignet med mange andre land, og det særlig er fra slutten av 1990-tallet dette ble et uttalt forskningsfelt. For samer og nasjonale minoriteter er tidshorizonten enda kortere dersom man ser bort ifra den historiske forskningen som dokumenterer den norske statens diskriminerende politikk overfor disse gruppene helt frem til 1980-tallet. Den første studien av selvopplevd diskriminering blant samer ble for eksempel publisert først på midten av 2000-tallet (Josefsen 2006).

Fordi studier av likestilling og diskriminering anvender et vell av ulike metodiske tilnærminger, er ulike fagområder og ulike forskningsdesign – kvalitative så vel som kvantitative og eksperimentelle – inkludert i kunnskapsoppsummeringen. En viktig avgrensning er likevel fokuset på *forskningsbasert* kunnskap og litteratur; vi har for eksempel i liten grad inkludert studier gjennomført av interesseorganisasjoner eller sakprosa som ikke bygger på forskning. Vi har konsentrert oss om studier publisert som bøker, forskningsartikler, rapporter og notater, og ikke inkludert for eksempel avisartikler eller kronikker. Når det gjelder større, pågående forskningsprosjekter som på sikt opplagt vil fremskaffe viktig kunnskap om likestillings- eller diskrimineringsutfordringer som en eller flere av gruppene står overfor, gjør vi oppmerksom på slike selv om det ikke har vært mulig å presentere noen ferdige konklusjoner.

Om kvalitetsvurderingen

I gjennomgangen av de relevante studiene redegjør vi for hvilke grupper som er undersøkt, hvilken metodisk tilnærming som er brukt og vi oppsummerer studienes hovedresultater. For å sikre en så systematisk vurdering som mulig har vi vært inspirert av sjekklister for vurdering av ulike typer forskningsdesign, utarbeidet av Nasjonalt kunnskapssenter for helsetjenesten (2013). Ulike forskningsdesign har ulike kvalitetskriterier. I vurderingen av tverrsnittstudier vil det for eksempel være avgjørende om befolkningen utvalget er hentet fra er

klart definert, om utvalget er representativt for populasjonen som beskrives og om svarprosenten er høy nok. For kvalitative studier, som det er mange av i denne sammenhengen, er det viktig å avklare om datainnsamling og -analyse er klart beskrevet og systematisk gjennomført, og om det er samsvar mellom konklusjoner og resultater.

Vi har likevel vært forsiktige med å operere med for strenge eksklusjonskriterier og vurderinger av kvalitet. Som nevnt i forrige kapittel er diskriminering notorisk vanskelig å studere direkte. Dersom vi hadde valgt en svært streng definisjon av hva som skal til for kunne dokumentere forekomst av diskriminering ville vi ha stått igjen med en håndfull eksperimentelle studier, som er den eneste metoden for å studere diskriminering direkte. Dette ville imidlertid gitt et svært dårlig bilde av forskningsfeltet. Vi valgte derfor å ta med et bredt tilfang av studier heller enn å operere med slike strenge eksklusjonskriterier, fordi vi mener dette til sammen gir et bedre og mer substansielt bilde av de likestillings- og diskrimineringsutfordringer som de aktuelle gruppene står overfor i det norske samfunnet i dag. Ulempen med en slik strategi er at det ikke er mulig å gi en inngående beskrivelse og vurdering av hvert enkelt bidrag, men isteden en vurdering av kvaliteten på forskningen om de ulike gruppene hver for seg. Vi mener likevel at dette er langt å foretrekke fordi det gir en bedre forståelse for kunnskap på et forskningsfelt som har et fåtall randomiserte studier og snarere består av et vidt spekter av ulike metodiske tilnæringsmåter og teoretiske perspektiver.

Til slutt: Når det gjelder forskningen på samer og nasjonale minoritetene, er det viktig å være klar over at denne ofte har belyst fortidens urett og overgrep. Et aktuelt tema som reiser seg er om denne forskningen utvikler seg til å bli utpreget «kompensatorisk»; det vil si forskning som blir redskap for å bøte på eller kompensere for historisk urett (Bull 2002). Kompensatorisk forskning styres av andre og til dels konkurrerende normer for hva som er god vitenskap enn vitenskapens interne normer. Dersom betydelige deler av forskningen om urfolk og nasjonale minoriteter har en kompensatorisk innretning, er det fare for at forskning med alternativt utgangspunkt begrenses eller utsettes for selvsensur, ved at forskerne utelater problemstillinger som utfordrer dominerende perspektiver og tenkemåter, og unngår problemstillinger som berører problematiske forhold ved miljøene. Den internasjonale urfolksforskningen har mange eksempler på en slik form for selvsensur (Dyck 1995). Tilsvarende spørsmål kan også reises til forskning om

innvandrere. Vi har derfor også vurdert forskningens kvalitet ut fra et slikt perspektiv.

Presentasjonen av forskningslitteraturen

I gjennomgangen av forskningslitteraturen starter vi med å redegjøre for forskningen som omhandler den minoritetsgruppen med klart sterkest juridisk vern i Norge – den samiske befolkningen. Deretter følger forskningen om nasjonale minoriteter, og til slutt forskningen om nyere innvandrergupper og deres etterkommere. Rekkefølgen på kapitlene er ikke indikativ for antallet relevante studier: Mens det finnes flere relevante studier om likestillings- og diskrimineringsutfordringer blant samer, er det gjort lite forskning som direkte tematiserer diskriminering av nasjonale minoriteter i Norge idag. Om likestilling og diskriminering blant innvandrere og deres etterkommere er det til gjengjeld en svært omfangsrik litteratur. Fordi forskjeller i gruppenes juridisk status er et viktig moment i den sammenfattende diskusjonen i kapittel 7, har vi likevel valgt å organisere gjennomgangen av litteraturen på denne måten.

4 Likestillings- og diskrimineringsutfordringer blant samer

Urfolk er ifølge Kymlicka (1995) den gruppen som i størst grad har rett til å bevare eget språk og kulturelle sedvaner, og endog ha en betydelig grad av autonomi i form av selvstyre, fordi de i fraværet av en egen stat utgjør en *nasjon innen nasjonen* i en nasjonalstat som historisk har fratatt dem land og råderett over egne liv. I Norge har samene status som urbefolkning og gis særlig beskyttelse gjennom ILO-konvensjon nr. 169 om urfolk og stammefolk i selvstendige stater. Konvensjonen gir i tillegg til kulturelle rettigheter, også rett til å utnytte arealer og naturressurser i nødvendig grad, samt anerkjenner folkenes selvbestemmelsesrett. I motsetning til Norge har Sverige og Finland gitt samene status som nasjonal minoritet, ikke urfolk, noe som gir samene en svakere rettslig status i disse landene enn tilfellet er i Norge.

At samene i Norge i dag har en rettslig status som urfolk med et eget parlament og utstrakt selvstyre, må ses på bakgrunn av den historiske politikken den norske staten førte overfor den samiske befolkningen fra midten av 1800-tallet og fram til andre verdenskrig. Denne politikken – gjerne kalt *fornorskingspolitikken* – var forankret i tidens nasjonalisme og kjennetegnes av en idé om at samene skulle assimileres i den norske majoritetskulturen. Særlig var politikken rettet mot det samiske språket – alle skulle lære norsk og gå på norsk skole – men den hadde også i seg en idé om kulturell assimilasjon til et (forestilt) nasjonalt fellesskap (Minde 2005; Niemi 2003). I kjølvannet av andre verdenskrig endret minoritetspolitikken seg gradvis i Norge, med et markant skifte med den såkalte Alta-saken på 1970- og 80-tallet. Dette skiftet kulminerte i Norges ratifisering av ILO-konvensjonen om urfolks rettigheter i 1990 (Smith 2007).

Til tross for samenes sterke rettslige stilling i Norge, har det vært gjort nokså lite forskning på de likestillings- og diskrimineringsutfordringene samer står overfor i det norske samfunnet i dag (K. L. Hansen 2012; Josefsen 2006). Dette skyldes nok delvis at det ikke foreligger en offisiell registrering av hvem som er samer eller som har samisk identitet og bakgrunn, noe som medfører at det ikke finnes et nøyaktig tall over hvor mange samer det er eller hvor mange

som tilhører ulike samiske grupper. Ulike grupper har forskjellige tilpasninger til felles samisk kultur, dessuten varierer betingelsene for utøvelse av samisk språk og kultur med hvor man er i landet. Til sammen bidrar dette mangfoldet i den samiske befolkningen til at det er vanskelig å føre systematisk statistikk som sammenligner den samiske befolkningen med majoritetsbefolkningen (K. L. Hansen 2012: 8-9).¹

Kanskje kan det manglende fokuset på slike utfordringer blant samer også skyldes at samenes situasjon i Norge i dag oppfattes som uproblematisk og at samer er sikret likebehandling i for eksempel utdanning og arbeidsliv. Slike oppfatninger kan i så fall ha smittet over på forskningen, som i større grad har vært opptatt av diskriminering knyttet til nyere innvandrergupper, som denne rapporten dokumenterer.

I dette kapitlet redegjør vi for den eksisterende forskningen på diskriminering av samer i Norge, med et skråblikk til tilsvarende studier foretatt i de andre nordiske landene. Det er få studier som eksplisitt diskuterer diskrimineringsproblematikk i den samiske befolkningen. Vi starter derfor med et kapittel som redegjør for samenes deltakelse og representasjon i politikken. Deretter gir vi en kortfattet oversikt over deltakelse i utdanning og arbeidsliv, før vi presenterer de studiene som finnes om samers egenopplevde diskriminering, studier av samers møte med utdanningssystem og helsetjeneste og helserelaterte konsekvenser av diskriminering. Til sammen tegner disse studiene et bilde av viktige utfordringer samer står overfor i det norske samfunnet, selv om kunnskapen er mangelfull på viktige områder.

Samer og norsk politikk – deltakelse og representasjon²

Urfolk i mange land opplever en avstand til den nasjonale politikken i landene de bor i. Dette kommer dels til uttrykk på individnivået, som lav politisk deltakelse blant innbyggere med urfolksbakgrunn, og dels på kollektivt nivå ved at urfolks egne representative organer enten

¹ Ifølge Pietikäinen (2001: 637) finnes det om lag 64.000 tusen samer, hvorav 40.000 bor i Norge, 17.000 i Sverige, 5.000 i Finland og 2.000 i Russland, men det finnes altså ingen nøyaktige tall.

² Dette avsnittet er skrevet av Jo Saglie ved Institutt for samfunnsforskning.

mangler helt, eller mangler innflytelse. Hvordan er situasjonen for norske samer?

Samenes politiske deltakelse og engasjement – sammenlignet med nordmenn – er kartlagt i to surveyundersøkelser fra 2000-tallet (Selle & Strømsnes 2010; Semb 2010). Begge undersøkelser er gjennomført blant innbyggerne i kommunene i det samiske språkforvaltningsområdet, slik at det har vært mulig å sammenligne samiske og ikke-samiske innbyggere. Selle og Strømsnes' studie ble gjennomført som en del av den forrige Maktutredningens medborgerundersøkelse, slik at det også var mulig å gjøre sammenligninger med et representativt utvalg av befolkningen i Norge. I begge undersøkelser er «samer» definert som personer som oppfyller kriteriene for registrering i Sametingets valgmanntall (uavhengig om man faktisk er registrert). En begrensning er likevel at disse undersøkelsene ikke omfatter samer som bor utenfor språkforvaltningsområdet.

Hovedinntrykket fra disse undersøkelsene er at norske samer ikke er politisk marginalisert, men tvert imot viser en politisk interesse, politisk tillit og politisk selvtilit, samt et politisk deltakelsesnivå, som i store trekk er på linje med resten av befolkningen i Norge. Resultatene varierer riktignok mellom ulike indikatorer. På noen felter er samenes deltakelse forholdsvis høy. Selle og Strømsnes (2010: 77) viser blant annet at samer er mer aktive i politiske partier, oftere kontakter politikere og oftere sitter i komiteer og utvalg enn ikke-samer. Dette skyldes delvis at samene i undersøkelsen bor i små bygdesamfunn med kort avstand mellom velgere og politikere, og mange verv som skal fylles i forhold til folketallet. Dette forklarer likevel ikke hele forskjellen. Semb (2010) datamateriale gjør det mulig å sammenligne samer som er registrert i Sametingets valgmanntall med samer som ikke er det, og hun finner på noen områder større aktivitet og engasjement blant de registrerte samene enn blant de «uregistrerte». Samer som er registrert i valgmanntallet har – ikke uventet – større interesse for samepolitikk og større tillit til Sametinget enn dem som har valgt ikke å registrere seg som velgere. Dette har likevel ikke gått på bekostning av engasjementet i norsk politikk.

Kort sagt er konklusjonen at norske samer – som individer – er relativt godt integrert i det norske politiske systemet. Dette gjenspeiler trolig en tilsvarende integrasjon på systemnivået (Josefsen, Mörkenstam & Saglie 2015; Josefsen & Saglie 2011). I Norge stiller de nasjonale politiske partiene lister til sametingsvalg. Ved norske

sametingsvalg finnes dermed et «dobbelts partisystem», som omfatter både samiske og norske partier/lister. Her skiller Norge seg fra nabolandene Sverige og Finland, som begge har sameting. I Sverige er det bare samiske partier som stiller til sametingsvalg, ikke svenske partier. I Finland er sametingsvalg et rent personvalg, der verken finske eller samiske partier stiller.

Betydningen av at norske partier stiller til sametingsvalg kan riktignok diskuteres. Noen mener at norske partiers deltakelse er en form for kolonisering av samepolitikken. Men på den annen side innebærer denne koblingen at samepolitikk også kommer på de norske partienes dagsorden, og bygges inn i de norske partienes organisasjonsstruktur gjennom samepolitiske utvalg og lignende.

Hva så med samisk kollektiv representasjon gjennom Sametinget? Sametinget ble opprettet i 1989 som et representativt organ for den samiske befolkningen i Norge – som gir rom for intern uenighet og meningsbrytning blant samene, men samtidig gir norske myndigheter et representativt samisk organ å forholde seg til. Hvis samisk deltakelse og representasjon gjennom Sametinget skal være meningsfylt, bør to forhold være oppfylt. For det første må Sametinget som et folkevalgt parlament ha *autonomi* – en viss grad av selvstendighet fra den norske staten. For det andre må Sametinget også ha en viss grad av *innflytelse*. Dette gjelder ikke bare «interne» forhold i det samiske samfunnet, men også overfor det norske politiske systemet i saker som berører samiske interesser.

En sammenligning med Sverige kan gi innsikt i det norske Sametingets posisjon. Det juridiske grunnlaget for de to sametingene er ulikt, og gir det norske organet en mer autonom posisjon (Josefsen et al. 2015: 37-39). Sametinget i Sverige er i større grad utformet som et forvaltningsorgan underlagt svenske myndigheter, noe som selvsagt er vanskelig å forene med å være et organ for samisk selvbestemmelse. Den norske sameloven gir dessuten Sametinget i Norge rett til å ta opp ethvert spørsmål som angår det samiske folk, mens det svenske Sametingets oppgaver er langt snevrere definert.

Når det gjelder de to sametingenes innflytelse, er også det norske Sametingets makt i utgangspunktet svært begrenset. I utgangspunktet var det tenkt som et rådgivende organ. Sametinget har imidlertid fått økende innflytelse gjennom en dynamisk prosess. En viktig faktor har vært at Norge (i motsetning til Sverige og Finland) har ratifisert ILO-konvensjon nr. 169, som blant annet sier urfolk skal konsulteres i saker som angår dem. Dette har gitt Sametinget en brekkstang overfor norske

myndigheter, som blant annet fikk betydning for utarbeidelsen av finnmarksloven (Josefsen 2011).

Det norske Sametingets innflytelse overfor norske myndigheter utøves først og fremst gjennom konsultasjoner (Josefsen 2011; Josefsen et al. 2015: 45-46). Disse konsultasjonene er blitt en formalisert ordning. At man blir konsultert, gir selvsagt ingen garanti for at man blir hørt. Sametingets tilfredshet med utfallet av konsultasjonene har da også vært varierende. Likevel gir denne ordningen Sametinget en mulighet til å kombinere innflytelse med autonomi – der den svenske motparten kan sies å mangle begge deler (Josefsen et al. 2015: 46).

Utdanning og arbeidsmarkedsdeltakelse

I form av politisk deltakelse og representasjon, er altså situasjonen for samer i Norge nokså positiv. Men hva med deltakelse i utdanning og arbeidsliv? Om dette spørsmålet har det vært gjort relativt lite forskning, mye på grunn av manglende statistikk. I 2010 fikk imidlertid forsker og samfunnsmedisiner Ketil Lenert Hansen, som selv har skrevet en doktorgradsavhandling om etnisk diskriminering og mobbing i den samiske befolkningen i Norge (K. L. Hansen 2011), i oppdrag fra Likestillingsutvalget å lage en kunnskapsstatus om likestilling blant samer i Norge (K. L. Hansen 2012). Denne rapporten bygger på tall fra en rekke ulike kilder: For det første, SAMINOR-undersøkelsen, en kvantitativ helse- og levekårsundersøkelse i 24 kommuner i Norges fem nordligste fylker. For det andre, Ung i Nord-undersøkelsen blant samisk ungdom. For det tredje, statistikk samlet inn av SSB og Samisk høyskole i Kautokeino. Og for det fjerde, foreliggende forskning om levekår i den samiske befolkningen. Rapporten er bredt anlagt og drøfter utfordringer knyttet til utdanningssituasjonen for samiske barn, deltakelse i arbeidsmarkedet, kjønnsforskjeller i helse – og etnisk diskriminering. Vi redegjør her kort nøkkeltall om deltakelse i utdanning og arbeidsliv før vi i neste avsnitt vender oss til spørsmålet om diskriminering.

På grunnlag av SSBs tallmateriale og statistikk utarbeidet av Samisk høyskole i Kautokeino, diskuterer Hansen (2012: 45) særlig kjønns spesifikke forskjeller i det samiske samfunnet. Langt flere kvinner enn menn tar for eksempel høyere utdanning. Dette har bidratt til at mange samiske kvinner har flyttet fra bygdene og til byer og tettbygde strøk, noe som igjen skaper utfordringer for opprettholdelsen av samiskspråklige barnehage- og opplæringstilbud utenfor de samiske

kjerneområdene. Samtidig har samiske gutter langt høyere frafall i den videregående skolen enn jenter. Når det gjelder deltakelse i arbeidsmarkedet kjennetegnes det av en klar kjønnsdeling mellom kjønnene. Menn bosatt i de samiske kjerneområdene jobber særlig i primærnæringer som jordbruk og fiske (14,9 prosent), bygg og anlegg (14,12 prosent) og varehandel-, hotell- og restaurantvirksomhet (21,9 prosent). Kvinner jobber særlig innen helse- og sosialtjenester (40,9 prosent), men også innen varehandel-, hotell- og restaurantvirksomhet (15,5 prosent) og undervisning (15,1 prosent) (K. L. Hansen 2012: 20; se også Slaastad 2014). Rapporten sammenligner i liten grad deltakelsesmønstre i den samiske befolkningen med tilsvarende tall for den norske majoritetsbefolkningen, og er derfor lite egnet som grunnlag for hypoteser om diskriminering i utdanning og arbeidsliv.

Diskriminering

Det tilbakevendende temaet i all diskrimineringsforskning er hvor mye av ulikheten vi observerer i for eksempel utdannings- og arbeidsmarkedsdeltakelse, som kan forklares av diskriminering. Det er ikke gjort mye forskning på dette spørsmålet når det gjelder den samiske befolkningen. Så vidt vi kjenner til er det faktisk ikke gjennomført en eneste studie av diskriminering av samer i Norge før i 2006. Da publiserte Eva Josefsen på oppdrag fra Kommunal- og regionaldepartementet, en rapport om selvopplevd diskriminering, basert på en spørreundersøkelse og fem kvalitative intervjuer med utvalgte respondenter (Josefsen 2006). Spørreskjemaet ble sendt til 2001 personer, 1567 av dem ble trukket fra Sametingets valgmanntall og 434 fra TNS Gallups befolkningsdatabase. Av de 2001 utsendte skjemaene kom det inn til sammen 545 utfylte skjemaer, det vil si en svarprosent på 29. Imidlertid oppga flere av respondentene at de ikke var samer. Kun svarene fra personer som oppga at de var samer eller som hadde både en samisk identitet og annen identitet ble analysert, noe som resulterte i et tallmateriale bestående av 469 personer, med et knapt flertall av kvinnelige respondenter (Josefsen 2006: 17-18).

Av samene i utvalget oppga om lag hver tredje respondent at de hadde opplevd å bli diskriminert i løpet av de siste to årene, på grunnlag av etnisk bakgrunn, alder, kjønn, seksuell orientering, m.m. 67,1 prosent av dem som oppga å ha opplevd diskriminering mente at forskjellsbehandlingen skjedde fordi de er samer, men også geografisk tilhørighet (27,6 prosent) og kjønn (18,4 prosent) var blant de viktige

grunnlagene for forskjellsbehandlingen. Diskrimineringen var mest vanlig i arbeidslivet (42,8 prosent), i festlige lag/«på byen» (41,4 prosent) og i møte med det offentlige tjenesteapparatet (35,5 %) (Josefsen 2006: 23-25). En tilsvarende studie om diskriminering av samer i Sverige (Lange 1998), viste at hver tredje respondent også der oppga å ha blitt utsatt for diskriminering.³

I Josefsens undersøkelse inngikk også spørsmål om forhold som best kan betegnes som indirekte eller strukturell diskriminering. Respondentene ble for eksempel bedt om å ta stilling til tre ulike påstander om helsetjenestene; at det lokale helsepersonellet har lite kunnskap om samisk kultur, at helsepersonellet ikke snakker samisk og at respondenten selv ikke har fått tolk når vedkommende har bedt om det. Nesten 20 prosent sa seg helt eller nesten helt enig i den første påstanden (at helsepersonellet har for lite kunnskap om samisk kultur), om lag hver tredje mente at det lokale helsepersonellet ikke snakker samisk, mens bare blitt over 4 prosent oppgir at de ikke har fått tolk når de har bedt om det (Josefsen 2006: 26-28). Respondentene som var foreldre til barn som hadde fått grunnskoleopplæring, ble i tillegg bedt om å ta stilling til påstander om opplæring og utdanning. Omtrent en tredjedel av disse respondentene mente at de får for dårlig informasjon fra skolen om hvilke rettigheter barna har til opplæring i samisk, og hver fjerde mente at lærerne kan for lite om samiske samfunnsforhold (Josefsen 2006: 33-34).

Med alle sine begrensinger knyttet til selvopplevd diskriminering som mål og en lav svarprosent, viser spørreundersøkelsen at det sterke rettslige vernet den samiske befolkningen har i Norge ikke har resultert i et fravær av opplevd diskriminering. De kvalitative intervjuene i studien er ikke redegjort for i detalj i rapporten, men den korte oppsummeringen underbygger funnene fra spørreundersøkelsen. Flere av informantene ga uttrykk for at måten for eksempel norske lærebøker er innrettet på – de er skrevet på norsk og omhandler primært norske forhold – oppleves som en form for strukturell diskriminering. Det ble også gitt uttrykk for at det er en vanskelig grense mellom humor og mobbing, der for eksempel fremstillingen av samer i revyer ofte baserer seg på fordommer og myter om det samiske. Noen av informantene sa

³ Se Pikkarainen og Brodin (2008) for en gjennomgang av sakene Ombudsmannen mot etnisk diskriminering (DO) i Sverige har behandlet om etnisk diskriminering av samer.

imidlertid at samer heller ikke må bli for overfølsomme og passe seg for å innta en offerrolle (Josefsen 2006: 21).

Josefsens undersøkelse har senere blitt komplettert med annen forskning på opplevd diskriminering. Hansens doktoravhandling (2011), som bygger på SAMINOR-dataene og består av en spørreundersøkelse blant 12.623 personer hvorav 2.355 er samer, viser at hver fjerde samisktalende mann og hver tredje samisktalende kvinne har opplevd å bli diskriminert som følge av sin samiske bakgrunn. Blant samisktalende som bor utenfor de definerte samiske språkområdene, rapporterer om lag 50 prosent å ha blitt negativt forskjellsbehandlet fordi de er samiske. Samer opplever dessuten å bli mobbet dobbelt så ofte som den norske majoritetsbefolkningen, og diskriminerende bemerkninger utgjør den vanligste formen for slik mobbing (K. L. Hansen 2012: 25; se også K. L. Hansen, Melhus, Høgmo & Lund 2008).

Hansen har også undersøkt de helsemessige konsekvensene av opplevd diskriminering blant samer. Han finner at de som har opplevd diskriminering har høyere psykisk stressnivå i form av depresjon og angstsymptomer, særlig for menn (K. L. Hansen & Sørli 2012), og dessuten at etnisk diskriminering er assosiert med dårligere selvvalgt helse og lav sosioøkonomisk status (K. L. Hansen, Melhus & Lund 2010). I en annen spørreundersøkelse gjennomført blant om lag 4.450 tiendeklassinger i Nord-Norge (hvorav cirka 10 prosent var samer), fant også Bals og kolleger (2010) at samer oppgir å ha mer erfaring med diskriminering enn ikke-samer. Denne studien finner imidlertid ingen forskjeller mellom samer og ikke-samer når det gjelder tilfeller av angst og depresjon.

Det finnes også forskning som viser ulike former for strukturell diskriminering av samer og samisk kultur i grunnskolen. Asle Høgmo har fokusert på barn med samisk bakgrunn i skolen over en lang tidsperiode (se f. eks Høgmo 1989; Høgmo 2005). Han har blant annet funnet at samiske barn som vokser opp med en forståelse av at de ikke er norske, men samtidig at det samiske anses som noe mindreverdige, unngår spørsmål om etnisk tilhørighet. Høgmo mener dessuten at den sterkeste samiske diskrimineringen finner sted i fornorskede samisk-norske lokalsamfunn, og at det gjerne er personer som selv har samisk bakgrunn som står for den mest sårende diskrimineringen. Ifølge Høgmo skyldes ikke dette samehat, men at det er en form for reaksjon på holdninger i majoritetssamfunnet: Nedsettende snakk om samer vil

henlede oppmerksomheten vekk fra egen etniske bakgrunn (Høgmo 2005: 19-20).

I en nyere, rettsosociologisk avhandling om hva barn lærer om det samiske folk, viser Lile (2011) på grunnlag av spørreundersøkelser og intervjuer med skolelever på 9. trinn ved 15 skoler i Nord- og Sør-Norge, at elevene har hatt svært lite undervisning om den samiske befolkningen og samisk kultur på skolen, samt at et flertall av elevene mener den undervisningen de har fått, har vært faglig svak. Dette samsvarer med en intervjuundersøkelse blant lærere og elever ved fem ungdomsskoler og videregående skoler i Oslo og på Vestlandet (Midtbøen, Orupabo & Røthing 2014b), der det tydelig fremgår at både lærere og elever opplever samer og nasjonale minoriteter som mindre relevante grupper å forholde seg til i undervisningen enn nyere innvandrergupper.

En annen variant av indirekte eller strukturell diskriminering, kan oppstå i møtet med det offentlige tjenesteapparatet, som også Josefsen (2006) peker på. Hedlund og Moe (2010) har intervjuet åtte samiske menn og kvinner i alderen 25-70 år, samt sju sosialarbeidere. Temaet for undersøkelsen var hvordan samer blir møtt i den norske helsetjenesten. Ett viktig spørsmål var hvordan de samiske informantene opplever at de blir tatt imot, et annet om sosialarbeiderne har tilstrekkelig kunnskap om den historiske diskrimineringen den samiske befolkningen i Norge har opplevd, og om de har evne til å reflektere over hvordan denne overleverte bevisstheten om historisk diskriminering kan påvirke samers opplevelser med representanter for den norske staten i dag. Hedlund og Moe viser hvordan de samiske informantene møter norske helsearbeidere med skepsis og forsiktighet, noe som fører til at de underkommuniserer egne følelser. Sosialarbeiderne er på sin side opptatt av å likebehandle alle uavhengig om de har norsk eller samisk bakgrunn, og har liten forståelse for eller innsikt i særegenheter i samiske pasienters kommunikasjonsmåter. Forskerne konkluderer med at sosialarbeiderne i liten grad har den kompetansen og kunnskapen om samisk kultur og historie som behøves for å gi samer den hjelp og assistanse de behøver, og at dette i praksis har diskriminering av samer som konsekvens.⁴

⁴ En tilsvarende konklusjon, på grunnlag av et lignende datamateriale, finnes i Bongo (2012).

Oppsummering

Den samiske befolkningen i Norge står i en særstilling sammenlignet med de andre minoritetsgruppene i landet. På den ene siden har de en århundrelang historie som diskriminert minoritet, der den norske statens fornorskingspolitikk hadde som målsetting å assimilere samene inn i den norske majoritetskulturen. På den andre siden har samene i dag status som urfolk med et eget språk- og forvaltningsområde og et eget parlament, noe som gir samene en sterk, rettslig status i Norge; de er på toppen av «minoritetshierarkiet».

Den rettslige statusen som urfolk forhindrer imidlertid ikke i seg selv forekomst av diskriminering. Basert på foreliggende forskning, redegjort for i dette kapittelet, synes det tvert om å være liten tvil om at deler av den samiske befolkningen i Norge har erfaringer med diskriminering som følge av sin samiske bakgrunn. Den første studien av selvopplevd diskriminering blant samer i Norge (Josefsen 2006) viste at om lag hver tredje respondent hadde opplevd diskriminering og at deres samiske bakgrunn var det vanligste grunnlaget for denne diskrimineringen. En nyere doktoravhandling basert på den såkalte SAMINOR-studien (K. L. Hansen 2011) bekrefter denne konklusjonen og viser at hver fjerde samisktalende mann og hver tredje samisktalende kvinne har opplevd etnisk diskriminering. Kvalitative undersøkelser har videre vist at samer står i fare for å møte ulike former for strukturell eller indirekte diskriminering i møte med det offentlige tjenesteapparatet (Bongo 2012; Hedlund & Moe 2010). Som en følge av sosialarbeideres manglende kunnskap om samisk kultur og mange samers skepsis til den norske statens profesjonsutøvere, tyder denne forskningen på at assistansen samer får i helsevesenet er mangelfull.

Sammenlignet med forskningen på innvandrere og deres barn, som vi kommer tilbake til i kapittel 6, er det imidlertid viktig å understreke at forskningen på diskriminering av samer er nokså mangelfull. Som en følge av at det ikke finnes systematisk statistikk over den samiske befolkningen er det umulig å gjøre gode undersøkelser av for eksempel utdannings- og arbeidslivsdeltakelse, som ellers kunne ha tjent som et nyttig grunnlag for å sammenligne for eksempel overgangen fra utdanning til arbeid for samiske og norske kandidater med like karakterer. SAMINOR-undersøkelsen er i denne sammenhengen svært viktig ettersom den bygger på et stort surveymateriale som har dannet grunnlag for en serie rapporter og forskningsartikler om emner knyttet til etnisk diskriminering og mobbing. En spørreundersøkelse kan likevel aldri erstatte gode registerdata. Det er dessuten behov for langt

flere kvalitative studier både av den norske majoritetens holdninger til samer, og den samiske befolkningens opplevelser av møtet med flere av majoritetssamfunnets institusjoner.

5 Likestillings- og diskrimineringsutfordringer blant nasjonale minoriteter

I 1999 ratifiserte Norge Europarådets rammekonvensjon av 1994 om vern av nasjonale minoriteter. Et viktig bakgrunnsdokument for rammekonvensjonen var FNs konvensjon av 1966 om sivile og politiske rettigheter, der artikkel 27 slår fast at personer som hører til etniske, religiøse eller språklige minoriteter har rett til, sammen med andre av sin gruppe, å dyrke sin egen kultur, utøve egen religion eller bruke sitt eget språk. Gjennom å inkorporere denne konvensjonen i den norske menneskerettsloven av 1999, ble dette prinsippet en del av norsk lovverk.

Status som nasjonale minoriteter har blitt gitt til minoritetsgrupper som historisk har en tilknytning til landet. I Norge gjelder dette fem grupper: Kvener/norskfinner, skogfinner, jøder, tater/romanifolket og rom.⁵ Anerkjennelsen kommer delvis som oppreisning for tidligere assimileringsspress, overgrep og diskriminering. Minoritetsgruppene gis en legitim rett til å vedlikeholde eget språk, religion og kultur, og forskjellene de representerer skal møtes med likeverd og respekt. Europarådets rammekonvensjon spesifiserer forpliktelser som danner det prinsipielle og juridiske grunnlag for statlig politikk overfor nasjonale minoriteter.

I tillegg til Rammekonvensjonen om vern av nasjonale minoriteter, er minoritetspolitikken bundet av den europeiske pakt om regions- og minoritetsspråk (ECRML) av 1998. I Norge har kvensk/finsk blitt likestilt med samisk som forvaltningsspråk i visse kommuner. Tilsvarende gis det i Sverige rett til å bruke samisk og finsk/meänkieli som forvaltningsspråk, i domstoler, barnehager og eldreomsorg innen

⁵ Antall personer som har tilhørighet til disse gruppene er vanskelig å fastslå, og det er også en del uenighet om tall. I Utdanningsdirektoratets informasjonsmaterieell (2014) om de nasjonale minoritetene, laget til skoler og barnehager, benyttes dette anslaget: Jøder ca. 1.500; kvener ca. 10-15.000 (mens antallet som snakker kvensk er betydelig mindre); rom mellom 500-750 personer. Det er ikke gjort noen anslag for tater/romani eller skogfinner.

gitte geografisk spesifiserte forvaltningsområder. I Norge har romani og romanes status som minoritetsspråk, i tillegg til samisk og kvensk.

Status som nasjonal minoritet gir rett til å utvikle og videreføre tradisjoner og fellesskap. At gruppene har fått denne posisjonen har en symbolsk betydning i form av anerkjennelse. Hva dette medfører i praksis er mindre avklart. Europarådets rammekonvensjon åpner for tiltak som skal sikre likebehandling og særlige rettigheter, for eksempel i form av tilskudd til kulturelle tiltak eller institusjoner.

Den nasjonale minoritetsstatusen kan få positiv betydning for hvordan historien og egenarten av deres kulturarv vurderes. Utskillelse som minoritetsgruppe kan imidlertid også innebære en belastning dersom den brukes som generalisert tilskrivning av individers gruppetilhørighet. Kulturelle rettigheter kan virke konserverende og stereotypiserende. Det kan også føre til at samhandling bygger på forestillinger om annerledeshet. Visse kulturelle særtrekk gjøres til symbol for forskjellighet og kulturuttrykk essensialiseres, noe som igjen kan stenge for det dynamiske og tøyelige ved identitet og tilhørighet.

Forskning har spilt en viktig rolle for hvordan minoritetsgrupper har blitt oppfattet. Politiske avgjørelser har gjenspeilet forskningsspørsmålene, og forskning har vært farget av politiske strømninger. I mellomkrigstiden ble det for eksempel gjennomført flere studier med rasebiologisk perspektiver. På denne tiden ble også enkelte etnologiske studier om minoriteter skrevet (se f. eks Etzler 1944; Flekstad 1949). På 1970- og 80-tallet ble det utført en del pedagogiske og sosialpolitiske forskningsarbeider som underlag for politiske handlingsplaner. I kjølvannet av økende innvandring og svekket assimileringsspress mot minoritetene ble spørsmålet om morsmålsopplæring og tospråklighet aktuelle tema for forskning. En styrket etnopolitisk bevissthet på 1980- og 90-tallet førte til større interesse for historiske og antropologiske arbeider og Norges forskningsråd igangsatte særlige forskningssatsninger rettet mot minoritetsgruppene. Etter årtusenskiftet har det blitt utgitt flere populærvitenskapelige bøker som har gitt viktige bidrag til refortolkningen av fortiden og anerkjennelse til minoritetsgrupper. Nyere studier av tidligere tiders representasjon av gruppene i media, litteratur og forskning har ytterligere bidratt til kunnskap om urett og overgrep mot disse minoritetsgruppene. Forskning og media har således bidratt, ut fra sin tid, til å forme minoriteter som henholdsvis et sosialt

problem, kulturelt eksotiske grupper, offer for overgrep eller som minoritetspolitiske aktivister.

Kapittelet starter med å redegjøre for studier av likestillings- og diskrimineringsutfordringer blant flere nasjonale minoritetsgrupper samlet, og redegjør deretter for litteraturen som finnes om hver enkelt gruppe separat. Vi har også tatt med noen sentrale studier fra Sverige og Finland. I Sverige har samer, tornedalinger, svenskfinner, jøder og roma (fellesbetegnelse på rom og romani/tatere) status som nasjonal minoritet. I Finland har samer, finlandsvensker, jøder, romani (sigøynere), gammelrussere og tartarer status som nasjonal minoritet.

Generelt om nasjonale minoriteter

Forskning på diskriminering overfor nasjonale minoriteter er nesten fraværende. I det foregående kapitlet om forskning for å avdekke diskriminering av samer, viste vi til utfordringene ved å bruke registerdata overfor denne befolkningsgruppen. Situasjonen er enda mer utfordrende når det gjelder nasjonale minoriteter. Det finnes ingen offisiell registrering av en slik tilhørighet. Å skulle registrere personer i offentlige registre ut fra etnisitet og bakgrunn som nasjonal minoritet, anses som høyst problematisk. Det er historiske grunner til dette, da registre over jøder, kvener/norskfinner, tatere og sigøynere historisk har blitt brukt som utgangspunkt for negative særtiltak og sosiale, kulturelle eller rasehygienisk motiverte overgrep gjennom store deler av 1900-tallet (Bruland 2010; Haave 2000a; Pettersen 2005). Det ville dessuten være problemer med hvordan man eventuelt skulle definere tilhørighet i for eksempel en survey-studie av levekår i en gruppe, både om man la til grunn objektive kriterier (språk eller familie/slekt) eller subjektive kriterier (egenoppfatning) (se Niemi 2010). Minoritetene omfatter et begrenset antall personer, noe som gjør registrering problematisk i seg selv. Det foreligger derfor ingen slike studier eller andre typer kvantitative undersøkelser som bruker tilhørighet til en nasjonal minoritetsgruppe som variabel.

Personer som definerer seg som medlem av de ulike nasjonale minoritetene i Norden, lever under svært forskjellige vilkår og livsbetingelser. De fleste kjennetegnes av å være godt integrert gjennom utdanning og arbeidsliv, med få interessekonflikter overfor majoritetssamfunnet. Deres minoritetstilhørighet innebærer gjerne en tilleggsidentitet og en dobbeltkvalifisering, der deltakelse som likestilt samfunnsborger er en betingelse for en vellykket minoritetstilpasning.

Det er imidlertid også personer innen minoritetsgruppene som fortsatt har en mer marginalisert tilpasning i samfunnet, der minoritetstilhørigheten definerer i stor grad deres sosial liv og levekår.

En nordisk kunnskapsgjennomgang av forskning som belyser oppvekstforholdene til barn og unge fra nasjonale minoriteter viser at forskningen er fragmentert (Lidén 2005). De foreliggende studiene handler først og fremst om tospråklighet og språkopplæring. Mye av kunnskapen bygger på enkeltstående problemorienterte rapporter, med begrenset kumulativ effekt. Kunnskapsgjennomgangen konkluderer med at det mangler forskning som kan gi innsikt i de ulike livsbetingelsene til minoritetsbefolkningen, nyansene i livsvilkår, og erfaringene til de som vokser opp med en nasjonal minoritetstilhørighet. Den påpeker også behov for mer kunnskap om hvilke former for diskriminering som foregår overfor barn og unge fra nasjonale minoriteter, og hva som bidrar til at dette kan fortsette.

Også flere studier fra de seneste årene har handlet om skole. I 2011 ble det på oppdrag av kunnskapsdepartementet gjennomført én juridisk vurdering av hva status som nasjonale minoritet betyr for likebehandling gjennom kompensatoriske tiltak i skolen (Simonsen 2011). Denne er gjort særlig med henblikk på barn av norske rom, men de juridiske analysene peker ut over det.

Også en svensk rapport, fra det svenske diskrimineringsombudet (DO 2008), behandler situasjonen til nasjonale minoritetsbarn i utdanningssystemet. Rapporten baserer seg på samtaler med representanter fra fem minoritetsgrupper, og konkluderer med at minoritetsbarnas skolerestater påvirkes av diskriminerende strukturer i skolen. Dette får konsekvenser for deres muligheter til å ta videre utdanning, noe som i neste omgang påvirker deres mulighet for deltakelse i arbeidslivet. Det vises til at barn i områder med et annet morsmål (samisk og torendalsfinsk/meänkieli) ikke får tilstrekkelig opplæring på morsmålet. På grunn av den tidligere assimileringspolitikken kan få voksne videreføre språket til neste generasjon, og for å bryte språkbytteprosessen innen minoritetene må det offentlige støtte tospråklig opplæring. Barn fra alle nasjonale minoritetsgrupper opplever at skolen i liten grad formidler deres historie og bidrar dermed ikke til å styrke deres minoritetsidentitet. Rapporten etterspør mer systematisk forskning på strukturell diskriminering.

En nyere artikkelsamling om nasjonale minoriteter i det flerkulturelle Norge (Lund & Moen 2010), gir en første samlet oversikt

over historien til de nasjonale minoritetene og hva som er situasjonen for gruppene i dag. Nåtidsperspektivet tydeliggjør hvordan personer tilhørende de fleste minoritetsgruppene er velintegrerte i samfunnet, og at betydningen av å ha status som nasjonal minoritet er knyttet til deres identitetspolitiske engasjement. For en del rom og romanifolk har fortidens marginalisering ført til en videreføring av begrenset utdanning og yrkesdeltakelse innenfor tradisjonelle nisjer. Temaet om diskriminering berøres i liten grad i kapitlene og, når det gjøres, ikke ut fra systematisk forskning på temaet.

I avslutningskapittelet i artikkelsamlingen viser Jorun Pihl (2010) til det uheldige ved at grenser både innenfor og mellom ulike kategorier minoriteter (urfolk, nasjonal minoritet og innvandrere) trekkes ut fra deres rettighetsstatus. Dette mener hun svekker minoritetenes interesser vis-a-vis myndighetene, og tilsvarende, deres beskyttelse mot diskriminering, rasisme og assimileringstvang.

Oppsummert finnes det lite samlet forskning om de nasjonale minoritetene, og lite forskning som tematiserer diskriminering. Europarådets rammekonvensjon for vern av nasjonale minoriteter legger til grunn at myndighetene ivaretar sine forpliktelser i samarbeid med og gjennom minoritetenes organisasjoner. Dette ser vi også har vært ivaretatt i forskningen. Studier er utført i samarbeid med de identitetspolitiske organisasjonene, som f.eks. Norske Kveners Forbunds innspill til forskning av etnisk diskriminering av kvener (Norske kveners forbund 2000) og NFRs forskningssatsning om tater/romanifolket, der forskerne særlig samarbeidet med Romanifolkets Landsforening (Halvorsen 2000; Hvinden 2000).

Særskilt om kvener/norskfinner og skogfinner

Kvener og norskfinner er en minoritet med kvensk/norskfinsk kulturbakgrunn og kvensk og finsk språk. I 2011 vedtok Stortinget at minoritetsgruppen skal kalles kvener/norskfinner.

I 2003 ble det igangsatt et tverrfaglig forskningsprosjekt i regi av Norges forskningsråd: *Kvener og skogfinner i fortid og nåtid – identitetsforvaltning og strategier*. Forskningen foregikk i perioden 2003-2007, ble administrert av forskere ved Universitetet i Tromsø og ble ledet av historieprofessor Einar Niemi. Åtte av de ni delprosjektene berørte kvenske forhold som språkbruk, navnetradisjoner, kunstuttrykk, utvandringshistorie og identitetsforvaltning. Det siste delprosjektet var rettet mot skogfinner i Hedmark/Innlandet og dreide seg om

nettverksarbeid og formidling. Ingen av publikasjonene som kom ut av dette prosjektet fokuserte på diskriminering i et nåtidig perspektiv. Det foreligger heller ikke noe forskning om skogfinners livssituasjon i dag. Den skogfinske kultur og språkarven er levende for personer med slektsbakgrunn blant innvandrere til østnorske skogtrakter flere hundre år tilbake. Den utgjør et element i deres forståelse av egen identitet og bakgrunn, manifestert som en rikdom ved kulturelt mangfold, både i form av materiell (bygninger, redskaper, håndverkstradisjoner) og immateriell kultur (stedsnavn, fortellinger, musikk, bruk av finske ord og betegnelser) (Kulbrandstad 2010). Identiteten utgjør således en tilleggsressurs til personer som ellers ikke skiller seg nevneverdig ut fra majoritetsbefolkningen.

I sin artikkel om kvener som nasjonal minoritet, trekker Niemi (2010) fram språkpolitikken, og særlig kvensk/finsk som skolefag, som en kampsak for de kvenske/finske organisasjonene. Dette gjaldt særlig før kvensk ble tilkjent status som minoritetsspråk i 2005. Artikkelen viser også til at språksaken har sådd splid innad mellom kvenske og nyfinske organisasjoner.

Det foreligger ingen studier som tematiserer diskriminering eller manglende likebehandling av personer som identifiserer seg som kvener/norskfinner eller skogfinner på andre områder i samfunnet enn skolen. En svensk studie (Winsa 2012) har imidlertid undersøkt representasjon av sverigefinner og tornedalinger i politikken, fagbevegelsen og et utvalg yrker. Som utvalgsriterium har de brukt finske etternavn. Winsa finner at disse gruppene er underrepresentert i de undersøkte organisasjonene/mediene, og forklarer dette med et etterslep av tidligere marginalisering som har ført til lav utdanning og representasjon i offentlige fora.

Særskilt om jøder

Innvandring av jøder til Norge startet etter opphevelsen av Jødeparagrafen i 1851. De fleste kom fra Russland, og land som Litauen, Latvia, Polen og Ukraina, der forfølgelse, pogromer og vanskelige levekår førte til stor utvandring i siste del av 1800-tallet (Brochmann & Kjeldstadli 2014, kap. 5). Innvandrerne forsøkte å vedlikeholde jødiske tradisjoner, men vektla også å bli godt integrert i samfunnet. Mens det i mellomkrigstiden var om lag 1.500 jøder i Norge, var det i 1946 bare mellom 500 og 600 tilbake. 772 jøder ble deportert til tilintetgjørelse i 1942 og 1943.

Likestillings- og diskrimineringsutfordringer blant jøder i Norge i dag er berørt i en knippe studier. En survey studie gjennomført av Holocaustsenteret har undersøkt den norske befolkningens holdninger til jøder og andre minoriteter (Hoffmann, Kopperud & Moe 2012). Resultatene viser at utbredelsen av antisemittiske forestillinger i Norge er relativt liten sammenlignet med andre land i Europa. Negative holdninger til jøder ble ofte forklart med Israels rolle i Midtøstenkonflikten og hadde nesten aldri konkrete referanser til det norske samfunnet. Forskerne fant større grad av sosial distanse til flere andre grupper enn til jødene. Respondentene i undersøkelsen var mest negative til muslimer, somaliere og rom.

Undersøkelsen hadde bakgrunn i økt oppmerksomhet i media om antisemittiske holdninger blant barn og unge. Bakgrunnen var et innslag i Lørdagsrevyen 13. mars 2010, basert på journalist Tormod Strands kartlegging av jødehat blant norske muslimer. Reportasjen baserte seg med intervjuer av foreldre med jødisk bakgrunn som fortalte om grov trakassering av deres barn. Kunnskapsdepartementet fulgt opp dette medieinnslaget med å nedsette en arbeidsgruppe som hadde som formål å styrke skolens arbeid mot antisemittisme og rasisme. Rapporten fra Kunnskapsdepartementet (2011) inneholder forslag til skolens systematiske arbeid mot rasisme, antisemittisme og diskriminering på bakgrunn av elevers etniske, religiøse og kulturelle tilhørighet.

Rapporten fra Kunnskapsdepartementet (2011) viser til Elevundersøkelsen fra 2010 der 4,6 prosent av elevene svarer de har opplevd diskriminering på skolen på grunn av religion eller livssyn. Videre vises det til ulike internasjonale undersøkelser med norsk deltakelse om elevers holdninger til andres religion og livssyn. Disse undersøkelsene dokumenterer gjennomgående et høyt toleransenivå blant norske elever sammenlignet med andre land.

En ny kvalitativ studie fra Holocaustsenteret belyser identitet, historiebevissthet og erfaringer med antisemittisme blant jøder i dag (Døving & Moe 2014). Studien baserer seg på to sett intervjudata: intervjuer av 33 personer (både individuelle intervjuer og gruppeintervjuer der flere generasjoner i samme familie deltok), samt videointervjuer med 21 unge personer i 2011 og 2012. Studien synliggjør en godt integrert minoritet, sosialt og økonomisk, med et stort handlingsrom for individuelle utforminger av sin identitet som jøde. Både når personer og organisasjoner skal fremme krav ovenfor myndighetene foretrekker de å bruke en etablert multikulturell

rettighetsdiskurs framfor å vise til jødisk gruppeidentitet, og mener dette øker gjennomslagskraften. Til tross for at de finner myndighetene og majoritetsbefolkningen lydøre for denne argumentasjonen, opplever de samtidig at det norske samfunnet anerkjenner annerledeshet i svært snever forstand. De nevner manglende godkjenning av jødiske regler for slakt av dyr og debatten om å forby omskjæring av guttebarn, som eksempler på majoritetssamfunnets manglende åpenhet. Informantene finner også en viss ambivalens i framstillingen av jøder i norsk presse (se også Døving & Kraft 2013). Deres konklusjoner er at erfaringene med antisemittisme er størst blant de unge, som opplever at jøde knyttes til Midtøsten-konflikten og gjennom dette forsterkes som skjellsord. På andre områder opplever informantene seg vel integrert i ulike hverdagsinstitusjoner og i samfunnet generelt.

Særskilt om tater/romani

Taterne/romanifolkets identitet og identitetsbygging knyttes til kriterier som reising som levebrød og karakteristiske håndverk og yrker. Det har vært uenighet om de skal forstås som en sosial gruppe eller som en etnisk minoritet (Møystad 2010). Begrepsbruk har vært mye omdiskutert for denne gruppen. Historisk har begrepene blitt brukt stigmatiserende, og det finnes ulike meninger om hva som kan stå som representative og nøytrale fellesbetegnelser. De identitetspolitiske organisasjonene bruker ulike begreper på gruppen (Hvinden 2000; Møystad 2010).

Eilert Sundt var den første som engasjerte seg for å bosette taterne, basert på sine egne undersøkelser og den såkalte *Fantefortegnelsen* av 1845 (Stenseth 2000). Fra 1897 og helt fram til 1989 overlot staten ansvaret for myndighetenes politikk overfor taterne til en privat misjonsforening: *Norsk misjon blant hjemløse*. Misjonen drev Svanviken arbeidskoloni, skoler og barnehjem som skulle føre til å gjøre de reisende bofaste, og de hadde ansvar for utbetaling av sosialhjelp og andre økonomiske ordninger.

På 1990-tallet ble det framsatt krav fra flere hold (organisasjoner, departement) om grundige og uavhengige studier av politikken som var ført overfor tater/romanifolket i Norge, og hvilke konsekvenser dette hadde hatt for folkegruppen. Forskningen ble organisert som et delprogram under forskningsrådets forskningsprogram *Velferd og samfunn* og skulle belyse myndighetenes tiltak overfor taterne, måten

dette hadde skjedd på, hvordan romanifolket selv hadde opplevd dette og hva dette betydde for personer og gruppen. Det meste av forskning om tater/romanifolket har derfor en *historisk* innretning. Forskningsprosjektene, basert på arkivmateriale og intervjuer, undersøkte sterilisering i historisk lys (Fodstad 1999, 2000; Haave 2000a, 2000b) og misjonens involvering i bortsetting av barn, anbringelser på barnehjem og andre institusjoner (Pettersen 2000, 2005; Sandvik 1999, 2000). I samme periode ble det gjennomført studier av overgrep i psykiatriske institusjoner, der omfanget av lobotomerte ble undersøkt. Det antas at tater/romani var overrepresentert i denne gruppen (Helsingforskomiteen 2011; Tranøy 1993; Tranøy & Blomberg 2005).

Et aspekt som påpekes i flere av de nevnte forskningsprosjektene er hvordan overgrep ble fortiet, tildekket og holdt skjult (Bjerkan & Dyrliid 2000; Fodstad 2000; Pettersen 2000; Sandvik 2000). Erfaringer ble privatisert og personliggjort. Dette har hatt konsekvenser for hvordan enkeltpersoner og gruppen tilskriver seg minoritetsidentitet i dag og hvordan organisasjonene har mobilisert motstand, men også posisjonert seg overfor myndighetene (Halvorsen 2000, 2002). Forskningen har tilsvarende hatt som formål å unngå en ensidig framstilling av de reisende som offer for andres overgrep, og med det et bilde av passivitet, avmakt og fornedrelse, fordi dette kunne bidra til å videreføre en negativ stemping. Det skulle derfor gis plass til studier som fikk fram overlevelsessevne og mestring og således alternative verdighetsbeskrivelser (Hvinden 2000: 7-8).

Det foreligger ingen undersøkelser som har sett særskilt på diskrimineringsutfordringer på ulike arenaer for tater/romanifolket, selv om noen rapporter og studier dokumenterer både at enkeltpersoner opplever diskriminering og at det forekommer indirekte diskriminering (se f.eks. Bjerkan & Dyrliid 2000; Halvorsen 2000, 2002). Manglende tilpasset utdanning for gruppen er et tema som har vært reist av organisasjonene. Et skoleprosjekt, kalt *Taterfolket fra barn til voksen*, ble i 2002 initiert av tater som var bekymret for egne barns skolegang. Prosjektet fant at enkelte barn også i dag har svak tilknytning til skolen, i form av høyt fravær og frafall før grunnskolen er gjennomført. Prosjektet, som ble gjennomført som et samarbeid mellom Taternes Landsforening, Dronning Mauds Minne Høgskole for førskolelærerutdanning og Høgskolen i Sør-Trøndelag, konkluderte med at skolen ikke tilrettelegger undervisningen tilstrekkelig for denne elevgruppen. Prosjektet foreslo alternative undervisningsform av elever

ved reiser og økt oppmerksomhet og anerkjennelse av taternes/romanifolkets kultur og historie i skolens pensum (Lund & Moen 2010).

I en rapport utarbeidet av Den norske Helsingforskomiteen etter en offentlig høring om tater/romanifolket i 2009, kommer det fram erfaringer med diskriminering på campingplasser. Også barnevernets plassering av barn i fosterfamilier som ikke deler foreldrenes kulturelle bakgrunn, ble kritisert i høringen (Helsingforskomiteen 2011).

Et annet tema som har vært reist er om innretninger av kompensatoriske tiltak, som de økonomiske vederlagsordningene tilpasset tater/romanifolket, virker indirekte diskriminerende. Ordningen, som er iverksatt som symbolsk og økonomisk tiltak for tidligere diskriminering og overgrep, er blitt kritisert fordi den kan virke ytterligere belastende ved å legge dokumentert offerstatus til grunn for tildeling av kompensasjonen (Simonsen & Pettersen 2007). Ut over slike studier som indirekte berører likebehandling er det ikke gjort egne studier av diskriminering i ulike velferdstjenester eller i det offentlige rom.

Som gjennomgangen av studiene viser, kan opplevelser av diskriminering knyttet til kollektive minner om fortidens urett, fortsatt prege manges identitet og relasjoner til samfunnet i dag. I hvilken grad de erfarer forskjellsbehandling eller strukturell diskriminering er i liten grad undersøkt systematisk. I regi av *Tater-/romaniutvalget*, som ble nedsatt av regjeringen i 2011 og som ledes av tidligere utenriksminister Knut Vollebæk, er flere kortere forskningsprosjekter igangsatt som underlag for utvalgets rapportering. Utvalgets oppgave har vært å undersøke, i lys av norsk lovgivning, Rammekonvensjonen for beskyttelse av nasjonale minoriteters rettigheter (1999) og andre folkerettslige forpliktelser, utviklingen av norske myndigheters, institusjoners, organisasjoners og andre virksomheters politikk og tiltak overfor taterne/romanifolket frem til i dag. Utvalgets utredningsprosjekter omfatter både historiske temaer om norsk politikk overfor taterne/romanifolket de siste hundre år (barnevern, bosetting, sterilisering/kastrering, psykiatri, strafferett og forholdet mellom Misjonen og myndighetene) og situasjonen for gruppen i dag (skole/utdanning, tilgang til campingplasser og levekår inkludert tilgang til velferdsordninger, utdanning, arbeidsliv), samt vurderinger av dagens erstatnings- og forsoningstiltak, samt Norges oppfylging av menneskerettighetene. Utvalgets sluttrapport (NOU) ferdigstilles i mai 2015.

Særskilt om rom

Rom har ulike avgrensninger og bestanddeler i de nordiske landene. Norske rom er hovedsakelig avgrenset til etterkommere av Vlach-sigøynere, som innvandret til Norge på 1860-tallet da livegenskapen i Valdmarkiet (nå del av Romania) ble opphevet, samtidig med at Norge, som flere andre land, opphevet passrestriksjoner (Lidén & Engebrihtsen 2010). De norske rom utgjør en liten gruppe, ofte anslått til et sted mellom 500 og 700 personer. Sverige har en mer sammensatt rombefolkning etter flere perioder med innvandring av rom, også fra 1970-tallet og fram til i dag, i tillegg til at tater/romanifolk regnes med i denne minoritetsgruppen. Det antas at rombefolkningen i Sverige utgjør 50.000 personer. I Finland antas rombefolkningen, hovedsakelig finske sigøynere, å bestå av omlag 10.000 personer. De norske rom som nasjonal minoritet avgrenses mot dagens nye reisende fra Øst-Europa (for forskning om denne gruppen, se f. eks Brattvåg 2007; Engebrihtsen 2012; Engebrihtsen, Fraenkel & Pop 2014; Rosvoll & Bielenberg 2012).

Det finnes ingen egen forskningsinnsats om rom i Norge. Det som foreligger av kunnskap er hovedsakelig oppdragsrapporter og enkeltstudier, mange av disse er nyere masteroppgaver (Bay 2002; Lundby 2013; Myking 2010; Persson 2014). Det foreligger også forskningsarbeid basert på feltarbeid og kontakt med gruppen over tid (Engebrihtsen 1992; Engebrihtsen & Lidén 2010; Lidén 1990), som belyser gruppens sosiale organisering, verdisystem og relasjon til majoritetssamfunnet. Masteroppgavene berører diskriminering overfor rom i velferdstjenester (Bay 2002; Myking 2010), skolesystemet (Lundby 2013) og barnevernet (Persson 2014). Ut over dette foreligger det ingen forskning som belyser diskriminering overfor rom eksplisitt.

Likestillings- og diskrimineringsombudet i Norge dokumenterer i sine rapporter at de årlig mottar flere henvendelser fra personer med rombakgrunn om at de diskrimineres på campingplasser. Skolenes manglende tilpassede opplæring i grunnskolen for barn med rombakgrunn og barnevernets plassering av rombarn i majoritetsfamilier slik at de mister språk og relasjoner, er temaer som har vært reist av representanter og talspersoner for rom. Rom viser også til at de erfarer diskriminering på boligmarkedet, campingplasser og politiets manglende vilje til å gi dem sikkerhet under interne konflikter som medfører trusler og vold innad i miljøer (Tyldum & Friberg 2014). Alle disse forholdene viser til grunnleggende

diskrimineringsutfordringer, men er ikke dokumentert gjennom forskning.

I den tidligere nevnte undersøkelsen om *Antisemittiske holdninger og diskriminering av minoriteter* gjennomført av Holocaustsenteret (Hoffmann et al. 2012) kommer det fram at rom er den gruppen som befolkningen er mest negative til. En indeks for sosial avstand (hvorvidt en ville mislike det litt eller sterkt å ha medlemmer av gruppen som nabo eller venn) svarer bare 41 prosent at de ikke vil mislike å ha rom som nabo/venn (skårer 0 på skalaen), mot for eksempel 88 prosent som svarer at de ikke vil mislike å ha en jøde som nabo/venn. Negative holdninger til rom synes således å være utbredt.

I et arbeid som følger opp temaet (Rosvoll 2013; Rosvoll & Bielenberg 2012) beskrives antiziganisme, rasistiske holdninger og diskriminering av rom i et historisk lys. Offentlighetens forestillinger om rom har vært næret av ulike tiders moralske, etniske og «rasevitenskaplige» forestillingene om gruppen og identifisert som et sosialt problem av myndigheter og elite. Negative forestillinger om rom begrunnes fortsatt med deres kulturelle mentalitet og livsform, forstått som «dysfunksjonell kultur». Forfatterne har gjennomgått offentlige rapporter, og påpeker at det mangler et helhetsbilde av situasjonen til rom og at holdninger og diskriminering er vilkårlig vektet.⁶ Avslutningsvis viser rapporten til dagens utfordringer, blant annet offentlige kontrolltiltak overfor rom som Navs krav om DNA-testing av familiemedlemmer for å unngå trygdemisbruk ved feilregistrering av barn, samt økende tilstedeværelse av europeiske rom.

I 2014 publiserte forskningsstiftelsen FAFO en evaluering av Handlingsplanen for å bedre levekårene til rom i Oslo (Tyldum & Friberg 2014). Rapporten ble utført på oppdrag av Kommunal- og

⁶ De aktuelle rapportene er LDO-rapporten *SaLDO: Et samfunnsregnskap for likestilling og diskriminering* (LDO 2009), Handlingsplan for å bedre levekårene for rom i Oslo (Arbeids- og inkluderingsdepartementet 2009); IMDi-rapporten *Innvandrere i norske medier: Medieskapt islamfrykt og usynlig hverdagsliv* (IMDi 2009), den nevnte rapporten fra Kunnskapsdepartementets arbeidsgruppe om antisemittisme og rasisme i skolen (Kunnskapsdepartementet 2011), samt Utdanningsetatens kartlegging av kunnskaper og holdninger på området rasisme og antisemittisme (Utdanningsetaten i Oslo 2011).

moderniseringsdepartementet og drøfter forutsetningen for gjennomføringen av handlingsplanen, erfaringene fra gjennomføringen av de konkrete tiltakene i planen og vurderer hvorvidt disse har hatt tilsiktet effekt. Avslutningsvis diskuteres levekårsutfordringene for denne gruppen i dag. Arbeidet bygger på 22 intervjuer med myndighetspersoner, ni personer som til daglig arbeider med å implementere tiltakene i handlingsplanen og ni rom.

Vi vil her trekke fram to forhold som denne evalueringsrapporten påpeker: For det første den manglende involveringen av organisasjoner og samråd med rom, både i utforming og gjennomføring av handlingsplanen. Dette mener forskerne bidro til at flere tiltak ble skrinlagt allerede i starten. For det andre har planen ikke adressert de mer strukturelle forholdene som innvirker på roms levekår. Planen som kom i 2009, var i stor grad en videreføring av eksisterende tiltak eller gikk ut på å tilføre rom informasjon, ressurser og kompetanse. Kun ett tiltak var systemorientert ved at siktemålet var å endre praksis rettet mot denne gruppen, og da kun ved å tilføre informasjon (kompetanseheving i statlige og kommunale virksomheter/etater), og ikke tiltak som skulle endre strukturer eller praksiser. Forskerne identifiserer hovedutfordringen til å være relasjonen mellom rom og offentlige institusjoner og velferdstjenester, som skole, barnehage, Nav, barnevern og politi.

Evalueringen konkluderer med at det er lite som tyder på at tiltakene i handlingsplanen har ført til noen vesentlig forbedring av levekårene blant rom i Norge, og heller ikke til at planen reduserer eventuell diskriminering av rom i førstelinjetjenesten. Det positive ved handlingsplanperioden er at det er bygget opp tillit til de ansatte på prosjektet, samt at enkelte rom har oppnådd kompetanse og arbeidserfaring i kjølvannet av tiltakene. Avslutningsvis trekker forskerne opp fire grunnleggende utfordringer som rom står overfor, men som ikke er berørt i handlingsplanen: marginaliseringen som går i arv uten grunnleggende skolegang; berøringsvegring og handlingslammelse blant ansatte i førstelinjetjenesten; en uholdbar sikkerhetssituasjon, også innad ved kvinners utsatthet for vold og praktisering av barneekteskap; og gruppens svake kulturelle identitet i møtet med det norske samfunnet.

Forskning om rom i Sverige og Finland

Et kjennetegn ved politisk retorikk og forskning på rom i Sverige er at dette gjøres ut fra perspektiver og teorier om strukturell diskriminering, altså hvordan majoritetssamfunnet systematisk underordner og skaper stigmatiserende forestillinger om minoriteten (se f. eks DO 2008). I 2006 ble det i Sverige opprettet en komité, kalt *Delegationen för romska frågor*, som skulle være pådriver i arbeidet med å bedre roms situasjon i Sverige. I 2010 ble arbeidet framlagt i form av en svært omfattende utredning (SOU 2010:55) som drøftet inngående historiske, juridiske og ideologiske grunner for diskriminering av rom, samt forslag til innsats på ulike områder: rett til deltakelse og innflytelse, rett til utdanning, rett til arbeid, rett til bosted, rett til helse og sosial velferd, rett til språk, rett til kultur, rett til ikke å bli diskriminert. SOU 2010:55 bygger på en rekke forskningsarbeider og rapporter om svensk politikk mot reisende og rom, inkludert sterilisering og bortsetting av barn (Jansson, Schmid & Caldaras 2005; Montesino 2002, 2010; SOU 2000: 20 ; SOU 2006: 05). Også livssituasjonen i dag dokumenteres. Utredningen (SOU 2010:55) finner at arbeidsløsheten blant rom i Sverige beregnes til cirka 80 prosent, en majoritet av rom har ikke gjennomført grunnskoleutdanning, levealder ligger lavere enn for andre befolkningsgrupper og i det politiske livet er rom i prinsippet helt fraværende. Rom utgjør i følge DO den mest diskriminerte og nedvurderte av alle grupper i Sverige. Helt inn på 1960-talet ble rom nektet tilgang til grunnleggende menneskerettigheter som rett til bosted, skolegang og stemmerett, og DO forklarer dette med en strukturell antiziganisme, som aldri har blitt tilbakevist. Den svenske ombudsmannen mot etnisk diskriminering, DO, har i flere rapporter dokumentert diskriminering av rom også i dag, særlig på boligmarkedet, i butikker og på campingplasser (DO 2004, 2011). Diskriminering i utdanningssystemet og sosialtjenesten er også dokumentert (DO 2008).

Delegationen för romska frågor foreslår en nasjonal strategi for rom som gjennomføres over en 20-årsperiode, der målet er at barn som fødes i dag skal kunne gå ut i livet som fullt likestilte. Strategien skal ha tre hovedmål: Tette velferdsgapet, heve roms maktgrunnlag og overkomme kløften og mistroen mellom rom og samfunnet.

I 2014 ble det publisert to arbeider som dokumenterte de svenske myndighetens politikk overfor rom. Arbeidene er en oppfølging SOU 2010:55 og har hatt som formål å gjennomgå historien for å dokumentere og erkjenne den urett som er begått mot rom og

tydeliggjøre hvordan stereotyper og fordommer har bidratt til den statlige politikken. Forskningen er utført på oppdrag av myndighetene, den ene av Regjeringskaselliet (Ds 2014:8), den andre av Socialstyrelsen, som har stått for mye av den praktiske politikktutforming overfor rom (Westin, Wallengren, Dimiter-Taikon & Westin 2014). Arbeidene gir en samlet og detaljert historisk gjennomgang av svensk politikk overfor rom, hovedsakelig i det 20. århundre. De får fram fellestrekk ved de ideologier, politikktutforming og politiske aktører som er dokumentert i forskning om romanifolk/taterne og rom i Norge. En målrettet utveksling av erfaringer mellom myndighetene i de to landene for å håndtere «problemene» er dokumentert av blant annet Olgac (se f. eks 2010).

Avslutningsvis vil vi ta med en studie av svenske roms helse (Hassler & Eklund 2012). Denne baserer seg på en undersøkelse av selvrapportert helse med informanter rekruttert blant annet gjennom en høyskole for rom. Resultatet viser lavere skår på en rekke helseindikatorer for rom sammenlignet med majoritetsbefolkningen. Mens organisasjoner for norske tater/romani har motsatt seg at det gjennomføres survey undersøkelser på for eksempel helseområdet som er avgrenset til en nasjonal minoritet, er dette altså gjennomført i Sverige.

Det finske bidraget vi vil ta med i vår gjennomgang av nordisk forskning er en doktorgrad som belyser ulike aspekter ved finske politikk overfor rom, og hvordan rom gjør krav på sitt medborgerskap (Nordberg 2007). Kulturelt medborgerskap og formell representasjon av rom har stått sentralt i finsk minoritetspolitikk fra tidlig 1990 tallet. Diskrimineringsutfordringene er mange av de samme som skissert for de norske og svenske rom. Gjennom teorier om medborgerskap identifiserer Nordberg ulike dimensjoner ved roms rettigheter (legale, politiske, sosiale, kulturelle) i tre politiske faser av finske politikere og elites forståelser av kulturelle medborgerrettigheter, basert på politiske dokumenter, intervjuer, arkivmateriale og medierepresentasjoner. Arbeidet gir et nyansert teoritilfang for å analysere posisjoneringen av nasjonale minoriteters medborgerskap og relasjonen mellom minoriteter og politisk elite/myndigheter.

Oppsummering

For å vurdere diskrimineringsutfordringene overfor personer tilhørende nasjonale minoriteter er det nødvendig å være klar over det store

spennet i livssituasjon blant disse gruppene. Forskjellene er store både mellom gruppene og innenfor den enkelte gruppe for hva tilhørighet som minoritet betyr for deres hverdag. For de fleste (skogfinner, kvener/norskfinner, jøder og mange tater/romanifolk) innebærer minoritetstilhørigheten en tilleggsressurs, og denne tilknytningen blir en av flere identifikasjoner de har for sine liv. For andre er minoritetstilhørigheten styrende for deres sosiale nettverk og levekår. Denne forskjellen i hva minoritetstilhørighet innebærer vil være avgjørende for hvordan de eventuelt opplever diskriminering.

Det foreligger ingen levekårsundersøkelser eller surveyundersøkelser som har et utvalg basert på tilhørighet til en nasjonal minoritetsgruppe. Vi har påpekt gode grunner til at det ikke finnes offentlige registre av personer tilhørende nasjonale minoriteter, både ut fra antall personer, hvordan personer tilskriver seg denne tilhørigheten, og i tillegg hvorfor slike registre er problematisk av historiske grunner. Samtidig er det liten tvil om at fraværet av slike undersøkelser bidrar til at kunnskapen vår om levekår og opplevd diskriminering forblir mangelfull. Vi vet lite om hvordan direkte og indirekte diskriminering eventuelt erfares, og erfares forskjellig for kvinner og menn og for yngre og eldre generasjoner. Vi har dermed lite grunnlag for å si noe om den kumulative effekten av diskriminering som enkelte personer og minoriteter synes å erfare. Enkeltstudier peker dessuten mot en forsterkende effekt av diskriminering som overføres mellom generasjon og som også forsterkes fordi den oppleves på tvers av ulike arenaer.

Forskning om nasjonale minoriteter har vært konsentrert om fortidens urett og overgrep overfor gruppen. Enkelte rapporter og masteroppgaver får fram at det foregår diskriminering overfor personer tilhørende minoriteter også i dag. Det er også påpekt strukturell diskriminering av gruppene ved at stereotypiske bilder farger samhandling, bl.a. i velferdstjenesten. Samtidig er det begrenset formidling av alternative forståelser blant annet i skolen. Større og systematiske analyser av direkte og indirekte diskriminering er ikke blitt gjennomført.

I tillegg til få studier av livssituasjon i dag, der likebehandling inngår som tema, viser gjennomgangen at forskningen har vært preget av en kompensatorisk innretning, der interesseorganisasjoner har engasjert seg i forskningstemaene. Dette er forståelig og legitimt. Det er behov for forskning med et rettighetsfokus og blick på strukturell diskriminering. En utfordring er imidlertid at denne forskningen ikke

nødvendigvis går i dybden og kan bidra til å forstå problemfeltet de beskriver. Begrenset kunnskap om minoritetenes levekår i dag kan medføre at overleverte forestillinger om kulturelle tradisjoner blir brukt uten å undersøke om disse er reelle eller endret. For eksempel tas det ofte for gitt at tatere og rom er reisende, noe som igjen legges til grunn for å drøfte tiltak for likebehandling i skolen (Simonsen 2011). Dette peker mot nødvendigheten av en bredere tilnærming til feltet. Vi vil derfor avslutningsvis påpeke betydningen av forskning med alternative utgangspunkt og teorier som utfordrer dominerende perspektiver. Dette vil kunne inkludere analyser av livsforhold og tilpasninger som bidrar til å forstå utfordringene i levekår og møtene med myndighetene.

6 Likestillings- og diskrimineringsutfordringer blant innvandrere

Mens samer og nasjonale minoriteter er tilkjent rettigheter i kraft av å tilhøre bestemte grupper, gjelder ikke noe tilsvarende for nyere innvandrere i Norge. Det vil si, det finnes eksempler på det Kymlicka (1995) definerer som polyetniske rettigheter også i Norge, altså symbolske tilrettelegginger for at ulike religiøse grupper kan delta i utdannings- og arbeidsliv. Et eksempel på en slik tilrettelegging er den generelle tillatelsen til å bruke religiøse plagg og symboler, både i det offentlige rom og i offentlige institusjoner. Med unntak for politiet er det for eksempel ingen offentlige institusjoner i Norge som på generell basis regulerer de ansattes bruk av religiøse plagg eller symboler, og enkelte offentlige institusjoner, som Forvaret og offentlige sykehus, har aktivt lagt til rette for bruk av religiøse hodeplagg. Det er likevel viktig å være klar over at selv om dette er tilrettelegginger som henvender seg til religiøse minoritetsgrupper, er retten til bruk av religiøse plagg eller symboler en individuell rett regulert gjennom diskrimineringslovverket. Mens urfolk og nasjonale minoriteter dermed kan problematisere forskjellsbehandling med utgangspunkt i sin juridiske status som *gruppe*, har innvandrere på linje med den øvrige befolkningen rett til ikke-diskriminering i kraft av å være *individer*.

I dette kapittelet går vi gjennom den eksisterende forskningen på diskrimineringsutfordringene innvandrere og deres etterkommere står overfor i det norske samfunnet. Vi skiller mellom ulike arenaer og begynner med studier av etnisk diskriminering i skole- og utdanningssystemet. Deretter følger forskningen på diskriminering i arbeidsmarkedet, boligmarkedet og i møter med det offentlige tjenesteapparatet, før vi redegjør for opplevelser av diskriminering i møte med den bredere offentligheten og på andre samfunnsområder. På flere av arenaene danner Statistisk sentralbyrås forrige levekårsundersøkelse blant innvandrere og etterkommere (Blom & Henriksen 2008) et viktig utgangspunkt. Utvalget i denne studien består av personer med minst to års botid i Norge, med bakgrunn fra Bosnia-Hercegovina, Serbia og Montenegro, Tyrkia, Irak, Iran, Pakistan, Sri Lanka, Vietnam, Somalia og Chile. Også barn av innvandrere fra de

samme landene er inkludert i denne studien gjennom en tilleggsundersøkelse. Levekårsundersøkelsen hadde et eget spørsmålsbatteri om opplevelser av diskriminering, publisert i en egen rapport (Tronstad 2009), og det er denne vi benytter her. Som sagt tidligere har slike erfaringsstudier klare begrensninger når det gjelder måling av det faktiske omfanget av diskriminering, men ikke desto mindre gir SSBs studie nyttig informasjon om ulike gruppers opplevelser av diskrimineringsutfordringer i det norske samfunnet.

Skole- og utdanningssystemet

Studier av etnisk ulikhet i skole- og utdanningssystemet tar i bruk både kvantitative og kvalitative tilnæringer, og rommer undersøkelser fra barnehagealder og opp til høyere utdanning. Imidlertid er det ikke så mange studier fra utdanningsfeltet som har et eksplisitt fokus på diskriminering. I undersøkelser av etniske forskjeller basert på registerdata er det for eksempel hovedsakelig fokus på temaer som skoleprestasjoner, frafall og utdanningsvalg (se f. eks Bakken 2009; Bakken & Elstad 2012; Birkelund & Mastekaasa 2009; Fekjær 2007). Et tilbakevendende og viktig spørsmål i disse studiene er om forskjeller mellom elever med og uten innvandrerbakgrunn må forklares med tradisjonelle sosioøkonomiske faktorer eller om også sosiokulturelle forhold som skolens etniske sammensetning, elevenes motivasjon og skoleatferd, samt holdninger til skole og utdanning blant foreldre og barn, også spiller inn (se f. eks Fekjær 2007: 48-51 for en nyttig diskusjon om disse faktorene). Et viktig unntak der diskriminering gis en større plass i diskusjonen om forskjeller mellom elever med og uten innvandrerbakgrunn i utfall, er imidlertid Helland og Størens (2006) studie av tilgangen til lærlingplass som del av et yrkesfaglig utdanningsløp. Helland og Støren finner at unge med innvandrerbakgrunn har dårligere sjanser til å skaffe seg lærlingplass også når det kontrolleres for elevenes karakterer, og diskuterer diskriminering som en av flere mulige forklaringer på dette.

Levekårsundersøkelser gir en helt annen type informasjon enn statistikk fra offentlige registre, og her vil gjerne spørsmål om opplevd diskriminering og erfaringer, også fra skole- og utdanningssystemet, inngå. I SSBs levekårsundersøkelse (Tronstad 2009) oppgir for eksempel 13 prosent av innvandrerne i undersøkelsen som hadde tatt utdanning på grunnskole-, videregående- eller universitetsnivå i Norge, at de på grunn av sin utenlandske bakgrunn var blitt dårlig behandlet i

en utdanningsinstitusjon en gang de siste fem årene. Menn rapporterer noe mer diskriminering enn kvinner, og det er vesentlige forskjeller mellom ulike grupper: Innvandrere fra Sri Lanka har opplevd minst forskjellsbehandling (omlag fem prosent), mens 16 prosent av innvandrerne fra Chile og mer en 20 prosent av innvandrerne fra Irak, oppgir erfaring med negativ forskjellsbehandling på grunn av landbakgrunn. Norskfødte med innvandrerforeldre opplever like mye diskriminering i skole og høyere utdanning som innvandrere på samme alder. Også her er det forskjeller mellom kjønnene, særlig blant kvinner og menn med pakistansk bakgrunn, der 22 prosent av mennene og 15 prosent av kvinnene oppgir at de er negativt forskjellsbehandlet på grunn av sin bakgrunn (Tronstad 2009: 23).⁷

I NOVAs omfattende *Ung i Oslo*-studie fra 2006 (Øia & Vestel 2007), der alle elever i de siste to klassene i ungdomsskolen og første klasse på videregående deltok (om lag 11500 elever hvorav 3000 med innvandrerbakgrunn), ble det også undersøkt om elevene har erfart rasisme eller diskriminering. Disse erfaringene ble riktignok ikke koblet til skolen i seg selv, men var generelle formuleringer av typen «jeg føler meg ikke akseptert av nordmenn» og «jeg har blitt truet/angrepet på grunn av min innvandrerbakgrunn». Elevene ble bedt om å krysse av for om de svært ofte, ofte, sjelden eller aldri har hatt hver av disse erfaringene. 3,8 prosent svarer at de «svært ofte» eller «ofte» har blitt truet eller angrepet på grunn av sin innvandrerbakgrunn, mens 14,6 prosent oppgir at de «svært ofte» eller «ofte» føler at de ikke blir akseptert av nordmenn. Et flertall rapporterer altså at de har hatt slike opplevelse «av og til» eller «sjelden». Når det gjelder spørsmålet om den enkelte har blitt truet eller angrepet er det et klart flertall (83,3 prosent) som svarer at dette aldri har skjedd. Disse tallene er sammenlignet med en tilsvarende undersøkelse fra 1996, og forskerne finner ingen signifikante endringer i elevenes erfaringer med rasisme og diskriminering (Øia & Vestel 2007: 87-88).

Det er også undersøkt om barn med innvandrerbakgrunn opplever mer mobbing enn etnisk norske barn. En sammenlignende, nordisk surveyundersøkelse der foreldre er spurt om deres barn i alderen sju til 13 år har opplevd mobbing (Bjereld, Daneback & Petzold 2014), viser

⁷ At det er store forskjeller mellom grupper når det gjelder egenopplevd diskriminering, og at menn generelt rapporterer om mer diskriminering enn kvinner, er også kjent fra tilsvarende studier i de andre skandinaviske landene (f. eks Lange 1999; Tøgeby & Møller 1999).

at 20,3 prosent av etnisk norske barn hadde opplevd mobbing i 1996 mot 17,1 prosent i 2011. For barn med innvandrerbakgrunn var de tilsvarende tallene 39.1 prosent og 30.2 prosent. Selv om denne studien antyder en reduksjon av mobbing i tidsperioden som er undersøkt, er forskjellene mellom barnegruppene statistisk signifikante både i 1996 og 2011. En opplagt svakhet ved denne studien er at den hviler på foreldrenes oppfatning av om barn blir mobbet, noe som kan føre til både under- og overrapportering av problemet. Det er dessuten ikke spurt om grunnlaget for mobbingen, noe som gjør det uklart hvilken rolle barnas etniske bakgrunn spiller. Til slutt er det ikke presisert om mobbingen finner sted på skolen eller i fritiden. Ettersom barna er i alderen sju til 13 år, har vi likevel valgt å inkludere denne studien i oversikten over litteratur om skole og utdanning.

Ved siden av studier av registerdata og surveyundersøkelser, er det gjort en del *kvalitativ* forskning på spørsmål knyttet til etnisk mangfold og forskjellsbehandling i skolen. Mye av denne forskningen dreier seg om hvordan lærere og lever håndterer en situasjon der norske klasserom i stigende grad kjennetegnes av etnisk, religiøs og kulturelt mangfold. Ettersom denne forskningen gjerne bygger på intervjuer eller deltakende observasjon i én eller et mindre antall skolekontekster, vil ikke funnene herfra ha samme generaliserbarhet som studier av registerdata eller brede surveyundersøkelser. Imidlertid vil slike studier gi en helt annen forståelse av hvordan inklusjons- og eksklusjonsprosesser spiller seg ut i den konkrete skolehverdagen, noe som gir viktige bidrag til forståelsen av diskrimineringsutfordringer i den flerkulturelle norske skolen.

Ett inntak til denne problematikken er hvordan minoritetslevers lærevansker blir håndtert på skolene. Det er et faktum at elever med minoritetsbakgrunn er overrepresentert i spesialundervisningen i Norge, og dette gjelder også USA, Canada og andre europeiske land (Pihl 2005: 20). Den intuitive forklaringen på dette er selvsagt at disse elevene har lærevansker som gjør tilpasset undervisning i spesialgrupper utenfor klasserommet til et fornuftig virkemiddel. Dette forutsetter imidlertid at den sakkyndige vurderingen av hvem som egner seg for slik spesialundervisning er objektiv og basert på grundige utredninger. Jorun Pihl (2005) stiller et stort spørsmålstegn ved om dette er tilfelle. Basert på arkivstudier av flere hundre sakkyndige vurderinger i Pedagogisk-psykologisk tjeneste i Oslo mellom 1990 og 2000, viser hun hvordan elever med minoritetsbakgrunn systematisk kategoriseres som hjelpetrequende når det oppstår vanskeligheter i

opplæringen. Ifølge Pihl ligger problemet i «det sakkyndige blikket», som snarere enn å være nøytralt og objektivt er forankret kulturelle forestillinger som definerer minoritets elever som avvikende fra den gjeldende normen og dermed bidrar til å forsterke etnisk ulikhet og segregering.

En annen måte å studere etnisk mangfold i skolen på, er å undersøke hvordan lærere håndterer minoritets elevers erfaringer med rasisme og diskriminering. For eksempel har Svendsen (2014) gjort deltakende observasjon på en ungdomsskole på østkanten i Oslo. Hun viser at skolens undervisning om rasisme kan komme til kort på grunn av manglende språk for å snakke med elever om rasisme og for å snakke med elever om deres egne erfaringer med rasisme (se også Harlap & Riese 2014). Basert på intervjuer med minoritets elever argumenterer Spernes (2014) tilsvarende for at lærere i videregående skole ikke har tilstrekkelig kompetanse til å møte minoritets elever på måter som anerkjenner de forskjellene og det mangfoldet de representerer. Spernes har også i en tidligere, kvalitativ studie (2006) funnet at minoritets elevers erfaringer med rasisme i liten grad anerkjennes av lærere, og at en rasistisk sjargong er svært utbredt blant elevene.

Lignende tendenser finner Midtbøen og kolleger (2014b) i en intervjuundersøkelse blant lærere og elever på ungdomstrinnet og videregående skole, der det fremgår at lærerne i liten grad tematiserer rasisme som relevant i en norsk skolekontekst i dag. En mulig forklaring på dette kan være at lærebøkene ofte kobler rasisme svært tett til Holocaust, apartheid og rasesegregeringen i USAs sørstater. Rasisme fremstår dermed som et fenomen som primært tilhører fortiden, og i den grad det er relevant i dag gjelder det ekstreme grupperinger som nynazister (se Midtbøen, Orupabo & Røthing 2014a for en studie av læremidlenes beskrivelser av rasisme). En utvidet rasismeforståelse som også inkluderer hverdagsrasisme og mer subtile former for forskjellsbehandling, ville kunne bidra til en bedre forståelse av rasismens uttrykk i dagens samfunn.

Også andre studier av den flerkulturelle skolen er relevante i denne sammenheng. Lidén (2001) har for eksempel gjort feltarbeid på to barneskoler i Oslo. Hun finner at vekten som lærerne legger på likhet og et felles verdigrunnlag blant elevene, bidrar til at de ikke fanger opp at elever med ulikt kulturelt og religiøst utgangspunkt kan ha ulike behov. Med et lignende datamateriale viser Seeberg (2003) i en sammenlignende studie av skoler i Norge og Nederland, at norske

lærere – i motsetning til nederlandske – ikke aktivt griper inn når de observerer etnisk diskriminering i form av erting og mobbing. Som i Lidéns analyse, knytter Seeberg dette til den norske likhetsideologien, som gjør det vanskelig for lærerne å snakke om forskjeller mellom elevene. Også Høgmo (2005) diskuterer spenningen mellom tradisjonelle norske enhetsidealer og etnisk mangfold. Basert på et omfattende feltarbeid på fem grunnskoler over flere år, viser han tendenser til utviklingen av sosial og kommunikativ segmentering langs etniske skillelinjer på norske skoler. Han viser også hvordan etniske stereotyper spiller seg ut i konkrete klasseromskontekster, slik at for eksempel konflikt mellom barn blir kodifisert som etniske konflikter av både lærere og elever.

I de kvalitative studiene av etnisk mangfold i skolen, er det gjerne lærernes kompetanse til å håndtere et økende etnisk, religiøst og kulturelt elevmangfold som etterspørres. Slik er det også i studier som tar for seg etnisk mangfold i barnehagen (Gjervan, Andersen & Bleka 2012; Spernes & Hatlem 2013). Her er det lite fokus på direkte forskjellsbehandling eller diskriminering av barn og foreldre med minoritetsbakgrunn, men derimot mye oppmerksomhet på hvordan barnehagen og barnehageansatte kan unngå mer subtile eller indirekte former for forskjellsbehandling ved å anerkjenne og akseptere at mangfold er en del av hverdagen. Spernes og Hatlem (2013: 212-214) argumenterer for eksempel med at barnehager må legge til rette for at barn som tilhører ikke-kristne trossamfunn må kunne få fri for å markere egne høytidsdager, og at barnehagen tar ansvar for at maten som serveres ikke bryter med religiøse påbud og forbud når det gjelder mat. Ifølge forfatterne vil et fravær av slike tilrettelegginger kunne forstås som en form for strukturell diskriminering av innvandrere og deres barn.

Arbeidsmarkedet

Arbeidsmarkedet er den arenaen der det er foretatt flest studier av diskriminering, og fra en rekke ulike vinklinger. En systematisk gjennomgang av denne litteraturen finnes i Midtbøen (2015) og dette avsnittet bygger i stor grad på den gjennomgangen. Vi begynner med å redegjøre for statistiske studier og beveger oss deretter videre til studier av selvopplevd diskriminering og holdningsundersøkelser, før vi runder av med det vi vet om arbeidsmarkedsdiskriminering utfra eksperimentelle studier.

Det finnes flere statistiske undersøkelser som viser at innvandrere har større problemer med å få seg jobb i Norge, selv med tilsvarende utdanning og like kvalifikasjoner. Dette er for eksempel dokumentert gjennom studier av risiko for arbeidsledighet (Støren 2002, 2004), undersøkelser av overgangen mellom utdanning og arbeidsmarked (Brekke 2006; Drange 2013; Støren 2011) og analyser av arbeidsmarkedstilknytning over tid (Aas 2009). Studier viser også at når innvandrere har jobb har de større sjanse for å være deltidsansatt (Drange 2009), at de oftere er overkvalifisert (Hardoy & Schøne 2008), at utdanning tatt i utlandet reduserer sjansen for å få en jobb i større grad for innvandrere enn for norskfødte (Støren & Wiers-Jenssen 2010), og at innvandrere gjennomgående har dårligere avkastning av sine utdannelser i form av lønnsutvikling over tid (Brekke & Mastekaasa 2008). Etter hvert som barn av innvandrere har begynt å gjøre sitt inntog i arbeidsmarkedet, har det i senere tid også blitt gjort studier av deres muligheter i arbeidsmarkedet. Disse analysene viser at selv om etterkommerne vil beherske det norske språket i en helt annen grad enn foreldregenerasjonen og i tillegg har skolegang og ofte høyere utdanning fra norske utdanningsinstitusjoner, så har de større sannsynlighet for å stå utenfor arbeidslivet sammenlignet med likt kvalifiserte personer med majoritetsbakgrunn, også etter kontroll for sosial bakgrunn (Birkelund, Lillehagen, Ekre & Ugreninov 2014; Evensen 2009; Hermansen 2013).

Enkelte forskere går på grunnlag av registerdata langt i å argumentere for at diskriminering er en relevant forklaring på etnisk ulikhet (se f. eks Dale-Olsen, Røed & Schøne 2014; Wiborg 2006 om diskriminering som forklaring på ulikhet i inntekt). Det er imidlertid en vanlig oppfatning at det er vanskelig å dokumentere at ulikhet mellom grupper i fordelingen på utfall, også etter kontroll for faktorer som utdanning, botid og sosial bakgrunn, skyldes diskriminering (se f. eks Midtbøen & Rogstad 2012a; Pager & Shepherd 2008; Rogstad 2002). Den usikkerheten kompenseres for ved at andre tilnærminger undersøker diskrimineringsproblematikk mer direkte. Studier av opplevd diskriminering i det norske arbeidsmarkedet er for eksempel nokså omfattende. En tidlig levekårsundersøkelse blant flyktninger i Oslo (Djuve & Hagen 1995) viste at over 70 prosent av respondentene var helt eller delvis enig i påstanden om at forskjellsbehandling på etnisk grunnlag forekommer i arbeidsmarkedet, mens bare 15 prosent mente at de behandles likt med nordmenn. En nyere, representativ spørreundersøkelse blant ikke-europeiske innvandrere i Norge (IMDi

2008) viser tilsvarende at 70 prosent mener at diskriminering i arbeidslivet forekommer. Blant respondenter med afrikansk bakgrunn oppgir 27 prosent selv å ha opplevd diskriminering i jobbsøking eller promotering, sammenlignet med 13 prosent med sør- og mellomamerikansk bakgrunn, 16,5 prosent med østeuropeisk bakgrunn og 14 prosent med asiatiske bakgrunn (IMDi 2008: 57).

Lignende tall finnes i SSBs levekårsundersøkelse (Tronstad 2009) blant innvandrere fra ti ulike land. I overkant av 20 prosent av respondentene i denne undersøkelsen oppga å ha opplevd diskriminering ved ansettelse i løpet av de siste fem årene, men det er store forskjeller mellom landgruppene. Blant innvandrere fra Sri Lanka hadde én av ti opplevd diskriminering, mens det blant somaliere var hele fire av ti som hadde negative erfaringer med sin utenlandske bakgrunn ved ansettelse (Tronstad 2009: 9). Respondentene som var i arbeid ble også spurt om de hadde opplevd trakassering på arbeidsplassen. Totalt oppga 11 prosent at de hadde blitt utsatt for trakassering på grunn av sin bakgrunn i løpet av det siste året, og her var det personer med bakgrunn fra Iran (23 prosent), Somalia (19 prosent) og Tyrkia (16 prosent) som hadde de mest negative erfaringene (Tronstad 2009: 13).

Sammenlignet med surveyundersøkelser gir kvalitative erfaringsstudier tilgang til konteksten rundt opplevelsene av eksklusjon i arbeidsmarkedet, samt innblikk i hvilke strategier minoriteter velger i møtet med det de oppfatter som illegitim forskjellsbehandling. Berg og Lauritsen (2009) har for eksempel intervjuet flyktninger med bakgrunn fra Chile, Vietnam, Iran og Somalia, der sterke beskrivelser av flyktingenes erfaringer med rasisme og diskriminering i møte med blant annet arbeidslivet kommer frem. Flere av informantene har hatt en høy sosial status i hjemlandet, men opplever at tidligere status blir visket bort i møte med det norske samfunnet. Å bli innlemmet i grove og ofte negativt definerte kategorier som «flyktning», «muslim» eller «innvandrere», er for mange en svært ubehagelig opplevelse. Denne kategoriseringen ligger til grunn for mye av forskjellsbehandlingen de opplever.

På grunnlag av feltarbeid og intervjuer blant studenter i alderen 18-25 år i to muslimske studentorganisasjoner i Oslo, beskriver Jacobsen (2002: 177-178) at muslimske kvinner med hijab opplever å bli diskriminert på arbeidsplassen, og at dette skyldes stereotyper om «den muslimske kvinnen» som passiv og undertrykt (se også Aarset 2006). Tilsvarende studier er det etter hvert en hel del av: Basert på 25

dybdeintervjuer blant unge voksne med etnisk minoritetsbakgrunn i Oslo, viser Fangen & Paasche (2012) for eksempel at opplevelser av diskriminering, rasisme eller annen ekskluderende atferd, som jobbsøkere eller ansatte i bedrifter, er utbredt. Kvittingen (2011) viser at etterkommere som har erfaring med diskriminering og forventer å bli diskriminert, er opptatt av å signalisere tydelig at de er «lik» majoriteten ved å vektlegge egne språkferdigheter i jobbsøknader. Også Orupabo (2008) viser at opplevd diskriminering i stor grad henger sammen med tidligere erfaringer og om de har vært positive eller negative. I sin doktoravhandling (Orupabo 2014b) dokumenterer hun videre at stereotypifisering som ligger til grunn for mye diskriminering blant arbeidsgivere, også opprettholdes av etniske minoriteters *egen* praksis. Orupabo viser at eksisterende stereotyper om «den ideelle arbeidstaker» internaliseres allerede i studietiden og bidrar til å kanalisere minoritetsgrupper inn i mindre prestisjefylte deler av arbeidsmarkedet, og dermed at etnisk segregering ikke bare er et produkt av seleksjonsprosesser på etterspørselssiden, men også selvseleksjonsprosesser på tilbudssiden.

Dette viktige poenget betyr likevel ikke at studier av etterspørselssiden er uvesentlige når temaet er diskriminering, snarere tvert imot. I en spørreundersøkelse blant et utvalg av norske arbeidsgivere i offentlig og privat sektor (Tronstad 2010), oppga for eksempel 95 prosent av arbeidsgiverne at de ville ha innkalt til jobbintervju en 35 år gammel norsk mann med gode kvalifikasjoner, mens bare halvparten av arbeidsgiverne i privat sektor ville ha innkalt en like godt kvalifisert somalisk mann. I offentlig sektor sier 72 prosent at de ville kalt inn den somaliske mannen (Tronstad 2010: 45). Med samme tydelighet viser kvalitative studier blant norske arbeidsgivere at personer med etnisk minoritetsbakgrunn har en lengre vei å gå for å bli vurdert på linje med søkere med minoritetsbakgrunn. I en undersøkelse blant norske arbeidsgivere i fire forskjellige bransjer viser Rogstad (2001) for eksempel at selv om få arbeidsgivere har sterk motvilje mot å ansette innvandrere, har de ingen store problemer med å påpeke faktorer som taler i minoriteters disfavør, ikke minst usikkerhet knyttet til språkkunnskaper (se også lignende funn i Sollund 2006). Blant 42 intervjuede arbeidsgivere i en annen studie finner Midtbøen (2014c) at arbeidsgiverne har liten bevissthet om etterkommere av innvandrere som potensielle arbeidssøkere. Isteden sidestilles et utenlandsk navn med innvandringsbakgrunn og dermed til stereotypiske antakelser om

for eksempel svake norskferdigheter. Dette bidrar til at også barn av innvandrere møter barrierer på terskelen til det norske arbeidsmarkedet.

Psykologiske laboratorieeksperimenter utvider kunnskapen om hvordan stereotypier fungerer ved å vise hvordan effekten av etnisk minoritetsbakgrunn samvirker med andre faktorer. Sandal og Bye (2009) dokumenterer for eksempel at innvandrere som ikke behersker kodene for opptreden i intervju samtaler med norske arbeidsgivere, blant annet ved å uttrykke selvstendighet og selvtillit gjennom et fast håndtrykk og ved å se arbeidsgiver i øynene, risikerer å bli oppfattet som servile og unnvikende. I et annet eksperiment viser Horverak og kolleger (Horverak, Sandal, Bye & Pallesen 2013; Horverak, Sandal, Pallesen & Timmerman 2013) at innvandrere har særlig svake muligheter for å kalles inn til et jobbintervju hvis de gir tegn til at de opprettholder «egen kultur» og kun har samvær med andre fra samme kulturområde på fritiden, samt at jobbmulighetene svekkes dersom arbeidsgivere har fordommer mot innvandrere.

At disse laboratorieeksperimentene har gjenklang i virkeligheten er dokumentert ved bruk av felteksperimenter. I den første bruken av denne metoden i en norsk kontekst (Midtbøen & Rogstad 2012b) ble 1800 fiktive jobbsøknader med norske og pakistanske navn sendt til reelle stillingsutlysninger i seks ulike bransjer i det norske arbeidsmarkedet. Studien dokumenterer at det i gjennomsnitt er 25 prosent mindre sjanse for å kalles inn til et jobbintervju for søkere med pakistanske navn sammenlignet med likt kvalifiserte søkere med norske navn, selv om de skriver på prikkfritt norsk, har hele skolegangen og høyere utdanning fra Norge, samt relevant arbeidserfaring fra norske firmaer. Samtidig er det viktig å presisere at omfanget av diskriminering ikke er jevnt spredt utover det norske arbeidsmarkedet. I offentlig sektor er for eksempel forskjellen i innkallingsrater mellom de to fiktive kandidatene ikke statistisk signifikant, mens et pakistansk navn reduserer sjansen for å motta et jobbintervju tilbud i privat sektor med over 36 prosent. I enkelte yrker, som lagermedarbeider, sjåfør, regnskapsmedarbeider og forsikringsrådgiver, overstiger denne diskrimineringsraten 50 prosent (se Midtbøen 2014a; Midtbøen 2014b for en detaljert gjennomgang av funnene fra dette eksperimentet).

Det er også verdt å være oppmerksom på mulighetene for regional variasjon når det gjelder omfanget av diskriminering. Midtbøen og Rogstads studie undersøkte ansettelsesprosesser på østlandsområdet, mens et nyere felteksperiment har sammenlignet diskrimineringsrater i

Oslo, Bergen, Stavanger og Trondheim (Birkelund, Rogstad, et al. 2014). Denne studien finner vesentlig mer diskriminering i Oslo enn i de øvrige norske byene, men utvalgene er for små til å kunne avklare om dette er reelle forskjeller eller et utslag av tilfeldigheter. Til slutt er det viktig å understreke at begge disse felteksperimentene har sammenlignet søkere med norske og pakistanske navn. Hvorvidt diskrimineringen som dokumenteres gjelder for alle etniske minoritetsgrupper i Norge eller om det eksisterer et «etnisk hierarki» der enkelte grupper rammes hardere av diskriminering enn andre, slik for eksempel SSBs levekårsundersøkelse antyder, behøves det nye studier for å undersøke.

Boligmarkedet

Studier av etniske minoriteter og boligmarkedet har som regel tatt utgangspunkt i hvor innvandrere bosetter seg og om det er negative konsekvenser av boligkonsentrasjon eller etnisk segregering når dette oppstår. Det er imidlertid også viktig å undersøke boligforholdene for innvandrere, hva som kan være årsakene til eventuelt dårlige boforhold, og ikke minst om innvandrere og etterkommere har dårligere muligheter til å få boliglån eller komme seg inn på leieboligmarkedet, sammenlignet med majoritetsbefolkningen.

Det er et faktum at innvandrerbefolkningen, og særlig enkeltgrupper som somaliere og irakere, i større grad bor i leieboliger, at de er overrepresentert i kommunale boliger og generelt har dårligere boligvekår (Søholt 2010). Slike forskjeller i boligvekår kan være uttrykk for eller konsekvenser av preferanser eller sosioøkonomiske ressurser, men kan også skyldes diskriminering. For eksempel fant Djuve og Hagen (1995) i en studie fra 1990-tallet at flyktninger i Oslo oppga utleieres preferanse for nordmenn som en hovedårsak til deres dårlige boforhold. Også i SSBs levekårsundersøkelse oppgir mange innvandrere å ha opplevd diskriminering; om lag 20 prosent av de spurte opplever seg utsatt for negativ forskjellsbehandling når de skal leie eller kjøpe bolig (Tronstad 2009). Imidlertid er det store forskjeller mellom ulike grupper: Mens 42 prosent av somaliene og 38 prosent av irakerne mener at de blir diskriminert på boligmarkedet, oppgir under 10 prosent av boligsøkere med bakgrunn fra Pakistan, Sri Lanka og Bosnia det samme (ibid: 17).

En rapport fra Norsk institutt for by- og regionforskning (Søholt & Astrup 2009), om forskjellsbehandling i leiemarkedet, peker på samme

fenomen. Særlig somaliere og irakere skiller seg ut som svært sårbare for boligmarkedsdiskriminering på grunnlag av hudfarge, nasjonal bakgrunn og religion. Samtidig kan det å bo i en leid leilighet over lang tid være stigmatiserende i seg selv. Det er dyrt å leie bolig, og boforholdene i leide boliger er som regel dårligere enn i eide boliger (Søholt 2010). Fordi en svært stor andel av befolkningen i Norge i tillegg eier sine egne boliger, bidrar dette ytterligere til en følelse av marginalisering for dem som forblir i leiemarkedet; det å eie egen bolig blir en symbolsk grense mellom dem som er innenfor og dem som er utenfor (Vassenden 2014).

Som i diskrimineringsforskningen for øvrig er det heftet usikkerhet ved målingen av diskriminering også i boligmarkedet. Forskjeller i boforhold kan skyldes ikke-diskriminerende faktorer som preferanser, sosial bakgrunn og økonomi, og som i holdningsundersøkelser generelt er det viktig å behandle svar på spørsmål om selvopplevd diskriminering med varsomhet. En illustrasjon på vanskelighetene som kan oppstå når man skal trekke konklusjoner om forekomst av diskriminering, finnes i Orderud og Haaland (1996). I denne undersøkelsen gjennomgår forskerne alle søknader om kommunale boliger og lånetilsagn i Gamle Oslo bydel i Oslo, i perioden 1990 til 1996. Her finner de at en betydelig større andel av søkerne med ikke-vestlig bakgrunn får avslag på boligsøknader, men det fremgår av diskusjonen at dette like gjerne kan skyldes at den norske søkermassen har en bedre match med sammensetningen av tilgjengelige boliger i bydelen, som at det skulle skyldes diskriminering (Orderud & Haaland 1996: 96-98).

Det er imidlertid på boligmarkedet som på arbeidsmarkedet, gjennomført eksperimentelle studier av etniske minoriteters tilgang til leid bolig. I USA har slike studier en lang tradisjon (se f. eks Riach & Rich 2002; Yinger 1986), men nylig ble det også gjennomført en tilsvarende studie i Norge. Her fant Andersson, Jakobsson & Kotsadam (2012) at kvinner, personer i høystatusyrker og personer med majoritetsbakgrunn hadde størst sannsynlighet for å få tilslag på søknad om leie av bolig. Ved å inkludere både kjønn og klasse i studien, kunne forskerne dermed også si noe om hvordan ulike kategorier virker sammen: Menn med arabiske navn som jobber i lavstatusyrker kom dårligst ut i undersøkelsen og hadde 25 prosent lavere sannsynlighet for å få leid en bolig sammenlignet med kvinner i høystatusyrker – som kom «best ut» i undersøkelsen.

Som i gjennomgangen av arbeidsmarkedsforskningen i avsnittet over, bidrar den eksperimentelle studien til å bekrefte relevansen av diskriminering som en viktig forklaring på utfordringene etniske minoriteter møter i boligmarkedet, som studier med bruk av andre metoder har antydnet. Imidlertid er det et vesentlig lavere antall studier på boligområdet som eksplisitt tematiserer diskriminering, og så vidt vi kjenner til er det ikke gjort noen studier som tematiserer etterkommernes opplevelser av diskriminering i boligmarkedet direkte. Dette gjør at man må ta flere forbehold på dette området enn for arbeidsmarkedet. I 2015-16 gjennomfører Statistisk sentralbyrå en ny levekårsundersøkelse blant innvandrere og etterkommere i Norge, den første på ti år. Her vil med sikkerhet opplevelser av diskriminering i boligmarkedet inngå som en del av spørsmålsbatteriet, og vi vil få oppdatert og viktig kunnskap om hvordan disse gruppene selv opplever situasjonen.

Møtet med offentlige tjenester

Innvandrerens møte med det offentlige tjenesteapparatet har, kanskje særlig etter Ali Farah-saken i Oslo i 2007, vært gjenstand for stor oppmerksomhet i Norge. Diskusjonene i etterkant av at Farah ble etterlatt av ambulanspersonellet i Sofienbergparken, dreide seg om hendelsen var et uttrykk for enkeltpersoners rasistiske holdninger eller snarere vitnet om en form for institusjonell diskriminering i offentlig sektor og i det norske helsevesenet spesielt (se f. eks M. Andersson, Jacobsen, Rogstad & Vestel 2012, kap. 4; LDO 2008; Rogstad & Midtbøen 2010).

Institusjonell eller strukturell diskriminering er vanskelig å dokumentere empirisk, og kan i alle fall ikke studeres gjennom spørreundersøkelser. SSBs levekårsundersøkelse blant innvandrere kan imidlertid svare på hvordan innvandrere på subjektivt grunnlag vurderer den behandlingen de får i helsevesenet, sammenlignet med det en person uten innvandrerbakgrunn ville fått. Undersøkelsen viser at nesten 80 prosent av innvandrerne mener at de får den samme behandlingen som en norsk pasient ville fått. Sju prosent mener at de på grunn av sin innvandrerbakgrunn har fått dårligere behandling, mens 2 prosent mener at de får bedre behandling enn en person med norsk bakgrunn ville fått. Blant etterkommerne mener om lag 10 prosent at de har fått dårligere behandling. Det er også på dette området variasjon etter landbakgrunn. Innvandrere fra Tyrkia hadde den høyeste andelen

(14 prosent) som mener at har fått dårligere behandling enn en norsk pasient ville fått, mens innvandrere fra Bosnia-Hercegovina og Sri Lanka har minst å utsette på behandlingen i det norske helsevesenet (henholdsvis tre og fire prosent). Interessant nok skiller helsevesenet seg fra de andre arenaene når det gjelder opplevd diskriminering, ved at kvinner oppgir ulikebehandling i større grad enn menn. Dette gjelder for alle grupper unntatt innvandrere med tyrkisk bakgrunn (Tronstad 2009: 21-22).

Helsevesenet og i og for seg hele det offentlige tjenesteapparatet, er interessant i et diskrimineringsperspektiv. Som Tronstad (2009: 22) peker på vil for eksempel en nyankommet flyktning som ikke snakker norsk, ha behov for tolk for å kunne kommunisere med helsepersonell, noe som er en forutsetning for likeverdig behandling (se også Helsedirektoratet 2009, kap. 3). Det innebærer imidlertid at likeverdig behandling kan nødvendiggjøre en form for forskjellsbehandling. Som lege Reidun Brunvatne skriver i boken *Flyktninger og asylsøkere i helsetjenesten* (2006: 279):

Hvis rutiner og organisering av tjenestetilbudene ikke fanger opp eller tar hensyn til forskjellene i befolkningen, men behandler alle likt, kan det føre til at noen systematisk får et dårligere tilbud og mindre utbytte av tjenestene. Dette blir en form for indirekte diskriminering.

Dersom pasienter eller brukere med helt ulike behov mottar likebehandling, vil dette altså i praksis ha som konsekvens at noen ikke får den behandlingen de behøver eller har krav på. Slike refleksjoner er det mange av i den mer praktiske og kvalitativt orienterte forskningen på innvandreres møte med offentlige tjenester.

Et av disse møtepunktene, som det finnes en hel del forskning på, er innvandreres møte med barnevernet. Den danske sosionomen Marianne Skytte beskriver for eksempel i boken *Etniske minoritetsfamilier og sosialt arbeid* (2008), hvordan sosialarbeidere ofte føler seg faglig svakt rustet til barnevernsarbeid med etniske minoritetsfamilier. Uten solid kompetanse på utfordringene mange innvandreres står overfor i samfunnet, ender sosialarbeiderne ofte opp med å eksotifisere problemene minoritetsfamilier står overfor. Kulturelle eller etniske stereotypier kan dermed stå i veien for at sosialarbeiderne lykkes i å innhente den relevante informasjonen om barns oppvekstvilkår og minoritetsforeldres omsorgskompetanse, noe som kan få alvorlige konsekvenser for barnas utvikling på sikt.

I en norsk kontekst ble forskningen på det flerkulturelle barnevernet oppsummert i en kunnskapsoversikt i 2007 (Holm-Hansen, Haaland & Myrvold 2007), og de siste årenes forskning er oppsummert i en ny kunnskaps gjennomgang fra 2014 (Paulsen, Thorshaug & Berg 2014). Ingen av de to rapportene diskuterer forekomsten av diskriminerende praksiser i barnevernet direkte. Imidlertid er utfordringer knyttet til språk og kommunikasjon viktige i begge rapporter, og behovet for gode tolketjenester fremstår som svært sentralt (se også Brunvatne 2006, kap. 3; NOU 2014:8 ; Qureshi & Fauske 2010). Og med god grunn: Som flere forskere peker på, er det i barnevernets arbeid avgjørende at alle parter forstår det som blir sagt i samtaler og det som står i dokumenter og annet skriftlig materiale, samt betydningen av det som blir kommunisert utover det strengt språklige. Samtidig er det svært viktig at barnevernsarbeiderne opparbeider seg en solid forståelse av forskjeller i levekår, erfaringsgrunnlag og holdninger til barneoppdragelse mellom en del innvandrergupper og den øvrige majoritetsbefolkningen (Holm-Hansen et al. 2007: 16). Et fravær av gode tolketjenester og sosialarbeideres manglende kunnskap om utfordringer i en del innvandrerfamilier, kan resultere i indirekte diskriminering av etniske minoriteter.

En særegen problemstilling i litteraturen om innvandreres møte med det offentlige tjenesteapparatet, gjelder situasjonen for minoritetsforeldre som har barn med funksjonsnedsettelse.⁸ En NTNU-rapport fra 2011 (Söderström, Kittelsaa & Berg 2011), som bygger på et omfattende, kvalitativt datamateriale bestående av intervjuer, møtereferater, observasjonsdata og fokusgrupper med helsepersonell, sosialarbeidere, lærere og tolker, viser at denne gruppen møter særegne utfordringer (se også Söderström 2013). Kombinasjonen av språkvansker og lite kjennskap til velferdssystemet gjør det vanskelig for minoritetsspråklige å få tilgang til de tjenestene de trenger. I tillegg mangler også ofte tjenesteapparatet et effektivt system for å møte minoritetsspråkliges behov for tjenester (Söderström et al. 2011: 41).

⁸ For tiden pågår det et større prosjekt ved Institutt for samfunnsforskning som omhandler familier med funksjonshemmede barn, der også innvandrerfamilier er inkludert. Prosjektet er finansiert av Norges forskningsråd og ledes av Liza Reisel. Hilde Lidén er ansvarlig for delen om innvandrerfamilier. Den fulle tittelen på prosjektet er *Ethnic differences in labour market participation, health and sickness absence among parents caring for disabled or chronically ill children*, og det pågår frem til 2017.

Dette blir ekstra sårbart når gruppen det gjelder har store behov for offentlige tjenester som fungerer. Tilsvarende funn presenteres i boken *Innvandring og funksjonshemming* (Berg 2012). Denne studien bygger på intervjuer av flyktningfamilier med barn med ulike former for funksjonshemming. For nyankomne flyktninger er språkbarrierer og kunnskap om rettigheter særlig prekær. Forskningsarbeidet viser at fordi reglene for hjelpetiltak for familier med funksjonshemmede barn er kompliserte, og disse familiene ofte har manglende informasjon og kjennskap til regelverket, kan det lett føre til at de ikke får hjelpeordninger de har krav på.

Når systemer har mangler som gjør at bestemte grupper ikke får de tjenestene de har rett på og behov for, er det mulig å snakke om en strukturell eller institusjonell form for diskriminering. Årsakene til slike systemproblemer kan være flere. Bø (2010) skriver for eksempel at det er avgjørende at barnevernsarbeidere og andre sosialarbeidere blir klar over at opplevelser av rasisme og diskriminering i det norske samfunnet er en ikke usannsynlig del av mange minoriteters erfaringsgrunnlag. En oppmerksomhet om at slike negative opplevelser kan påvirke dagliglivet til den enkelte, bør derfor ligge til grunn for sosialarbeideres møte med etniske minoriteter og deres familier. Fauske og Qureshi (2010) tar denne tematikken et skritt videre og hevder at selv om likeverd og ikke-diskriminering er en del av sosialarbeideres yrkesetikk, har det i Norge vært lite diskusjon om hvordan ulike strategier i sosialt arbeid kan motvirke diskriminering. I den grad rasisme og diskriminering tematiseres i utdanningene er det i form av utfordringer knyttet til etniske minoriteters kultur som vektlegges, og ikke som innsikter i hvordan stereotypier og fordommer i majoritetssamfunnet bidrar til manglende forståelse, mistenkeliggjøring og forskjellsbehandling. En bedre forståelse for slike prosesser ville gjøre sosialarbeidere i stand til å forstå de strukturelle utfordringene etniske minoriteter har i møte med offentlige tjenester (se også Kaya 2010).

Det er ikke bare velferds- og omsorgsyrkene som er relevante i spørsmålet om innvandreres møte med det offentlige. Høyaktuelt er også møtet med statens kontrollyrker, som politi, toll og rettsvesen. I SSBs levkårsundersøkelse (Tronstad 2009) ble norskfødte med innvandrerforeldre og innvandrere som kom til Norge som unge (disse gruppene utgjorde et tilleggsutvalg), spurt om de i løpet av det siste året hadde opplevd å bli trakassert eller dårlig behandlet av politi i tilknytning til gatepatroljering, identitetskontroll eller lignende. 15

prosent av etterkommerne svarte bekreftende på dette, men det er store kjønnsforskjeller: 3 prosent av kvinnene og 24 prosent av mennene i gruppen 16-24 år følte at de hadde blitt utsatt for dårlig behandling fra politiet. Mannlige etterkommere med pakistansk bakgrunn var gruppen som i størst grad opplevde negativ behandling. Her var det hele 30 prosent som oppga slike erfaringer med trakassering eller dårlig behandling av politiet.

For øvrig er det så vidt vi kjenner til lite systematisk, forskningsbasert kunnskap om omfanget av slike opplevelser i Norge. Et viktig unntak er Sollunds (2007) feltarbeid i Oslopolitiet, der temaet var politiets oppfatninger av egen rolle og deres syn på etniske minoriteter. I perioden 2004/2005 var hun med Ordenspolitiet på tre politistasjoner ut på patrulje, hun intervjuet politiansatte på ulike nivåer ved to av disse stasjonene, og hun intervjuet 16 menn og en kvinne med minoritetsbakgrunn om deres erfaringer med og holdninger til politiet. Sollund finner at politibetjenter ofte anvender etniske stereotyper eller *racial profiling* om ulike innvandregrupper i sine møter med etniske minoriteter på patrulje, der for eksempel somaliere, vietnamesere og pakistanere kobles til ulike former for kriminell atferd. Intervjuene med minoritetsinformantene bekrefter dette bildet, og antyder at det finner sted en kategorisk diskriminering der stereotyper av særlig menn med synlig minoritetsbakgrunn blir en del av politikulturen. Dette underbygger budskapet som Organisasjonen mot offentlig diskriminering (OMOD) har formidlet i en årrekke, i sitt fokus på strukturell diskriminering i politiet, toll- og helsevesenet (se oppsummering av dette arbeidet i OMOD 2014). Dette er imidlertid en tematikk som er underbelyst i forskningen.

Møtet med den offentlige sfære

Etniske minoriteters erfaringer med den offentlige sfære, det være seg gjennom deltakelse i offentlig debatt eller opplevelser av å oppholde seg i det offentlige rom, er ikke veldig mye studert i Norge. Vi har likevel noe informasjon som kan kaste lys over viktige sider ved denne problematikken. For eksempel fører politiet statistikk over anmeldt hatkriminalitet på grunnlag av blant annet etnisk tilhørighet og religion, og en gjennomgang av denne statistikken publiseres med jevne mellomrom.

En rapport som går gjennom anmeldelser av hatkriminalitet i Norge i 2007 (Meland & Uleberg 2009) viser at det dette året ble

registrert 209 anmeldelser som gjaldt lovbrudd motivert av hat eller fordommer på grunnlag av rase/etnisk tilhørighet. Rundt halvparten av alle anmeldelsene som er kodet som hatmotivert på grunnlag av rase/etnisk tilhørighet, gjelder vold. I de anmeldte lovbruddene motivert av hat eller fordommer på grunnlag av rase/etnisk tilhørighet, er det registrert 211 gjerningspersoner. 207 av disse var privatpersoner, mens fire av dem var organisasjoner eller private foretak. Av gjerningspersonene var 11,1 prosent kvinner og 88,9 prosent menn. Det er i materialet gjerningspersoner med bakgrunn fra 20 forskjellige land, men 84,1 prosent har norsk landbakgrunn.

Samme år ble det registrert 19 anmeldelser som gjaldt lovbrudd motivert av hat eller fordommer på grunnlag av religion. I disse anmeldelsene er det registrert 27 fornærmede og 19 gjerningspersoner. I 2007 var det registrert flest anmeldelser motivert av hat og fordommer på grunnlag av religion på steder med religiøs betydning. Seks av anmeldelsene gjelder skadeverkshandlinger begått i kirker og kapell, eller på kirkegårder. Én handling er begått i en moské. Ytterligere seks anmeldelser gjelder trusler, diskriminering og sjikane gjennom internett, telefon og brev (Meland & Uleberg 2009: 17)

Tilsvarende statistikk over anmeldelser er rapportert for 2012, men da bare for Oslo politidistrikt og ikke for Norge samlet. I denne rapporten (I. Hansen 2013) fremgår det at det er 48 saker som ble registrert som hatkriminalitet i 2012; 22 av dem gjaldt etnisitet og seks av dem religion. Også i Oslo i 2012 hadde de fleste fornærmede landbakgrunn fra land utenfor Norge, mens de fleste kjente gjerningspersoner har landbakgrunn fra Norge.

Det er viktig å være klar over at anmeldelser av hatkriminalitet er lite egnet som grunnlag for konklusjoner om fenomenets utbredelse. Hatkriminalitet er et område med store mørketall. Dette gjelder i og for seg alle registre som bygger på at ofre for trakassering, diskriminering eller vold melder inn disse forholdene (f. eks klager til LDO), ettersom mange saker aldri blir anmeldt. Som Hansen (2013: 28) påpeker står vi når det gjelder registre over hatkriminalitet imidlertid overfor en dobbel mørketallsproblematikk: Selv om en sak er anmeldt, er det ikke sikkert at den blir oppfattet eller registrert som et hatkriminalitetstilfelle av politiet, og dermed kan også anmeldte tilfeller av reell hatkriminalitet falle utenfor statistikken. Omfanget av og årsakene til hatkriminalitet er et område der det utvilsomt behøves mer forskning.

En annen vinkling på denne tematikken er om etniske minoriteter opplever forskjellsbehandling i mer eller mindre offentlige rom som på

gaten, ungdomsklubber, restauranter og utesteder. Mette Anderssons (1999) doktoravhandling om identitetsdannelse blant minoritetsungdom i Oslo på midten av 1990-tallet, viser for eksempel at unge med minoritetsbakgrunn i det offentlige rom opplever blick og skjellsord som oppleves som «etnisk stempling». SSBs leveårsundersøkelse (Tronstad 2009) inkluderer et spørsmål om de intervjuede i løpet av det siste året på grunn av sin utenlandske bakgrunn har blitt nektet adgang til restaurant, pub, nattklubb eller et annet utested. Fem prosent av utvalget samlet svarte at de hadde opplevd å bli nektet adgang til utesteder; rundt 10 prosent av respondentene med iransk bakgrunn og nesten ingen med bakgrunn fra Sri Lanka. En større andel menn enn kvinner rapporterer om utestedsdiskriminering (10 prosent av kvinnene og 7 prosent av mennene). Blant norskfødte etterkommere oppgir hele 20 prosent av mennene slik negativ behandling, mot bare to prosent av kvinnene (Tronstad 2009: 24). Både kjønns- og generasjonsforskjellen kan her skyldes at unge menn født og oppvokst i Norge er mer ute enn unge kvinner og personer som selv har innvandret, men kan selvsagt også skyldes at unge menn med innvandrerbakgrunn møter særskilt sterke stereotyper i utelivsbransjen og derfor har flere negative erfaringer.

Et tredje inntak til spørsmålet om etniske minoriteters møte med offentligheten, er studier av deres erfaringer med deltakelse i offentlig debatt. Viktige temaer er både om minoriteter opplever at de slipper til i det redigerte offentlige ordskiftet på linje med majoriteten, og, ved deltakelse, om de opplever negative tilbakemeldinger, sjikane eller trusler om vold som en følge av dette. Disse problemstillingene ble undersøkt i to rapporter fra det Fritt Ord-finansierte prosjektet *Status for ytringsfriheten i Norge*, som høsten 2014 ble publisert i to rapporter. I den første rapporten (Staksrud et al. 2014, kap. 4) sammenlignes to surveyundersøkelser – én som i all hovedsak består av personer med etnisk majoritetsbakgrunn og én med et utvalg av «ikke-vestlige» innvandrere – for å undersøke om det er forskjeller mellom den etniske minoritets- og majoritetsbefolkningen når det gjelder erfaringer med deltakelse i offentligheten.⁹ Rapporten viser at når det gjelder andelen

⁹ Det er viktig å understreke en viktig forskjell mellom de to utvalgene. Den første surveyen baserer seg på et representativt utvalg av den norske befolkningen (rett nok med en sterk underrepresentasjon av innvandrere). I minoritetsutvalget er det kun personer med mer enn 5 års botid, og det er en overrepresentasjon av etterkommere og personer med høyere utdanning. Det

som deltar og andelen som har mottatt ubehagelige eller nedlatende kommentarer, er det kun små forskjeller mellom utvalgene. Når det gjelder *innholdet* i kommentarene er det derimot store forskjeller. Blant aktive meningsyttere med majoritetsbakgrunn er de to desidert største grunnlagene for ubehagelige kommentarer innholdet i argumentasjonen og politisk ståsted (hhv. 69 og 56 prosent). I minoritetsutvalget er også innholdet i argumentet viktig (63 prosent), men i tillegg får denne gruppen langt større andeler kommentarer rettet mot kjennetegn som nasjonalitet (44 prosent), religion (36 prosent), etnisitet (27 prosent) og hudfarge (22 prosent). Respondentene i begge utvalgene ble også spurt om slike negative opplevelser ville gjøre dem mer forsiktige med å ytre seg i fremtiden. Også her var det en betydelig forskjell: Mens 19 prosent i majoritetsutvalget sier at erfaringen har gjort dem mer forsiktig med å ytre seg i fremtiden, sier hele 36 prosent i minoritetsutvalget det samme (Staksrud et al. 2014: 44).

I den andre rapporten fra Fritt Ord-prosjektet (Enjolras, Rasmussen & Steen-Johnsen 2014), forfølges denne tematikken videre med et eget kapittel viet kvalitativ intervjuer med 17 profilerte, aktive meningsyttere med ulik etnisk og religiøs minoritetsbakgrunn (Midtbøen & Steen-Johnsen 2014). Også denne studien konkluderer med at minoriteter står overfor noen særlige utfordringer i offentlig debatt. Det kan være svært vanskelig å komme ut av det som kan kalles «minoritetsbåsen» fordi journalister og redaktører forventer at minoriteter skal spille bestemte roller og snakke utfra bestemte posisjoner, noe som for mange oppleves som svært begrensende. En del rapporterer i tillegg om trusler og enkelte om voldsbruk. Samtidig tegner intervjuene et nyansert bilde av situasjonen i norsk offentlighet. Flere av informantene har få eller ingen negative opplevelser, og mange – særlig blant etterkommerne – opplever at de har tilgang til den redigerte offentligheten og at deres deltakelse i ordskiftet er ønsket. Bangstad (2013) har gjort en tilsvarende, kvalitativ studie blant muslimer som deltar i det offentlige ordskiftet. Han mener at norske redaktører har en klar preferanse for muslimske meningsyttere som inntar en kritisk holdning til islam og at muslimer som ikke ønsker å innta en slik posisjon, ekskluderes fra offentligheten.

er derfor rimelig å anta at det er en høyere andel aktive meningsyttere i dette utvalget enn tilfellet er for innvandrerbefolkningen samlet.

Oppsummering

Blant annet som en følge av innvandrerbefolkningens størrelse, men primært fordi individers fødeland og foreldres fødeland er registrert i offentlig statistikk, er forskningen på diskrimineringsutfordringer blant innvandrere langt mer omfangsrik enn tilfellet er for samer og nasjonale minoriteter. Gjennomgangen av forskningen viser at diskriminering forekommer på de fleste samfunnsområder. SSBs levekårsundersøkelse (Tronstad 2009) blant innvandrere fra ti ulike land på arenaer som skolen, arbeidslivet, boligmarkedet og helsevesenet, viser at over 50 prosent av respondentene har opplevd diskriminering på ett eller flere områder. Samtidig er det en del variasjon mellom ulike grupper: Menn svarer oftere at de har opplevd diskriminering enn kvinner og på flere områder; unge svarer oftere at de har opplevd diskriminering enn eldre; og særlig blant innvandrere fra Somalia, Iran, Irak, Pakistan og Tyrkia rapporterer høye andeler om diskriminering på mer enn ett område (Tronstad 2009: 25).

Gjennomgangen av den øvrige diskrimineringsforskningen på disse områdene utdypet og bekrefter funnene fra levekårsundersøkelsen. Forskningen om diskriminering i skole og utdanning viser for eksempel at lærere ofte mangler kompetanse til å håndtere minoritetselevs erfaringer med diskriminering og rasisme. Undersøkelser av arbeidsmarkedet viser blant annet at søkere med utenlandske navn har 25 prosent lavere sannsynlighet for å kalles inn til et jobbintervju sammenlignet med likt kvalifiserte søkere med norske navn. Studier av boligmarkedet viser at menn med arabiske navn som jobber i lavstatusyrker har 25 prosent lavere sannsynlighet for å få leid en bolig sammenlignet med kvinner i høystatusyrker. Undersøkelser av innvandreres møter med det offentlige tjenesteapparatet påpeker en gjennomgående tendens til at språkproblemer, mangelfulle tolketjenester og sviktende forståelse for situasjonen som særlig mange nyankomne med flyktningbakgrunn befinner seg i, bidrar til en form for strukturell diskriminering der likebehandling får diskriminerende konsekvenser som resultat. Når det gjelder innvandreres opplevelser av den bredere offentligheten, viser rapporter at hatkriminalitet på grunnlag av etnisk bakgrunn forkommer; at en del forskjellsbehandling i mer eller mindre offentlige rom som på gaten, ungdomsklubber, restauranter og utesteder finner sted; og til slutt at innvandrere som ytrer seg i den redigerte offentligheten oftere enn majoriteten erfarer ubehagelige og nedlatende kommentarer er rettet mot deres religiøse eller etniske bakgrunn. Selv om omfanget av forskning på de ulike

arenaene er ulik – det er for eksempel gjennomført langt flere studier av diskriminering i arbeidslivet enn på de andre arenaene, og med et større mangfold av metodiske tilnærminger – tegner forskningen samlet sett et nokså utvetydig bilde av at etnisk diskriminering forekommer på de fleste samfunnsområder i Norge.

7 Likt og ulikt på tvers av arenaer og grupper

De foregående tre kapitlene har redegjort for den eksisterende forskningen på likestillings- og diskrimineringsutfordringene som samer, nasjonale minoriteter og innvandrere står overfor i Norge. I dette kapittelet drøfter vi først om ulike arenaer kjennetegnes av forskjellige former for diskriminering. Deretter sammenligner vi litteraturen på tvers av minoritetsgruppene og diskuterer hvilke utfordringer som later til å være felles og hvilke som synes spesifikke for de ulike gruppene. Har forskjellene i juridisk status mellom de ulike gruppene for eksempel noen betydning for utfordringene de opplever? Og hva med tilknytningen til Norge, som for samer og nasjonale minoriteter vil være preget av langt større kontinuitet enn tilfellet er for innvandrerbefolkningen – er det en relevant dimensjon når de ulike gruppene sammenlignes? Til slutt i kapittelet drøfter vi relevansen av begrepet kumulativ diskriminering for forståelsen av problematikk knyttet til diskriminering i det norske samfunnet.

Sammenligning på tvers av arenaer

Forskningen på diskriminering av innvandrere er såpass omfattende at en sammenligning på tvers av arenaer kan si noe om ulikheter i diskrimineringsens omfang. SSBs- levekårsundersøkelse av opplevd diskriminering blant de ti største innvandrergruppene i Norge (Tronstad 2009), viser for eksempel at det rapporteres om mest diskriminering på bolig- og arbeidsmarkedet, minst i skolen og i utdanningssystemet. En tidligere rapport fra Utlendingsdirektoratet (UDI 2000), som bygger på intervjuer med kommunerepresentanter og innvandrere i 29 norske kommuner, antyder det samme. Heller enn å konkludere med at diskriminering primært er et problem i arbeids- og boligmarkedet mens skolen går «fri» i større grad, tror vi imidlertid at disse forskjellene i selvrapportert diskriminering forteller noe viktig om forskjeller mellom arenaer når det gjelder hva slags *type* diskriminering det er mulig å avdekke med ulike metodiske tilnærminger.

Etter å ha gjennomgått forskningen på diskriminering på tvers av arenaer, fremtrer noen viktige forskjeller i hva slags form for

diskriminering som avdekkes. I arbeids- og boligmarkedsforskningen er det mye fokus på om minoriteter har de samme mulighetene til å anskaffe seg goder – få en jobb som tilsvarer deres kvalifikasjoner, få leie en bolig – på linje med sammenlignbare personer med majoritetsbakgrunn. Dette er det mulig å undersøke gjennom studier av statistikk, men i særlig grad gjennom eksperimenter, der selve forskningsdesignet tillater at forskeren isolerer en «etnisk» variabel (f. eks et utenlandsk navn) og måler effekten av denne på mulighetene i et eller arbeids- eller boligmarkedet. Stikkordet her er *marked*. Når mennesker vil leie en bolig eller søker en jobb, opererer de på et marked der de står på tilbudssiden og er avhengige av å fremstå som attraktive kandidater, mens boligeiere og arbeidsgivere kan velge blant en serie kandidater utfra et sett av formelle og uformelle kriterier. I slike markedstransaksjoner er et element av forskjellsbehandling en essensiell del av interaksjonen ettersom ikke alle søkere kan få leie på en bolig eller få tilbud om ansettelse; én eller noen få vil bestandig få tilslag på bekostning av andre som ønsker det samme. Hvorvidt denne uunngåelige forskjellsbehandlingen er diskriminerende eller ikke, avhenger av om valget av kandidaten(e) var basert på legitime eller illegitime kriterier; i praksis om forhold som hudfarge, etnisk eller religiøs bakgrunn, osv. preget beslutningen som ble tatt. Men elementet av forskjellsbehandling gjør det mulig å studere om direkte diskriminering forekommer.

Den iboende forskjellsbehandlingen i slike markedstransaksjoner, finnes ikke på tilsvarende måte i skolen eller i det offentlige tjenesteapparatet. Skolen skal gi alle oppfølging og et likt undervisningstilbud uavhengig av etnisk bakgrunn, og offentlige instanser skal tilby likeverdige tjenester til en mangfoldig befolkning. Måten forskningen dokumenterer at diskrimineringen tar form på i disse sammenhengene, er typisk som subtil forskjellsbehandling eller likebehandling med ulikhet som konsekvens. Forskningen på diskriminering i skolen har for eksempel vært opptatt av at gode intensjoner om «fargeblindhet» i realiteten kan usynliggjøre minoritetselevens erfaringer med utenforskap og rasisme, mens forskningen på innvandreres møte med det offentlige tjenesteapparatet viser at sosialarbeidere ofte ikke har den nødvendige kunnskapen om ulike brukeres kulturelle og økonomiske bakgrunn, og langt mindre har de tolkeressursene som er nødvendige for å gi brukere eller pasienter som ikke behersker det norske språket, det tilbudet de behøver. I motsetning til forskningen på diskriminering i arbeids- og

boligmarkedet, avdekkes det på disse arenaene indirekte og mer strukturelle former for diskriminering, som dreier seg om organisasjonskultur, manglende kompetanse og for dårlige ressurser, og ikke nødvendigvis direkte forskjellsbehandling i seg selv.

Betyr dette at direkte diskriminering ikke forekommer i skolen og i offentlige tjenester, mens indirekte og strukturell diskriminering ikke forekommer i arbeids- og boligmarkedet? Selvsagt ikke. Enkeltindivider kan opplagt få diskriminerende behandling av lærere eller sosialarbeidere, og det er liten tvil om at organisasjonskulturer i arbeidslivet kan bidra til subtile former for forskjellsbehandling av etniske minoriteter. Kjennetegn ved de ulike arenaene gjør imidlertid at forskningen konsentrerer seg om ulike sider ved diskrimineringen som forekommer. Dette har ikke minst sammenheng med hva slags diskriminering det er mulig å måle med metodene man har tilgjengelig. Offentlig tilgjengelig statistikk om innvandrere og deres barn gjør det mulig å undersøke for eksempel overgangen fra utdanning til arbeidsmarked for likt kvalifiserte individer, kontrollert for relevante bakgrunnsfaktorer. Store forskjeller i utfall mellom grupper vil dermed gi indikasjoner på diskriminering som andre tilnærminger – for eksempel eksperimenter – kan bekrefte eller avkrefte. Lignende fremgangsmåter er derimot ikke mulig for å avdekke subtile former for diskriminering i klasserom, i møter med offentlige tjenester, eller innenfor veggene i en bedrift. For å avdekke slik diskriminering må man ta i bruk kvalitative tilnærminger, som gir helt andre data om diskriminering enn statistikk og eksperimenter. Men fordi bruken av ulike metoder gir ulik informasjon også om typen diskriminering som forekommer, blir det også svært vanskelig å sammenligne omfanget av diskriminering på tvers av arenaer.

Diskrimineringsutfordringer for ulike grupper – hva sier forskningen?

Et viktig poeng i avsnittet over er altså at hva slags kunnskap vi har om diskrimineringens art og omfang, henger nøye sammen med hva slags metodiske tilnærminger som er mulig å bruke i studier av diskriminering på ulike arenaer. Hvorvidt det foreligger offentlig tilgjengelig statistikk om fenomenet vi ønsker å studere, er i den sammenhengen avgjørende for vår kunnskap om likestillings- og diskrimineringsutfordringer blant ulike grupper. I dette poenget ligger dermed også én viktig forklaring på hvorfor omfanget av forskning om

diskriminering er så ulikt fordelt mellom gruppene vi har undersøkt i denne rapporten: I motsetning til statistikkbyråer i en del andre land, måler ikke Statistisk sentralbyrå statistikk på grunnlag av selvrapportert etnisitet, men på individers fødeland og foreldres fødeland. Det innebærer at vi i Norge har statistikk av meget høy kvalitet om innvandrere og deres barn, men at de nasjonale minoritetene – som jo er norske statsborgere og har levd i landet i generasjoner – ikke er skilt ut som en egen gruppe i statistikken. Den samiske befolkningen er i en mellomposisjon når det gjelder tilgjengelig statistikk. SSB utgir annethvert år rapporten *Samisk statistikk* (se f. eks Slaastad 2014). Denne inneholder offisiell statistikk om samer i Norge, men bygger i hovedsak på en geografisk tilnærming, med vekt på samiske bosettingsområder nord for Saltfjellet (det såkalte STN-området). Grunnen til dette er nettopp at det ikke finnes noe datagrunnlag for å lage individbasert statistikk om personer med samisk-etnisk tilhørighet, fordi det ikke registreres informasjon om etnisk tilhørighet for personer bosatt i Norge.

Problemet med mangelfull statistikk er at det er vanskelig å føre et løpende regnskap over levekårsutfordringer på viktige samfunnsområder, slik også franske forskere har påpekt er tilfellet for barn av innvandrere i Frankrike, som er franske statsborgere ved fødsel og derfor faller utenfor offentlig statistikkregistre (se Simon 2005). Dette gjenspeiler seg også i forskningen på diskriminering. Mens kunnskapen om diskrimineringsutfordringene som innvandrere opplever i Norge etter hvert er solid, spesielt om diskriminering på arbeidsmarkedet, vet vi langt mindre om utfordringene særlig nasjonale minoriteter blir utsatt for i det norske samfunnet i dag. Noe forskning har de siste årene riktignok kommet om gryende antisemittisme og antiziganisme i Norge (Døving & Moe 2014; Hoffmann et al. 2012; Rosvoll & Bielenberg 2012), men for øvrig baserer kunnskapen vår om diskriminering blant nasjonale minoriteter seg på mer eller mindre anekdotiske bevis. Dette betyr ikke at diskriminering ikke forekommer, men simpelthen at det er gjort lite, systematisk forskning på diskriminering av for eksempel norske rom, romanifolket og kvener. Om romanifolket pågår det som nevnt tidligere en offentlig utredning, som også kartlegger en del viktige levekårsindikatorer. Men også dette arbeidet vil nødvendigvis bli mangelfullt på grunn av fraværende statistikk, og kunnskapen som utvalget vil presentere vil uansett gjelde kun for romanifolket og ikke de andre nasjonale minoritetsgruppene.

Når det gjelder kunnskapen om diskrimineringsutfordringer blant samer i Norge, er den noe mer utfyllende enn for nasjonale minoriteter. Josefsens rapport (2006), som ble gjennomgått i kapittel 4, var den første spørreundersøkelsen som kartla erfaringer med diskriminering. Hun fant at hver tredje respondent hadde slike erfaringer. Dette ble siden bekreftet og utdypet med diverse publikasjoner som springer ut av SAMINOR-studien, som er en helse- og levekårsundersøkelse som ble gjennomført ved Senter for samisk helseforskning ved Universitetet i Tromsø (se f. eks K. L. Hansen 2011, 2012; K. L. Hansen et al. 2010; K. L. Hansen & Sørli 2012), der det kommer frem at hver fjerde samisktalende mann og hver tredje samisktalende kvinne har opplevd etnisk diskriminering. I tillegg har flere kvalitative undersøkelser vist at samer står i fare for å møte ulike former for strukturell eller indirekte diskriminering i møte med det offentlige tjenesteapparatet. Sammenlignet med forskningen på diskriminering blant innvandrere, har imidlertid den forskningsbaserte kunnskapen om diskrimineringsutfordringer også blant samer klare hull. Vi vet for eksempel ingenting om hvorvidt samer opplever diskriminering på terskelen til arbeidsmarkedet, slik en rekke kvantitative og eksperimentelle studier har vist at er tilfellet for innvandrere og deres barn, og heller ingenting om situasjonen for samer på boligmarkedet.

Likheter og ulikheter mellom minoritetsgrupper

Når det gjelder den konkrete, forskningsbaserte kunnskapen om likestillings- og diskrimineringsutfordringer som samer, nasjonale minoriteter og innvandrere står overfor, er det altså klare forskjeller i både omfang og substans. En annen inngang til å forstå utfordringene som disse gruppene møter i det norske samfunnet, er imidlertid å reflektere rundt likheter og forskjeller mellom gruppene utfra kjennetegn ved det å inneha en minoritetsposisjon i et samfunn, gruppenes rettigheter og juridiske status i Norge, deres historiske tilknytning til landet, samt hva slags erfaringer med statlige overgrep som tidligere generasjoner har opplevd og som er en del av identiteten som minoritet.

På et overordnet nivå er det noen grunnleggende likheter som gjør seg gjeldende på tvers av minoritetsgrupper. Sosialpsykologisk forskning har gjennom tiår dokumentert at kategoriseringen av mennesker i grupper skjer automatisk og er en nødvendig del av måten mennesker orienterer seg i verden på (Fiske 1998). På et vis er vi derfor

avhengige av stereotypier for å kunne handle effektivt og rasjonelt. Problemet med stereotypier er imidlertid flere: selv om de kan være treffende som gruppekaraktistikk, er de ikke nødvendigvis treffende på individnivå, noe som gjør at medlemmer av grupper det hefter negative stereotypier ved, kan risikere å oppleve diskriminering som følge av tilskrevet medlemskap i gruppen. Dessuten er et viktig kjennetegn ved stereotypier at selv om de kan endres over tid, består de av seig materie. Som Gordon Allport, nestoren i amerikansk sosialpsykologi, formulerte det i den klassiske boken *The Nature of Prejudice* (1954: 176): «The principle of least effort inclines us to hold to coarse and early-formed generalisations as long as they can possibly be made to serve our purposes». Dette vil være en velkjent problemstilling for alle minoriteter, og har også relevans for forståelsen av vedvarende kjønnsulikhet. Fordi stereotypier på gruppenivå er et effektivt grunnlag for handling, er det svært vanskelig å endre stereotypiene selv i en verden der de ikke lenger har relevans. Dette betyr ikke at stereotypier bestandig fører til diskriminering. Men stereotypier *kan* føre til diskriminering, og dette vil være utfordring som gjelder på tvers av medlemskap i grupper som defineres som avvikende fra majoriteten.

Når dette er sagt, er det flere viktige forskjeller mellom gruppene vi har omtalt i denne rapporten, som det er nødvendig å ha in mente når likestillings- og diskrimineringsutfordringene de står overfor skal oppsummeres. Det handler om hvilken *juridisk status* de ulike gruppene har i Norge, hvilke *rettigheter* disse statusene innebærer, og hvilke *implikasjoner* forskjeller i status har for hva likestilling for den enkelte gruppe egentlig betyr. Som sagt innledningsvis i denne rapporten har vi et minoritetsmessig rettighetshierarki i Norge, der samene er på topp med sin status som urfolk, deretter følger de nasjonale minoritetene som har rett til å bevare språk, kultur og identitet, og til slutt følger innvandrerne, som i all hovedsak er forpliktet til å tilpasse seg majoritetssamfunnet, med noen mindre unntak for enkelte tilrettelegginger (som retten til å gå med religiøse hodeplagg på skoler og de fleste deler av arbeidsmarkedet). Selv om alle gruppene har lik rett til ikke-diskriminering på grunnlag av etnisitet, religion, språk, osv. gjennom diskrimineringsloven av 2005, betyr imidlertid ikke det at betydningen av likestilling er den samme.

Ettersom innvandrere har få særrettigheter i Norge, men tvert om er forventet å delta i politikk, utdanning og arbeidsliv på linje med majoriteten, er likestilling for denne gruppen rent rettighetsmessig

nærmest ensbetydende med fravær av diskriminering på etnisk eller religiøst grunnlag. Målet med integrasjonspolitikken og antidiskrimineringslovgivningen er at innvandrere formelt og reelt skal ha de samme mulighetene som majoritetsbefolkningen. Selv om spørsmålet om tildeling av grupperettigheter til innvandrere har vært mye diskutert og nok er ønsket av en del, særlig religiøse, grupperinger, har krav om særrettigheter for innvandrere i liten grad fått gjennomslag i Norge.

For samer og nasjonale minoriteter er situasjonen en annen. Likestilling for disse gruppene, og hele ideen bak at de har fått status som minoritetsgrupper med rett til kulturell og språklig reproduksjon og selvbevaring, handler om at de av historiske årsaker og med hjemmel i menneskerettighetene, har rett til anerkjennelse av at de er noe *annet* enn majoriteten. For samene har rettighetskampen endog handlet om retten til territoriell og politisk autonomi, som opprettelsen av Sametinget i 1989 og Norges ratifisering av ILO-konvensjonen om urfolks rettigheter i 1990, langt på vei innfridde. For både samer og nasjonale minoriteter vil dermed likestilling i større grad bety *likeverd* i betydningen rett til å være forskjellig. Det betyr samtidig at når likestillings- og diskrimineringsutfordringene de står overfor skal forstås, så må en legge vekt på både forekomsten av illegitim forskjellsbehandling sammenlignet med majoriteten (diskriminering) og på mulighetene til å opprettholde kulturelle tradisjoner og praksiser innenfor rammene av majoritetssamfunnet (likeverd). Det er ingen enkel oppgave når både forskning og statistikk er så mangelfull.

Det gjør heller ikke saken enklere at retten til kulturbevaring for grupper som rom og romani, kan stå i fare for å reprodusere en allerede marginalisert posisjon i samfunnet. Som vi var inne på i kapittel 5 om nasjonale minoriteter, oppstår det et stort dilemma dersom retten til kulturbevaring innebærer en essensialisering av kultur som attpåtil gjør integrasjon i storsamfunnet vanskeligere. Nasjonale minoriteter som rom og romani havner her i en rettighetsmessig skvis mellom urfolk og nyere innvandrergupper: Integrering i utdanning og arbeidsliv er nødvendig for å utjevne sosiale forskjeller, men deres status som nasjonale minoriteter gir dem anledning til å videreføre praksiser (definert som kultur) som i en del tilfeller bidrar til det motsatte. Et meget kontroversielt spørsmål i denne sammenhengen er hva som defineres som «kultur», og om det er myndighetens ansvar å tilrettelegge for kulturtradisjoner som står i fare for å reprodusere

sosiale ulikheter. Et beslektet tema er hvem som representerer minoritetene og deres interesser overfor myndighetene.

At de ulike gruppene som denne rapporten omtaler har ulike rettigheter i Norge, skyldes selvsagt de ulike historiske erfaringene de har som medlemmer (eller tidvise ikke-medlemmer) av den norske nasjonalstaten. Opprettelsen av Sametinget og tilkjennelsen av urfolksstatus til samene, var en viktig del av kompensasjonen for en assimilerende fornorskingspolitikk som den norske staten hadde utøvd overfor den samiske befolkningen i alle fall siden midten av 1800-tallet. Jøder, rom, romani, kvener/norskfinner og skogfinner har alle en lang historie med overgrep, mistenkeliggjøring og tidvis et utilbørlig press om assimilering fra den norske statens side (Brochmann & Kjeldstadli 2014; kap. 5), og statusen de har i dag som nasjonale minoriteter i Norge, reflekterer nettopp den behandlingen de har fått; det er en kompensasjon for fortidig urett. For «nye» innvandrere, det vil si innvandrere fra utenfor OECD-området som har kommet til Norge fra slutten av 1960-tallet og fremover, er situasjonen en annen. Selv om man ikke skal undervurdere de utfordringene mange av disse gruppene møtte da de kom til Norge, var konteksten en helt annen. Nykommerne fikk raskt tilgang til de fleste sivile og sosiale rettigheter (og etterhvert politiske), og var forventet å skulle absorberes inn i det norske arbeids- og samfunnslivet – men uten krav om å assimileres inn i en fasttømret idé om kultur definert på majoritetens premisser (Brochmann 2002).

Disse forskjellene mellom gruppene, både når det gjelder deres historiske tilknytning til Norge og hva slags erfaring de har med den norske staten, er viktige å ha med seg når man skal forstå hvilke likestillings- og diskrimineringsutfordringene de møter i dag. Høgmo (2005) har for eksempel påpekt at samenes rettighetskamp i Norge har likheter med rettighetskamper som undertrykte folkegrupper har ført over hele verden, der retten til anerkjennelse av egen kultur og anerkjennelse av seg selv som et folk med eget territorium, har vært avgjørende. Men selv om samene i Norge har fått utstrakte rettigheter, betyr ikke det at fortidens synder er glemt. Dette gjelder også for flere av de nasjonale minoritetsgruppene, der betydelig skepsis til den norske staten fremdeles er utbredt, og der en bevissthet om fortidig diskriminering og erkjennelse av at fortidens forskjellsbehandling kan videreføres til neste generasjoner, er konstituerende elementer i gruppens identitet. For de fleste innvandrere vil utgangspunktet være helt annerledes, og det å oppleve etnisk diskriminering – eller bare tilskrivelsen av negative egenskaper som følge av etnisk bakgrunn i seg

selv – vil for mange være en ny opplevelse. For innvandrere som kom fra privilegerte posisjoner i sine hjemland (f. eks innvandrergupper som kom til Norge som politiske flyktninger, som iranere) innebar møtet med det norske samfunnslivet for mange også et kraftig fall i status og prestisje. Hvordan bakgrunn og historisk tilknytning til Norge spiller inn på enkeltindividets og gruppens opplevelse av likestilling og diskriminering, kan med andre ord variere betydelig. Alle faktorene som spiller inn på disse opplevelsene kan ikke måles vitenskapelig, men må ikke desto mindre med i regnskapet om man skal forstå de utfordringene som ulike minoritetsgrupper både objektivt og subjektivt står overfor i det norske samfunnet.

Kumulativ diskriminering

Det siste forholdet vi vil drøfte her er en videreføring av diskusjonen over, men tettere knyttet til en pågående diskusjon i USA om hvordan forskere kan forstå og behandle den samlede diskrimineringen som forekommer i samfunnet, på tvers av arenaer som arbeids- og boligmarked, skole og møter med offentlige instanser. Barbara Reskin (2012) har i en amerikansk kontekst brukt betegnelsen *über discrimination* for å karakterisere en slik oppsamlet diskriminering i det hun oppfatter som et amerikansk rasediskrimineringssystem. Det er formodentlig å gå for langt i en norsk kontekst, men Reskin har et meget viktig poeng: Forskning på diskriminering foretas som regel enten løsrevet fra konkrete arenaer (som i generelle spørsmål om opplevd diskriminering uten å spesifisere hvilke områder det er snakk om), eller innenfor én enkelt sfære om gangen (*enten* arbeidsliv *eller* skole, etc.). Dette skyldes til dels akademisk spesialisering, at forskere gjerne blir eksperter på en eller høyst noen få samfunnsområder, men også at det er praktisk meget vanskelig å gjennomføre prosjekter som ser diskriminering på tvers av arenaer i sammenheng. Konsekvensen blir likevel, som Reskin helt riktig påpeker, at man ikke klarer å få overblikk over den samlede diskrimineringsproblematikken, og langt mindre evner å utvikle gode virkemidler til å gjøre noe med det.

En mye sitert rapport skrevet på oppdrag fra det amerikanske forskningsrådet (Blank, Dabady & Citro 2004) setter fokuset på arenaer og oppsamlet diskriminering på en måte som minner om Reskins. Her brukes betegnelsen *kumulativ diskriminering*, noe som understreker at diskriminering kan hope seg opp på tvers av sfærer eller arenaer, men også over generasjoner (Blank et al. 2004, kap. 11). Kumulativ

diskriminering mellom *arenaer* finner sted dersom diskriminering på ett samfunnsområde bidrar til å redusere individers livssjanser på andre områder. For eksempel kan diskriminering i boligmarkedet føre til etnisk segregering, som igjen kan påvirke skoleresultater og på sikt mulighetene på arbeidsmarkedet. Dette er imidlertid prosesser som ikke fanges opp av forskning som fokuserer på enkelttidspunkter og enkeltarenaer og er derfor vanskelig å måle.

Med kumulativ diskriminering over *generasjoner* sikter Blank og kolleger til situasjoner der opplevelser av diskriminering blant foreldre kan redusere mulighetene og livssjansene til barna. Et avgjørende poeng her er at langsiktige effekter av diskriminering kan virke gjennom generasjonene selv om diskrimineringen i samfunnet for øvrig skulle opphøre, eller barna selv aldri opplever noen form for diskriminering. I den amerikanske litteraturen om raserelasjoner og situasjonen til afrikanskamerikanere i USAs bolig- og arbeidsmarked, har flere forskere vært opptatt av at den fortidige raseskilnepolitikken fremdeles kaster lange skygger over det amerikanske samfunnet (se f. eks Alexander 2010; Massey & Denton 1993; Pager 2007). Et eksempel på dette er de vedvarende problemene knyttet til sterkt segregerte nabolag, store forskjeller i skolekvalitet i områder der henholdsvis hvite og svarte dominerer, og en forventning blant mange unge svarte menn og kvinner i USA om at en investering i høyere utdanning ikke vil ha den samme avkastningen som det har for hvite (Charles, Dinwiddie & Massey 2004).

Man skal være meget forsiktig med å trekke klare paralleller mellom den amerikanske og den norske virkeligheten, men vi mener at begrepet om kumulativ diskriminering kan ha relevans for å forstå sider ved diskrimineringsutfordringer i Norge som i liten grad har vært tematisert tidligere. Når det gjelder situasjonen for samer og nasjonale minoriteter, har begrepet helt opplagt relevans. I tråd med våre poenger over er det umulig å forklare eller forstå samenes og de nasjonale minoritetens situasjon i Norge i dag – og da sikter vi til alt fra deres juridiske status til de utfordringer de står overfor – uten å ta inn over seg den historiske konteksten som fornorskingspolitikken utgjør. Det betyr ikke at fortidens skygge er lik for dem alle, men at de historiske erfaringene med diskriminering i Norge er en viktig del av både gruppeidentitet og gruppebevissthet, og kan overføres til senere generasjoner.

Når det gjelder nyere innvandrergupper er situasjonen mer åpen, og det er uklart om det gir mening å snakke om kumulativ

diskriminering. Postkoloniale teoretikere vil gjerne hevde at etniske relasjoner i Europa i dag ikke kan forstås uten at man har den historiske kolonialismen in mente, fordi tradisjoner, ideologier og kulturelle praksisformer som systematisk nekter etniske minoriteter fullt medlemskap i majoritetssamfunnet er fullt operative i europeiske land i dag – også i en nordisk kontekst (se f. eks Kamali 2009; Keskinen, Tuori, Irni & Mulinari 2009; Loftsdóttir & Jensen 2012). Vi er ikke overbevist om fruktbarheten i slike perspektiver når det gjelder å gripe kompleksiteten og mangfoldet i de erfaringer innvandrere og deres barn har i det norske samfunnet, men mener at dette er empiriske spørsmål som må følges nøye i årene som kommer. Det er viktig å være seg bevisst at diskriminering *kan* kumulere over generasjoner når vi i stigende grad får anledning til å studere hvordan etterkommere av innvandrere absorberes – eventuelt marginaliseres – i det norske arbeids- og samfunnslivet. Flere studier dokumenterer at barn av innvandrere har opplevd rasisme og diskriminering i løpet av skole- og ungdomstid, og nyere undersøkelser viser at de også risikerer å oppleve diskriminering på terskelen til det norske arbeidsmarkedet. Det er av avgjørende betydning at denne generasjonen blir gitt muligheter til sosial mobilitet og til å klatre i det norske samfunnshierarkiet, og ikke må bære fordommer og stereotyper som knytter seg til foreldregenerasjonen på sine skuldre i møtet med det norske samfunnslivet.

8 Veien videre

Denne rapporten har gitt en oversikt over den forskningsbaserte kunnskapen vi har om likestillings- og diskrimineringsutfordringer som samer, nasjonale minoriteter og innvandrere står overfor i Norge i dag. I dette avsluttende kapitlet repeterer vi kort hovedfunn for hver av de ulike gruppene, etterfulgt av noen konkrete forslag til og refleksjoner omkring hvordan fremtidige forskningsprosjekter kan bidra til å tette en del av de kunnskapshullene som gjennomgangen har påvist.

Samer

Forskningen på likestillings- og diskrimineringsutfordringer som samer i Norge står overfor i dag er ikke spesielt omfattende. Det er riktignok gjennomført flere levekårsundersøkelser som viser at mange samer opplever at de blir diskriminert, og enkelte kvalitative studier viser at samer risikerer å møte ulike former for strukturell eller indirekte diskriminering i møte med det offentlige tjenesteapparatet. Disse viktige studiene til tross, forskning som systematisk undersøker om samer opplever diskriminering på viktige arenaer som arbeids- og boligmarkedet er mangelfull. Som en følge av at det ikke finnes systematisk, offentlig statistikk om den samiske befolkningen er det umulig å gjøre gode undersøkelser av for eksempel utdannings- og arbeidslivsdeltakelse, som ellers kunne ha tjent som et nyttig grunnlag for å sammenligne for eksempel overgangen fra utdanning til arbeid for samiske og norske kandidater med like karakterer. Selv om spørreundersøkelser kan gi viktig kunnskap om selvopplevd diskriminering, kan de aldri erstatte gode registerdata. Når det i tillegg ikke er gjennomført eksperimentelle studier som undersøker forekomsten av diskriminering direkte, må vi konkludere med at den foreliggende kunnskapen om diskrimineringsutfordringer blant samer er mangelfull.

Det mest opplagte kunnskapsbehovet knytter seg derfor til den manglende statistikken som finnes for samer i dag. SSBs rapport *Samisk statistikk*, som kommer ut annethvert år, rommer nyttig

statistikk om samer i Norge, men bygger i hovedsak på en geografisk tilnærming, med vekt på samiske bosettingsområder nord for Saltfjellet. Grunnen til dette er at det ikke finnes noe datagrunnlag for å lage individbasert statistikk om personer med samisk-etnisk tilhørighet, fordi det ikke registreres informasjon om etnisk tilhørighet for personer bosatt i Norge. Men dermed kan vi heller ikke gjøre systematiske sammenligninger av den samiske befolkningen og den norske befolkningen for øvrig, eller mellom personer med samisk bakgrunn som definerer seg som samer og de som ikke gjør det. Slike sammenligninger kunne gitt oss nyttige indikasjoner på forekomst av diskriminering som andre undersøkelser kunne ha studert mer direkte.

Fraværet av statistikk gjør at vi må nøye oss med forskning på diskriminering som bygger på surveyundersøkelser og kvalitative case-studier. Slike undersøkelser bidrar med viktig kunnskap, men gir bare biter av virkeligheten som andre tilnærminger kunne ha fylt ut. At vi ikke har god nok statistikk, er det mange gode grunner til og vil neppe endres. Men dersom man ønsker dokumentasjon på direkte former for diskriminering, kan gjennomføringen av eksperimenter i arbeids- og boligmarkedet – der søkere som oppgir en samisk identitet søker på samme jobb eller om å få leie samme bolig som en ellers lik kandidat med norsk bakgrunn – være én mulig vei å gå. Det vil også være relevant å undersøke majoritetssamfunnets holdninger til samer og følge dette nøye over tid – ved å inkludere samer i longitudinelle holdningsundersøkelser som for eksempel SSB gjennomfører jevnlig – i tillegg til å undersøke eventuelle endringer i selvopplevd diskriminering blant samer ved å gjenta spørreundersøkelser tilsvarende SAMINOR-studien med jevne mellomrom.

Når det gjelder den samiske befolkningen er det opplagt også problemstillinger knyttet til kumulativ diskriminering, som vi diskuterte i forrige kapittel, viktige å ha i bakhodet. Minoritetsgrupper som har en historisk erfaring med institusjonell diskriminering og overgrep, slik tilfellet gjerne er for urfolk og nasjonale minoriteter, vil ofte ha denne fortidens behandling som en viktig del av sin gruppeidentitet og gruppebevissthet. Selv om det ikke vil gjelde for alle og denne delen av identiteten kan bli svakere over tid, er det viktig å være klar over at diskriminering kan oppleves annerledes for medlemmer av en tidligere diskriminert gruppe enn for minoritetsgrupper som ikke har opplevelser av diskriminering som en historisk overlevert erfaring. For grupper som har fortidens overgrep som en konstituerende del av sin identitet, kan de langsiktige konsekvensene av slike opplevelser påvirke helse og

levekår, utdanning og arbeidsmarkedsdeltakelse, og erfaringer med det offentlige tjenesteapparatet, på negative måter selv i fraværet av direkte diskriminering.

Nasjonale minoriteter

Forskningen på likestillings- og diskrimineringsutfordringer som møter de nasjonale minoritetene i Norge i dag, er om mulig enda mer mangelfull enn tilsvarende forskning blant samer. Statusen som nasjonale minoriteter er gitt som oppreisning for tidligere assimileringsspress, overgrep og diskriminering. Likevel er det ikke gjennomført noen større, systematiske studier av for eksempel selvpoplevd diskriminering blant noen av disse gruppene tilsvarende studiene som er gjort blant samer. Enkelte studier får riktignok fram at det foregår diskriminering overfor personer tilhørende nasjonale minoriteter i dag. Samlet er konklusjonen likevel at vi vet for lite om likestillings- og diskrimineringsutfordringene som disse gruppene samlet sett står overfor.

Når det gjelder behov for mer kunnskap, sammenfaller dette i stor grad med punktene for den samiske befolkningen i avsnittet over: Heller ikke om de nasjonale minoritetene føres det offentlig statistikk; faktisk er mangelen langt større enn for den samiske befolkningen fordi det for samer jo foreligger en oversikt over grunnleggende forhold i det samiske bosettings- og forvaltningsområdet, samt Sametingets valgmanntall som kan brukes som utgangspunkt for en rekke undersøkelser. Noe tilsvarende finnes ikke for nasjonale minoriteter. Det er derfor behov for en systematisk oversikt over levekår, utdanning og arbeidsmarkedsdeltakelse for disse gruppene. Imidlertid er det opplagt en viktig spenning mellom dette behovet for kunnskap og oversikt på den ene siden, og problemer knyttet til registrering og føring av statistikk på den andre. For det første er gruppene nokså små, noe som i seg selv gjør statistikk over levekår og samfunnsdeltakelse problematisk. For det andre har gruppene historiske erfaringer med hva statlige registre kan brukes til, som tilsier at et forslag om å lage et register ville bli møtt med sterk mostand. For det tredje ville et eventuelt register måtte basere seg på selvrappport identitet, noe som vil gjøre at man mister de som ikke ønsker å definere seg som medlem av en nasjonal minoritetsgruppe, enten fordi de er helt assimilert eller fordi de opplever et slikt medlemskap som stigmatiserende. I praksis må man

nok derfor leve med et fravær av en systematisk oversikt over disse gruppene, og isteden bygge kunnskap basert på andre tilnærminger.

Den eksisterende forskningen peker på noen slike muligheter. Holocaustsenterets undersøkelser av majoritetsbefolkningens holdninger til ulike minoritetsgrupper (Hoffmann et al. 2012; Rosvoll & Bielenberg 2012) og jødernes egne opplevelser av antisemittisme i Norge (Døving & Moe 2014), er for eksempel viktige og kan følges opp for de andre gruppene. Holdningene til nasjonale minoriteter bør også inkluderes i SSBs studier av holdninger i befolkningen, og dermed komplettere spørsmålene som i dag dreier seg om nyere innvandrergupper. FAFO-evalueringen av handlingsplanen for å bedre levekårene for rom i Norge (Tyldum & Friberg 2014) må følges opp med mer forskning på denne gruppen. Det er behov både for undersøkelse av deres levekår i et endrings-, kjønns- og generasjonsperspektiv og tilnærminger som undersøker individuell og strukturell diskriminering. Utredningsarbeidet som i dag gjennomføres for romanifolket kan være til inspirasjon i den sammenhengen. Denne utredningen omfatter både norsk politikk overfor gruppen de siste hundre årene og situasjonen deres dag. Utvalgets sluttrapport skal være ferdig i mai 2015 og vil bli et viktig utgangspunkt for defineringen av nye forskningsoppgaver.

Til slutt: Vi har flere ganger i denne rapporten påpekt at det kan oppstå en spenning mellom nasjonale minoriteters legitime rett til kulturbevaring og de levekårsutfordringene som, kanskje særlig for rom og romani, kan oppstå som følge av praksiser som oppfattes som sentrale for gruppenes livsform. Særlig problematisk blir det dersom forestillinger om kulturelle tradisjoner bidrar til fastlåste stereotyper om grupper uten at det egentlig er undersøkt om tradisjonene holdes ved like. Når det gjelder nasjonale minoriteter aktualiseres spørsmålet om kumulativ diskriminering dermed på en ny måte. På den ene siden er den norske statens historiske diskrimineringspolitikk viktig også for flere av disse gruppenes selvforståelse, som den er det for samene, noe som blant annet gir seg utslag i en betydelig skepsis til norske myndigheter. Men på den andre siden kan myndighetenes frykt for å begå nye overgrep bidra til at praksiser som defineres som «kultur» bidrar til en reproduksjon av marginaliserte posisjoner i sosioøkonomisk forstand. Dersom barn ikke får tilstrekkelig skolegang og mister muligheten til å ta høyere utdanning, for eksempel som en følge av foreldrenes reisevirksomhet, og dette ikke tematiseres eller problematiseres av foreldre, skoler eller myndigheter, bidrar dette til en

form for kumulativ diskriminering over generasjonene fordi det i praksis vil redusere barnas livssjanser. Dette er problemstillinger som myndighetene og de aktuelle organisasjonene må diskutere – og som forskningen må studere.

Innvandrere

Forskningen på likestillings- og diskrimineringsutfordringer blant innvandrere og deres barn i Norge er sammenlignet med tilsvarende forskning blant samer og nasjonale minoriteter, svært omfangsrik. I denne rapporten har vi gjennomgående henvist til SSBs forrige levekårsundersøkelse (Tronstad 2009) blant innvandrere fra ti ulike land fordi denne har undersøkt egenerfart diskriminering på arenaer som skolen, arbeidslivet, boligmarkedet og helsevesenet. Vi har i tillegg supplert funnene fra denne undersøkelsen med en gjennomgang av den øvrige forskningen på diskriminering blant innvandrere og deres barn. Forskningen om diskriminering i skole og utdanning viser at lærere ofte mangler kompetanse til å håndtere minoritetselevers erfaringer med diskriminering og rasisme; eksperimentelle studier på arbeids- og boligmarkedet har dokumentert forekomst av etnisk diskriminering i ansettelsesprosesser og i søknader om å få leie bolig; undersøkelser av innvandreres møter med det offentlige tjenesteapparatet dokumenterer strukturell diskriminering; og flere studier dokumenterer at hatkriminalitet på grunnlag av etnisk bakgrunn forekommer, at det finner sted etnisk diskriminering på gaten, ungdomsklubber, restauranter og utesteder, og til slutt at innvandrere som ytrer seg i den redigerte offentligheten oftere enn majoriteten erfarer ubehagelige og nedlatende kommentarer er rettet mot deres religiøse eller etniske bakgrunn. Til sammen tegnes et tydelig bilde av at diskriminering av innvandrere og deres barn forekommer på de fleste samfunnsområder i Norge.

Denne overordnede konklusjonen er selvsagt ikke ensbetydende med at diskriminering forekommer hele tiden og overalt, eller at alle innvandrere og etterkommere opplever det. I forskningen om diskriminering er det ikke et enten/eller. Snarere er tiden kommet til å erkjenne at diskriminering utgjør et problem i det norske samfunnet, og så rette fokuset mot når og hvor det skjer, hva det skyldes og hvordan vi kan gjøre noe med det. Her er noen kjerneoppgaver for fremtidig diskrimineringsforskning i Norge når det gjelder innvandrere og deres etterkommere:

- Vi trenger mer forskning på de underliggende årsakene til at diskriminering forekommer. Dette krever samarbeid på tvers av fagdisipliner og utvikling av innovative forskningsdesign, der for eksempel laboratorieeksperimenter kombineres med felteksperimenter, og analyser av registerdata kobles tett til kvalitative undersøkelser. Her må det også legges ned en større innsats i å studere hvordan etnisk minoritetsbakgrunn samvirker med andre forskjellsdimensjoner som kjønn, alder og seksualitet.
- Vi må vite mer om innvandreres og etterkommeres møte med statens omsorgs- og kontrollfunksjoner, ikke minst om møtet med politi og rettsvesen – her er det gjort for lite forskning i Norge.
- Det må legges ned en betydelig forskningsinnsats for måling og dokumentasjon av hatprat og hatkriminalitet rettet mot minoritetsgrupper; også her er forskningen for tynn.
- Det behøves flere studier av hvilke antidiskrimineringstiltak som virker og ikke virker. Undersøkelser viser for eksempel at diskriminering ikke er jevnt fordelt i arbeidsmarkedet, men tvert om er konsentrert i enkelte bransjer og sektorer. Hva er årsaken til dette? Handler det om ulikheter i holdningene til dem som jobber der, bestemte tiltak som konkrete bedrifter har gjennomført, eller om kjennetegn ved organiseringen av rekrutteringsarbeidet? En avklaring av slike spørsmål vil være til stor nytte for det forbyggende arbeidet mot diskriminering.
- Til slutt må etterkommernes situasjon følges nøye i årene som kommer. Internasjonale sammenligninger viser at barn av innvandrere gjør det svært godt i utdanningssystemet, men kvantitative studier fra Norge viser at de møter barrierer i overgangen til arbeidsmarkedet og eksperimentelle studier dokumenterer at diskriminering utgjør en viktig del av disse barrierene. Hvorvidt dette problemet vil reduseres etter hvert som etterkommerne gjør seg mer gjeldende i arbeidslivet eller om det fører til en reproduksjon av etnisk ulikhet, er et sentralt spørsmål som fremtidig forskning må belyse.

Forskningen på etnisk diskriminering i Norge har så langt vært mest opptatt av å undersøke *om* diskriminering forekommer. Den etter hvert omfangsrike forskningen på diskriminering tydeliggjør at vi nå kan ta et skritt videre og diskutere diskrimineringens årsaker og mulige virkemidler. Vi håper at denne rapporten kan bidra konstruktivt til dette arbeidet.

Litteratur

- Alexander, M. (2010). *The New Jim Crow: Mass Incarceration in the Age of Colorblindness*. New York: The New Press.
- Allport, G. (1954). *The Nature of Prejudice*. Cambridge, MA: Addison-Wesley.
- Andersson, L., Jakobsson, N. & Kotsadam, A. (2012). Discrimination in the Norwegian housing market – class, sex, and ethnicity. *Land Economics*, 88(2), 233-240.
- Andersson, M. (1999). "All five fingers are not the same." *Identity work among ethnic minority youth in an urban Norwegian context*. Ph. D Thesis. Department of Sociology, University of Bergen
- Andersson, M., Jacobsen, C., Rogstad, J. & Vestel, V. (2012). *Kritiske hendelser - nye stemmer: Politisk engasjement og transnasjonal orientering i det nye Norge*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Arbeids- og inkluderingsdepartementet. (2009). *Handlingsplan for å bedre levekårene for rom i Oslo*. Oslo: Arbeids- og inkluderingsdepartementet.
- Bakken, A. (2009). Tidlig skolestart og skoleprestasjoner for språklige minoritetslever. *Tidsskrift for ungdomsforskning*, 9(1), 79–89.
- Bakken, A. & Elstad, J. I. (2012). *For store forventninger? Kunnskapsløftet og ulikhetene i grunnskolekarakterer*. NOVA-rapport 7/12. Oslo: NOVA.
- Bals, M., Turi, A. L., Skre, I. & Kvernmo, S. (2010). Internalization symptoms, perceived discrimination, and ethnic identity in indigenous Sami and non-Sami youth in Arctic Norway. *Ethnicity and Health*, 15(2), 165 - 179.
- Bangstad, S. (2013). Inclusion and exclusion in the mediated public sphere: the case of Norway and its Muslims. *Social Anthropology/Anthropologie Sociale*, 21(3), 356-370.
- Bay, T. (2002). *Før det er for sent. Sigøynernes livsbetingelser i Norge*. Hovedfagsoppgave. Oslo: Høgskolen i Oslo
- Berg, B. (red.). (2012). *Innvandring og funksjonshemming*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Berg, B. & Lauritsen, K. (2009). *Eksil og livsløp*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Birkelund, G. E., Lillehagen, M., Ekre, V. P. & Ugreninov, E. (2014). Fra utdanning til sysselsetting: En forløpsanalyse av indiske og pakistanske etterkommere i Norge *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 55(4), 385–414.
- Birkelund, G. E. & Mastekaasa, A. (red.). (2009). *Integrert? Innvandrere og barn av innvandrere i utdanning og arbeidsliv*. Oslo: Abstrakt Forlag.
- Birkelund, G. E., Rogstad, J., Heggebø, K., Aspøy, T. M. & Bjelland, H. F. (2014). Diskriminering i arbeidslivet. Resultater fra randomiserte felteksperimenter i Oslo, Stavanger, Bergen og Trondheim. *Sosiologisk tidsskrift*, 22(4), 352-382.
- Bjereld, Y., Daneback, K. & Petzold, M. (2014). Differences in prevalence of bullying victimization between native and immigrant children in the Nordic countries: a parent-reported serial cross-sectional study. *Child: care, health and development*. doi:10.1111/cch.12184

- Bjerkan, L. & Dyrliid, L. (2000). Stolthet og stigma: Fortellinger om det å være tater i dag. I B. Hvinden (red.), *Romanifolket og det norske samfunnet*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Blank, R. M., Dabady, M. & Citro, C. F. (red.). (2004). *Measuring Racial Discrimination. Panel on Methods for Assessing Discrimination*. Washington, DC: National Research Council, Committee on National Statistics, Division of Behavioral and Social Sciences and Education, National Academies Press.
- Blom, S. & Henriksen, K. (red.). (2008). *Levekår blant innvandrere i Norge 2005/2006*. Oslo/Kongsvinger: Statistisk sentralbyrå.
- Bongo, B. A. (2012). "Samer snakker ikke om helse og sykdom". *Samisk forståelsehorisont og kommunikasjon om helse og sykdom. En kvalitativ undersøkelse i samisk kultur*. Doktoravhandling. Det helsevitenskapelige fakultet, Institutt for helse- og omsorgsfag, Universitetet i Tromsø,
- Borchgrevink, T. (1999). *Multikulturalisme: tribalisme - bløff - kompromiss? Debatter om det flerkulturelle samfunnet*. ISF-rapport 99:3. Oslo: Institutt for samfunnsforskning.
- Bore, L., Djuve, A. B. & Tronstad, K. R. (2013). *Etnisk mangfold og likestilling i arbeidslivet. En kunnskapsstatus*. Fafo-rapport 2013:11. Oslo: Fafo.
- Brattvåg, H. (2007). *Folk fra Romania som tigger i Oslo*. Oslo: Oslo Bymisjon.
- Brekke, I. (2006). Betydningen av etnisk bakgrunn for overgangen fra høyere utdanning til arbeid. *Søkelys på arbeidsmarkedet*, 23(2), 173-180.
- Brekke, I. & Mastekaasa, A. (2008). Highly educated immigrants in the Norwegian labour market: permanent disadvantage? *Work, Employment & Society*, 22(3), 507-526.
- Brochmann, G. (2002). Velferdsstat, integrasjon og majoritetens legitimitet. I G. Brochmann, T. Borchgrevink & J. Rogstad (red.), *Sand i maskineriet. Makt og demokrati i det flerkulturelle Norge*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Brochmann, G. & Kjeldstadli, K. (2014). *Innvandringen til Norge 900-2010*. Oslo: Pax Forlag.
- Bruland, B. (2010). Norske jøder – historie og kultur. I A. B. Lund & B. B. Moen (red.), *Nasjonale minoriteter i det flerkulturelle Norge*. Trondheim: Tapir forlag.
- Brunvatne, R. (2006). *Flyktninger og asylsøkere i helsetjenesten*. Oslo: Gyldendal.
- Bråten, B. & Thun, C. (2013). Introduksjon. I B. Bråten & C. Thun (red.), *Krysningspunkter: Likestillingspolitikk i et flerkulturelt Norge*. Oslo: Akademika Forlag.
- Bull, T. (2002). Kunnskapspolitikk, forskningsetikk og det samiske samfunnet. *Samisk forskning og forskningsetikk* (Forskningsetiske komiteers skriftserie, nr. 2/2002. Oslo: Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora), 6-21.
- Bursell, M. (2014). The Multiple Burdens of Foreign-Named Men—Evidence from a Field Experiment on Gendered Ethnic Hiring Discrimination in Sweden. *European Sociological Review*, 30(3), 399–409. doi:10.1093/esr/jcu047
- Bø, B. P. (2010). Det flerkulturelle barnevernsarbeidet - utfordringer, erfaringer og kompetansebehov. I M. S. Kaya, A. Høgmo & H. Fauske (red.), *Integrasjon og mangfold. Utfordringer for sosialarbeideren*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.

- Charles, C. Z., Dinwiddie, G. & Massey, D. S. (2004). The Continuing Consequences of Segregation: Family Stress and College Academic Performance*. *Social Science Quarterly*, 85(5), 1353-1373. doi:10.1111/j.0038-4941.2004.00280.x
- Craig, R. (2007). *Systemic Discrimination in Employment and the Promotion of Ethnic Equality*. Leiden/Boston: Martinus Nijhoff Publishers.
- Dale-Olsen, H., Røed, M. & Schøne, P. (2014). Makt til å diskriminere? *Søkelys på arbeidslivet*, 31(4), 311-328.
- Danielsen, K. (2005). *Diskriminering – en litteraturgjennomgang*. NOVA Skriftserie 4/05. Oslo: Norwegian social research.
- Djuve, A. B. & Hagen, K. (1995). «Skaff meg en jobb!» *Levekår blant flyktninger i Oslo*. Fafo-report 184. Oslo: Fafo.
- DO. (2004). *Diskriminering av romer i Sverige: rapport från DO:s projekt åren 2002 och 2003 om åtgärder för att förebygga och motverka etnisk diskriminering av romer*. Stockholm: Diskrimineringsombudsmannen (DO).
- DO. (2008). *Diskriminering av nationella minoriteter inom utbildningsväsenet*. Stockholm: Stockholm: Diskrimineringsombudsmannen (DO).
- DO. (2011). *Romers rättigheter : diskriminering, vägar till upprättelse och hur juridiken kan bidra till en förändring av romers livsvillkor*. Stockholm: Diskrimineringsombudsmannen (DO).
- Drange, I. (2009). Sysselsatt eller tilsidesatt? Heltidstilpasning blant høyt utdannede minoritetskvinner. I G. E. Birkelund & A. Mastekaasa (red.), *Integrert? Innvandrere og barn av innvandrere i utdanning og arbeidsliv* (s. 163-178). Oslo: Abstrakt Forlag.
- Drange, I. (2013). *A study of Labour Market Careers for Professionals of Ethnic Minority Origin*. PhD-avhandling. Oslo: Høgskolen i Oslo og Akershus.
- Ds 2014:8. *Den mørke och okända historien - Vitbok om övergrepp och kränkningar av romer under 1900-talet*. Stockholm: Arbetsmarknadsdepartementet
- Dyck, N. (1995). 'Telling it Like It Is:' Some Dilemmas of Fourth World Ethnography and Advocacy. I N. Dyck & J. Waldram (red.), *Anthropology, Public Policy and Native Peoples in Canada*. Montreal and Kingston: McGill-Queen's University Press.
- Døving, C. A. & Kraft, S. E. (2013). *Religion i pressen*. Oslo: HL-senteret.
- Døving, C. A. & Moe, V. (2014). "Det som er jødisk" – identiteter, historiebevissthet og erfaringer med antisemittisme. *En kvalitativ intervjustudie blant jøder i Norge*. Oslo: HL-senteret.
- Engebrigtsen, A. (1992). Om stigma og norske sigøynere. I L. L. Woon (red.), *Felleskap til besvær? Om nyere innvandring til Norge*. Oslo: Gyldendal.
- Engebrigtsen, A. (2012). *Tiggerbander og kriminelle bakmenn eller fattige EU borgere? Myter og realiteter om utenlandske tiggere i Oslo*. NOVA-otat nr. 2/12. Oslo: NOVA.
- Engebrigtsen, A., Fraenkel, J. & Pop, D. (2014). *Kartlegging av situasjonen til utenlandske personer som tigger*. NOVA-rapport 7/14. Oslo: Høgskolen i Oslo og Akershus.
- Engebrigtsen, A. & Lidén, H. (2010). Å finne sin plass som minoritet – Rombefolkningen i Norge i dag. I A. B. Lund & B. B. Moen (red.), *Nasjonale minoriteter i det flerkulturelle Norge* (s. 199-211). Trondheim: Tapir Akademisk Forlag.

- Enjolras, B., Rasmussen, T. & Steen-Johnsen, K. (red.). (2014). *Status for ytringsfriheten i Norge. Hovedrapport fra prosjektet*. Oslo: Fritt Ord, Institutt for samfunnsforskning, Fafo og Institutt for medier og kommunikasjon, UiO.
- Etzler, A. (1944). *Zigenere och deras avkomlinger i Sverige. Historie och språk*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Evenesen, Ø. (2009). Høyt utdannede innvandreteretterkommeres møte med arbeidsmarkedet. I G. E. Birkelund & A. Mastekaasa (red.), *Integrert? Innvandrere og barn av innvandrere i utdanning og arbeidsliv* (s. 179-197). Oslo: Abstrakt Forlag.
- Fangen, K. & Paasche, E. (2012). Young adults of ethnic minority background on the Norwegian labour market: The interactional co-construction of exclusion by employers and customers. *Ethnicities*. doi:10.1177/1468796812467957
- Fauske, H. & Qureshi, N. A. (2010). Empowerment og antiundertrykkende sosialt arbeid. I M. S. Kaya, A. Høgmo & H. Fauske (red.), *Integrasjon og mangfold. Utfordringer for sosialarbeideren*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Fekjær, S. (2007). *Nye forskjeller - nye forklaringer? Etniske ulikheter i utdanningsvalg*. PhD-avhandling. Institutt for Sosiologi og samfunnsgeografi, Universitetet i Oslo
- Fiske, S. (1998). Stereotyping, prejudice, and discrimination. I D. Gilbert, S. Fiske & G. Lindzey (red.), *The Handbook of Social Psychology* (4 utg., bind. 2, s. 357-411). New York: McGraw Hill.
- Flekstad, K. (1949). *Omstreifere og sigøynere: Studier over fantefolkets opprinnelse*. Oslo: Aschehoug.
- Fodstad, H. (1999). *Møter mellom tatere og det norske samfunnet. Erfaringer fra tvangssterilisering*. Rapport K- serien 2 1999. Oslo: Universitetet i Oslo, Institutt for kriminologi.
- Fodstad, H. (2000). Erfaringer fra tvangssterilisering og andre tap. I B. Hvinden (red.), *Romanifolket og det norske samfunnet*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Gjervan, M., Andersen, C. E. & Bleka, M. (2012). *Se mangfold! Perspektiver på flerkulturelt arbeid i barnehagen*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Haave, P. (2000a). *Sterilisering av tatere 1934-1977. En historisk undersøkelse av lov og praksis*. Oslo: Norges forskningsråd. (bind Norges forskningsråd.): Oslo.
- Haave, P. (2000b). Sterilisering av tatere – kirurgi på rasemessig grunnlag? I B. Hvinden (red.), *Romanifolket og det norske samfunnet*. Bergen: Fagbokforlaget. .
- Halvorsen, R. (2000). Etnisk mobilisering i en brytningstid. I B. Hvinden (red.), *Romanifolket og det norske samfunnet*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Halvorsen, R. (2002). *The paradox of self-organization among disadvantaged people. A study of marginal citizenship*. Avhandling (dr. polit.). Institutt for sosiologi og statsvitenskap, NTNU
- Hansen, I. (2013). *Hatkriminalitet: En drøfting av temaet, og gjennomgang av anmeldelser i 2012*. Oslo: Oslo politidistrikt.
- Hansen, K. L. (2011). *Ethnic discrimination and bullying in relation to self-reported physical and mental health in Sami settlement areas in Norway: The SAMINOR study*. Doktoravhandling, Institutt for samfunnsmedisin: Universitetet i Tromsø.

- Hansen, K. L. (2012). *Likestillingsstatus blant samer: En kunnskapsstatus*. Rapport laget på oppdrag for Likestillingsutvalget. Tromsø: Universitetet i Tromsø.
- Hansen, K. L., Melhus, M., Høgmo, A. & Lund, E. (2008). Ethnic discrimination and bullying in the Sami and non-Sami populations in Norway: the SAMINOR study. *International Journal of Circumpolar Health*, 67(1), 97-113.
- Hansen, K. L., Melhus, M. & Lund, E. (2010). Ethnicity, self-reported health, discrimination and socio-economic status: a study of Sami and non-Sami Norwegian populations. *International Journal of Circumpolar Health*, 69(2), 111-128.
- Hansen, K. L. & Sørli, T. (2012). Ethnic discrimination and psychological distress: A study of Sami and non-Sami populations in Norway. *Transcultural Psychiatry*, 49(1), 26-50.
- Hardoy, I. & Schøne, P. (2008). Avkastning av utdanning for ikke-vestlige innvandrere: Hvorfor er den så lav? *Søkelys på arbeidslivet*, 25(3), 401-416.
- Harlap, Y. & Riese, H. (2014). Hva skjer når vi ser farge innen utdanning? Mulighetene ved å teoretisere rase i skolen i et «fargeblindt» Norge. I K. Westheim & A. Tolo (red.), *Kompetanse for mangfold. Om skolens utfordringer i det flerkulturelle Norge*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Hassler, S. & Eklund, L. (2012). Sense of coherence and self-reported health among Roma people in Sweden - a pilot study. *International Journal of Circumpolar Health*, 71. doi:10.3402/ijch.v71i0.18438
- Hedlund, M. & Moe, A. (2010). Redefining relations among minority users and social workers. *European Journal of Social Work*, 13(2), 183-198. doi:10.1080/13691451003690924
- Helland, H. & Støren, L. A. (2006). Vocational Education and the Allocation of Apprenticeships: Equal Chances for Applicants Regardless of Immigrant Background? *European Sociological Review*, 22(3), 339-351.
- Helsedirektoratet. (2009). *Migrasjon og helse – utfordringer og utviklingstrekk*. Oslo: Helsedirektoratet.
- Helsingforskomiteen. (2011). *Norsk romani-/taterpolitikk: Fortid, nåtid, fremtid*. Oslo: Den norske Helsingforskomité.
- Hermansen, A. S. (2013). Occupational Attainment Among Children of Immigrants in Norway: Bottlenecks into Employment - Equal Access to Advantaged Positions? *European Sociological Review*, 29(3), 517-534.
- Hoffmann, C., Kopperud, Ø. & Moe, V. (2012). *Antisemittisme i Norge? Den norske befolkningens holdninger til jøder og andre minoriteter*. Oslo: HL-senteret.
- Holm-Hansen, J., Haaland, T. & Myrvold, T. (2007). *Flerkulturelt barnevern. En kunnskapsoversikt*. NIBR-rapport 2007:10. Oslo: Norsk institutt for by- og regionforskning.
- Horverak, J. G., Sandal, G. M., Bye, H. H. & Pallesen, S. (2013). Manager's selection preferences: The role of prejudice and multicultural personality traits in the assessment of native and immigrant job candidates. *Revue Européenne de Psychologie Appliquée/European Review of Applied Psychology*, 63, 267-275.
- Horverak, J. G., Sandal, G. M., Pallesen, S. & Timmerman, M. E. (2013). Hiring Rankings of Immigrant Job Applicants: Immigrants' Acculturation Strategies

- and Managers' Personality Trait Perception. *Journal of International Migration and Integration*, 14(3), 493-510. doi:10.1007/s12134-012-0247-3
- Hvinden, B. (red.). (2000). *Romanifolket og det norske samfunnet: Følgene av hundre års politikk for en nasjonal minoritet*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Høgmo, A. (1989). *Norske idealer og samisk virkelighet*. Oslo: Gyldendal.
- Høgmo, A. (2005). *Er en flerkulturell skole mulig?* Oslo: Gyldendal Akademisk.
- IMDi. (2008). *Integrert, men diskriminert – en undersøkelse blant innvandrere fra Afrika, Asia, Øst-Europa og Sør- og Mellom-Amerika*. Oslo: Integrasjons- og mangfoldsdirektoratet.
- IMDi. (2009). *Innvandrere i norske medier: Medieskapt islamfrykt og usynlig hverdagsliv*. Oslo: Integrasjons- og mangfoldsdirektoratet.
- Jacobsen, C. (2002). *Tilhørighetens mange former. Unge muslimer i Norge*. Oslo: Unipax.
- Jansson, K.-A., Schmid, I. & Caldaras, H. (2005). *Ett fördrivet folk: antologi om förtryck och diskriminering av romer / zigenare / resande*. Stockholm: Forum för levande historia.
- Josefsen, E. (2006). *Selvopplevd diskriminering blant samer i Norge*. Rapport 2006: 3. Alta: Norut/NIBR Finnmark.
- Josefsen, E. (2011). The Norwegian Sámi Parliament and Sámi Political Empowerment. I G. Minnerup & P. Solberg (red.), *First World, First Nations. Internal Colonialism and Indigenous Self-Determination in Northern Europe and Australia*. Brighton: Sussex Academic Press.
- Josefsen, E., Mörkenstam, U. & Saglie, J. (2015). Different Institutions within Similar States: The Norwegian and Swedish Sámediggis. *Ethnopolitics*, 14(1), 32-51.
- Josefsen, E. & Saglie, J. (red.). (2011). *Sametingsvalg. Velgere, partier, medier*. Oslo: Abstrakt.
- Kamali, M. (2009). *Racial Discrimination: Institutional Patterns and Politics*. New York: Routledge.
- Kaya, M. S. (2010). Innledning. I M. S. Kaya, A. Høgmo & H. Fauske (red.), *Integrasjon og mangfold. Utfordringer for sosialarbeideren*. Oslo: Cappalen Damm Akademisk.
- Keskinen, S., Tuori, S., Irni, S. & Mulinari, D. (red.). (2009). *Complying with Colonialism: Gender, Race and Ethnicity in the Nordic Region*. Farnham: Ashgate.
- Krizsan, A., Skjeie, H. & Squires, J. (red.). (2012). *Institutionalizing Intersectionality: The Changing Nature of European Equality Regimes*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Kulbrandstad, L. A. (2010). Hva vil det si å være skogfinne i dag? I A. B. Lund & B. B. Moen (red.), *Nasjonale minoriteter i det flerkulturelle Norge*. Trondheim: Tapir forlag.
- Kunnskapsdepartementet. (2011). *Det kan skje igjen*. Rapport fra Kunnskapsdepartementets arbeidsgruppe om antisemittisme og rasisme i skolen. Oslo: Kunnskapsdepartementet.
- Kvittingen, I. (2011). *Lik eller unik arbeidstaker? Synlige minoriteters erfaringer med å søke jobb*. MA Thesis, University of Oslo, Department of Sociology and Human Geography.

- Kymlicka, W. (1995). *Multicultural Citizenship. A Liberal Theory of Minority Rights*. Oxford: Clarendon Press.
- Lange, A. (1998). *Samer om diskriminering, en enkät- och intervjuundersökning om etnisk diskriminering på uppdrag av Diskrimineringsombudsmannen (DO)*. Stockholm: CEIFO.
- Lange, A. (1999). *Indvandrare om diskriminering IV*. CEIFO, Stockholms Universitet
- LDO. (2008). *Kartlegging av diskriminering i statlig sektor - første trinn? En rapport basert på redegjørelser fra departementer og underliggende etater om deres arbeid mot diskriminering av personer med innvandrerbakgrunn*. Oslo: Likestillings- og diskrimineringsombudet.
- LDO. (2009). *SaLDO: et samfunnsregnskap for likestilling og diskriminering*. Oslo: Likestillings- og diskrimineringsombudet.
- Lidén, H. (1990). *Vokse opp som sigøyner i Norge. Sosialisering til etnisk minoritet*. Magistergrad. Institutt for Sosialantropologi, Universitetet i Oslo
- Lidén, H. (2001). Underforstått likhet. Skolens håndtering av forskjeller i et flerkulturelt samfunn. I M. E. lien, H. Lidén & H. Vike (red.), *Likhetens paradokser. Antropologiske undersøkelser i det moderne Norge* (s. 68-85). Oslo: Universitetsforlaget.
- Lidén, H. (2005). *Barn og unge fra nasjonale minoriteter. En nordisk kunnskapsoversikt*. ISF-rapport 2005: 007. Oslo: Institutt for samfunnsforskning.
- Lile, H. (2011). *FNs barnekonvensjon artikkel 29 (1) om formålet med opplæring: En retts sosiologisk studie om hva barn lærer om det samiske folk*. Doktoravhandling. Det juridiske fakultet, Universitetet i Oslo
- Loftsdóttir, K. & Jensen, L. (red.). (2012). *Whiteness and Postcolonialism in the Nordic Region. Exceptionalism, Migrant Others and National Identities*. Farnham: Ashgate
- Lund, A. B. & Moen, B. B. (red.). (2010). *Nasjonale minoriteter og det flerkulturelle Norge*. Trondheim: Tapir akademiske forlag.
- Lundby, M.-J. (2013). *Inkludering av romelever i skolen. En kvalitativ analyse om inkludering av romelever i skolen med fokus på kulturforståelse og systemperspektiv*. Masteroppgave. Oslo: Universitetet i Oslo. .
- Massey, D. S. & Denton, N. A. (1993). *American Apartheid: Segregation and the Making of the Underclass*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- McCall, L. (2009). The Complexity of Intersectionality. I E. Grabham, D. Cooper, J. Krishnadas & D. Herman (red.), *Intersectionality and Beyond. Law, Power and the Politics and Location*. London & New York: Routledge.
- Meland, P. & Uleberg, B. (2009). *Hatkriminalitet: anmeldelser registrert i 2007: en gjennomgang av anmeldelser registrert i 2007 med et motiv knyttet til rase/etnisk tilhørighet, religion og seksuell legning*. Oslo: Politidirektoratet og Oslo politidistrikt.
- Midtbøen, A. H. (2014a). The context of employment discrimination: interpreting the findings of a field experiment. *The British Journal of Sociology*, n/a-n/a. doi:10.1111/1468-4446.12098
- Midtbøen, A. H. (2014b). Discrimination of the Second Generation: Evidence from a Field Experiment in Norway. *Journal of International Migration and Integration*, 1-20. doi:10.1007/s12134-014-0406-9

- Midtbøen, A. H. (2014c). The Invisible Second Generation? Statistical Discrimination and Immigrant Stereotypes in Employment Processes in Norway. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 40(10), 1657-1675. doi:10.1080/1369183X.2013.847784
- Midtbøen, A. H. (2015). Etnisk diskriminering i arbeidsmarkedet. *Tidsskrift for samfunnsforskning* (under utgivelse).
- Midtbøen, A. H., Orupabo, J. & Røthing, Å. (2014a). *Beskrivelser av etniske og religiøse minoriteter i læremidler*. ISF-rapport 2014:10. Oslo: Institutt for samfunnsforskning.
- Midtbøen, A. H., Orupabo, J. & Røthing, Å. (2014b). *Etniske og religiøse minoriteter i læremidler: Lærer- og elevperspektiver*. ISF-rapport 2014: 11. Oslo: Institutt for samfunnsforskning.
- Midtbøen, A. H. & Rogstad, J. (2008). Diskrimineringens art, omfang og årsaker. *Søkelys på arbeidslivet*, 25(3), 417-429.
- Midtbøen, A. H. & Rogstad, J. (2012a). Discrimination: Methodological Controversies and Sociological Perspectives on Future Research. *Nordic Journal of Migration Research*, 2(3), 203-212.
- Midtbøen, A. H. & Rogstad, J. (2012b). *Diskrimineringens omfang og årsaker. Etniske minoriteters tilgang til norsk arbeidsliv*. ISF-rapport 2012:1. Oslo: Institutt for samfunnsforskning.
- Midtbøen, A. H. & Steen-Johnsen, K. (2014). Ytringsfrihet i det flerkulturelle og flerreligiøse Norge. I B. Enjolras, T. Rasmussen & K. Steen-Johnsen (red.), *Status for ytringsfriheten i Norge. Hovedrapport fra prosjektet*. Oslo: Fritt Ord, Institutt for samfunnsforskning, Fafo og Institutt for medier og kommunikasjon, UiO.
- Minde, H. (2005). Assimilation of the Sami – Implementation and Consequences. *Gáldu Čála – Journal of Indigenous Peoples Rights*(3).
- Montesino, N. (2002). *Zigenarfrågan: Intervention och romantik* Lund: Lunds universitet.
- Montesino, N. (2010). *Romer i svensk myndighetspolitikk – ett historiskt perspektiv*. Meddelanden från Socialhögskolan 2010: 2. Lund: Lunds Universitet.
- Myking, V. (2010). *Uekte barn av nasjonen: en studie av norsk politikk og lovgivning overfor romfolket (1970–2008)*. Masteroppgave i historie. Bergen Universitetet i Bergen.
- Møystad, M. (2010). Taterne – et reisende folk mot en ny tid. I A. B. Lund & B. B. Moen (red.), *MNasjonale minoriteter i det flerkulturelle Norge*. Trondheim: Tapir forlag.
- Nasjonalt kunnskapssenter for helsetjenesten. (2013). *Slik oppsummerer vi forskning. Håndbok for Nasjonalt kunnskapssenter for helsetjenesten*. Oslo: Nasjonalt kunnskapssenter for helsetjenesten.
- Niemi, E. (2003). Kapittel 1: Regimeskifte, innvandrere og fremmede. I K. Kjeldstadli (red.), *Norsk innvandringshistorie. Bind 2: I nasjonalstatens tid 1914-1940*. Oslo: Pax Forlag.
- Niemi, E. (2010). Kvenene - fra innvandrere til nasjonal minoritet. I A. B. Lund & B. B. Moen (red.), *Nasjonale minoriteter i det flerkulturelle Norge*. Trondheim: Tapir forlag.

- Nordberg, C. (2007). *Boundaries of citizenship; the case of the Roma and the Finnish nation state*. PhD-avhandling, Swedish school of social science. Skrifter; no. 23, University of Helsinki.: University of Helsinki.
- Norske kveners forbund. (2000). *Etnisk diskriminering av kvener*. Notat til møte med utvalg for lov mot etnisk diskriminering. Tromsø: Norske kveners forbund.
- NOU 2014:8. *Talking i offentlig sektor. Rettssikkerhet og likeverd*. Oslo: Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet.
- Olgac, C. R. (2010). Nationella minoriteter – en nordisk utblick. I A. B. Lund & B. B. Moen (red.), *Nasjonale minoriteter i Norge – historie, kultur og framtid* (s. 231-247). Trondheim: Tapir Akademisk Forlag.
- OMOD. (2014). *20 år med blick på likeverdige offentlige tjenester*. Oslo: Organisasjonen mot offentlig diskriminering.
- Orderud, G. I. & Haaland, T. (1996). *Innvandrere og det offentlige botilbud*. NIBR-rapport 1996: 15. Oslo: Norsk institutt for by- og regionforskning.
- Orupabo, J. (2008). "I andre land betyr ikke hudfarge noe, har du papirer, så får du en jobb". *Søkelys på arbeidslivet*, 25(1), 51-62.
- Orupabo, J. (2014a). Interseksjonalitet i praksis: Utfordringer med å anvende et interseksjonalitetsperspektiv i empirisk forskning. *Sosiologisk tidsskrift*, 22(4), 329-351.
- Orupabo, J. (2014b). *Kompetanse - en symbolsk markør. Kjønn, etnisitet og aspirasjoner i overgangen mellom utdanning og arbeidsmarked*. PhD-avhandling. Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi, Universitetet i Oslo
- Pager, D. (2007). *Marked: Race, Crime, and Finding Work in an Era of Mass Incarceration*. Chicago: University of Chicago Press.
- Pager, D. & Shepherd, H. (2008). The Sociology of Discrimination: Racial Discrimination in Employment, Housing, Credit and Consumer Markets. *Annual Review of Sociology*, 34, 181-209.
- Paulsen, V., Thorshaug, K. & Berg, B. (2014). *Møter mellom innvandrere og barnevernet: Kunnskapsstatus*. Trondheim: NTNU Samfunnsforskning.
- Pedulla, D. (2014). The Positive Consequences of Negative Stereotypes: Race, Sexual Orientation, and the Job Application Process. *Social Psychology Quarterly*, 77(1), 75-94.
- Persson, M. J. (2014). *Rom for forskjell? Barnevernarbeideres forståelser, vurderinger og handlinger i arbeid med norske romer*. Masteroppgave. Oslo: Høgskolen i Oslo og Akershus.
- Petersen, T., Saporta, I. & Seidel, M.-D. L. (2000). Offering a Job: Meritocracy and Social Networks. *American Journal of Sociology* 106(3), 763-816.
- Pettersen, K.-S. (2000). For barnas skyld? Ideologi og praksis i tiltakene rettet mot taternes barn. I B. Hvinden (red.), *Romanifolket og det norske samfunnet*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Pettersen, K.-S. (2005). *Tatere og Misjonen. Mangfold, makt og motstand*. NOVA Rapport 2/05. Oslo: NOVA.
- Pietikäinen, S. (2001). On the Fringe: News Representations of the Sami. *Social Identities: Journal for the Study of Race, Nation and Culture*, 7(4), 637-657. doi:10.1080/13504630120107746
- Pihl, J. (2005). *Etnisk mangfold i skolen. Det sakkyndige blikket*. Oslo: Universitetsforlaget.

- Pihl, J. (2010). Nasjonale minoriteter i det flerkulturelle Norge – utsyn. I A. B. Lund & B. B. Moen (red.), *Nasjonale minoriteter i det flerkulturelle Norge*. Trondheim: Tapir forlag.
- Pikkarainen, H. & Brodin, B. (2008). *Diskriminering av samer – samers rettigheter ur ett diskrimineringsperspektiv*. DO:s rapportserie 2008:1. Stockholm: Ombudsmannen mot etnisk diskriminering (DO).
- Qureshi, N. A. & Fauske, H. (2010). Barnevernsfaglig arbeid med minoritetsetniske familier. I M. S. Kaya, A. Høgmo & H. Fauske (red.), *2010* (bind. Cappelen Damm Akademisk). Integrasjon og mangfold. Utfordringer for sosialarbeideren: Oslo.
- Reisel, L. (2013). Mot et flerdimensjonalt likestillingsapparat. I B. Bråten & C. Thun (red.), *Krysningspunkter. Likestillingspolitikk i et flerkulturelt Norge* (s. 89-111). Oslo: Akademika forlag.
- Reisel, L. & Teigen, M. (2014). Det kjønnsdelte arbeidsmarkedet. I L. Reisel & M. Teigen (red.), *Kjønnsdeling og etniske skiller på arbeidsmarkedet* (s. 11-28). Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Reskin, B. F. (2012). The Race Discrimination System. *Annual Review of Sociology*, 38, 17-35.
- Riach, P. & Rich, J. (2002). Field Experiments of Discrimination in the Market Place. *The Economic Journal*, 112(483), 480-518.
- Rogstad, J. (2001). *Sist blant likemenn? Synlige minoriteter på arbeidsmarkedet*. Oslo: Unipax.
- Rogstad, J. (2002). Diskriminering og ulikhet - forklaring og metode. *Sosiologisk tidsskrift*, 10(1), 3-26.
- Rogstad, J. (2004). Diskriminering som erfaring. *Søkelys på arbeidsmarkedet*, 21(2), 265-274.
- Rogstad, J. & Midtbøen, A. H. (2010). Den utdannede, den etterlatte og den drepte: Mot en ny forståelse av rasisme og diskriminering. *Sosiologisk tidsskrift*, 18(1), 31-52.
- Roscigno, V. J. (2007). *The Face of Discrimination: How Race and Gender Impact Work and Home Lives*. New York: Rowman & Littlefield Publishers.
- Rosvoll, M. (2013). *Antisiganisme*. Oslo: Materialisten.
- Rosvoll, M. & Bielenberg, N. (2012). *Antisiganisme, stereotypier og diskriminering av rom*. Oslo: HL-senteret. . Oslo: HL-senteret. .
- Sandal, G. M. & Bye, H. H. (2009). Rekruttering i flerkulturelle bedrifter. I G. M. Sandal (red.), *Kulturelt mangfold på arbeidsplassen. Utfordringer og virkemidler*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Sandvik, A.-B. (1999). *Kampen om barna. Personer av taterslekts erfaringer fra barne- og skolehjem*. Rapport i K-serien 1-1999. Oslo: Universitetet i Oslo, Institutt for kriminologi.
- Sandvik, A.-B. (2000). Å være tater i barne- og skolehjem. I B. Hvinden (red.), *Romanifolket og det norske samfunnet*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Seeberg, M. L. (2003). *Dealing with Difference: Two classrooms, two countries. A comparative study of Norwegian and Dutch processes of alterity and identity, drawn from three points of view*. PhD-avhandling. Institutt for sosialantropologi, Universitetet i Bergen

- Seeberg, M. L. (2011). *Kunnskapsstatus (1990-2010): Forskning om etnisk diskriminering av barn og unge*. NOVA-report 8/2011. Oslo: Norwegian Social Research.
- Selle, P. & Strømsnes, K. (2010). Sámi Citizenship: Marginalisation or Integration? *Acta Borealia*, 27(1), 66-90.
- Semb, A. J. (2010). At the Edge of the Norwegian State? Territorial and Descent-Based Political Membership among Norwegian Sámi IB. Bengtsson, P. Strömblad & A.-H. Bay (red.), *Diversity, Inclusion and Citizenship in Europe*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Simon, P. (2005). The measurement of racial discrimination: The policy use of statistics. *International Journal of Social Science*, 57(183), 9-25.
- Simonsen, E. (2011). *Utredning om forholdet mellom nasjonal og internasjonal rett på opplæringsområdet for romfolket*. Oslo: Simonsen Advokatfirma.
- Simonsen, E. & Pettersen, K.-S. (2007). Både rett og rimelig. Billighetserstatning og velferdsstaten. *Tidsskrift for velferdsforskning*, 10(2), 91–102.
- Skytte, M. (2008). *Etniske minoritetsfamilier og sosialt arbeid*. Oslo: Gyldendal Norske Forlag.
- Slaastad, T. I. (2014). *Samisk statistikk 2014*. Osl/Kongsvinger: Statistisk sentralbyrå.
- Smith, C. (2007). The Development of Sámi Rights in Norway from 1980 to 2007. I G. Minnerup & P. Solberg (red.), *First World, First Nations: Internal Colonialism and Indigenous Self-Determination in Northern Europe and Australia*. Brighton: Sussex Academic Press.
- Sollund, R. (2006). Innvandrerkvinner i norsk arbeidsliv, inkludert eller marginalisert? I T. Hammer & E. Øverbye (red.), *Inkluderende arbeidsliv? Erfaringer og strategier*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Sollund, R. (2007). Politikultur og ukultur. Politiets stereotypisering av etniske minoriteter. I Ø. Fuglerud & T. H. Eriksen (red.), *Grenser for kultur? Perspektiver fra norsk migrasjonsforskning*. Oslo: Pax Forlag.
- SOU 2000: 20. *Steriliseringsfrågan i Sverige 1935 - 1975 Historisk belysning - Kartläggning - Intervjuer*. Stockholm: Socialdepartementet
- SOU 2006: 05. *Utredning om dokumentation och stöd till enskilda som utsatts för övergrepp och vanvård inom den sociala barnvården*. Stockholm: Socialdepartementet.
- SOU 2010:55. *Romers rätt – en strategi för romer i Sverige. Sverige. Delegation för romska frågor*. Stockholm: Integrations- och jämställdhetsdepartementet
- Spernes, K. (2006). *Vi utlendinger og de norske. Sosialisering i ungdomsskolen*. Masteroppgave, Avdeling for lærerutdanning. Oslo: Høgskolen i Oslo.
- Spernes, K. (2014). Annerledes norsk – anerkjennelse av elevers språklige- og kulturelle bakgrunn. I G. Afdal, Å. Røthing & E. Schjetne (red.), *Etikk i pedagogiske praksiser*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Spernes, K. & Hatlem, M. (2013). *Den flerkulturelle barnehagen i bevegelse. Teoretiske og praktiske perspektiver*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Staksrud, E., Steen-Johnsen, K., Enjolras, B., Gustafsson, M. H., Ihlebæk, K. A., Midtbøen, A. H. et al. (2014). *Ytringsfrihet i Norge: Holdninger og erfaringer i befolkningen. Resultater fra befolkningsundersøkelsen 2014*. Oslo: Fritt Ord, ISF, IMK, FAFO.
- Stenseth, B. (2000). *Eilert Sundt og det Norge han fant*. Oslo: Gyldendal.

- Støren, L. A. (2002). *De første årene av karrieren. Forskjeller og likheter mellom minoritet og majoritet med høyere utdanning*. NIFU-rapport 7/2002. Oslo: Norsk institutt for studier av forskning og utdanning.
- Støren, L. A. (2004). Unemployment Experiences during Early Career of Immigrant and Non-immigrant Graduates. *Journal of Education and Work*, 17, 71-93.
- Støren, L. A. (2011). Key Factors behind Labour Market Marginalization of Young Immigrants: Limited Access to Apprenticeships, 'State Dependence' or Low Qualifications? *Young*, 19(2), 129-158.
- Støren, L. A. & Wiers-Jenssen, J. (2010). Foreign Diploma Versus Immigrant Background: Determinants of labour Market Success or Failure? *Journal of Studies in International Education*, 14(1), 29-49.
- Svendsen, S. H. B. (2014). Learning racism in the absence of 'race'. *European Journal of Women's Studies*, 21(1), 9-24. doi:10.1177/1350506813507717
- Söderström, S. (2013). Lost in translation? Communication challenges in minority families' and healthcare workers' interactions. *Disability and Society*, 29(5), 807-820.
- Söderström, S., Kittelsaa, A. & Berg, B. (2011). *Snakker vi om det samme? Minoritetsfamilier med funksjonshemmede barn i møte med tjenesteapparatet*. NTNU-rapport. Oslo: NTNU Samfunnsforskning.
- Søholt, S. (2010). *Etniske minoriteter og boligmarkedet: Integrert, marginalisert, segregert*. Rapport. Oslo: Norges forskningsråd.
- Søholt, S. & Astrup, K. (2009). *Etniske minoriteter og forskjellsbehandling i leiemarkedet*. NIBR-rapport 2009:2. Oslo: Norsk institutt for by- og regionsforskning.
- Teigen, M. (1999). Documenting Discrimination: A Study of Recruitment Cases Brought to the Norwegian Gender Equality Ombud. *Gender, Work & Organization*, 6(2), 91-105.
- Teigen, M. (2015). Kjønnsbalanse i styre og ledelse av norsk næringsliv. I M. Teigen (red.), *Virkinger av styrevotering i norsk næringsliv*. Oslo: Gyldendal Akademisk. Under utgivelse.
- Togeby, L. & Møller, L. (1999). *Oplevet diskriminering. En undersøgelse blandt etniske minoriteter*. København: Nævnet for Etnisk Ligestilling.
- Tranøy, J. (1993). *I sinnssykehusets vold: Innlagtes motstand mot legemlig behandling ved Gaustad sykehus*. Oslo: Pax.
- Tranøy, J. & Blomberg, W. (2005). Lobotomy in Norwegian Psychiatry. *History of Psychiatry* 16 (1): 107. , 16(1), 107-110.
- Tronstad, K. R. (2009). *Opplevd diskriminering blant innvandrere med bakgrunn fra ti ulike land*. Oslo/Kongsvinger: Statistisk sentralbyrå.
- Tronstad, K. R. (2010). *Mangfold og likestilling i arbeidslivet. Holdninger og erfaringer blant arbeidsgivere og tillitsvalgte*. Fafo-rapport 2010:39. Oslo: Fafo
- Tyldum, G. & Friberg, J. H. (2014). *Et skritt på veien: Evaluering av Handlingsplan for å bedre levekårene blant rom i Oslo*. Fafo-rapport 2014:50. Oslo: Fafo.
- UDI. (2000). *Art og omfang av rasisme og diskriminering i Norge 1999-2000*. Oslo: Utledningsdirektoratet.
- Utdanningsdirektoratet. (2014). *Våre nasjonale minoriteter*. Oslo: Utdanningsdirektoratet.

- Utdanningsetaten i Oslo. (2011). *Kartlegging av kunnskaper og holdninger på området rasisme og antisemittisme: Undersøkelse blant elever (trinn 8–10) i Osloskolen*. Oslo: Utdanningsetaten i Oslo.
- Vassenden, A. (2014). Homeownership and Symbolic Boundaries: Exclusion of Disadvantaged Non-homeowners in the Homeowner Nation of Norway. *Housing Studies* 29(6), 760-780.
- Westin, N., Wallengren, S., Dimiter-Taikon, K. & Westin, C. (2014). *Antiziganism i statlig tjänst : Socialstyrelsens behandling av romer och resande under 1900-talet*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Wiborg, Ø. (2006). Suksess i arbeidsmarkedet blant høyt utdannede innvandrere. Betydningen av jobbkompetanse, sosiale nettverk og diskriminering for inntekt. *Sosiologisk tidsskrift*, 14(3), 276-294.
- Winsa, B. (2012). *Diskriminering av finsktalande i Sverige: representation av sverigefinländare och tornedahlingar i fackföreningar, politiken och inom olika yrken*. Skogås: Meänkielen förlaaki.
- Yinger, J. (1986). Measuring Racial Discrimination with Fair Housing Audits: Caught in the Act. *The American Economic Review*, 76(5), 881-893.
- Øia, T. & Vestel, V. (2007). *Møter i det flerkulturelle*. Nova-rapport 21/2007. Oslo: Nova.
- Aarset, M. (2006). *Å skape nye handlingsrom. Konstituering av kvinnelig, norsk, muslimsk identitet*. Hovedfagsoppgave ved Institutt for sosialantropologi, Universitetet i Oslo
- Aas, A. K. (2009). Med én fot innenfor? I G. E. Birkelund & A. Mastekaasa (red.), *Integrert? Innvandrere og barn av innvandrere i utdanning og arbeidsliv* (s. 151-161). Oslo: Abstrakt Forlag.

Institutt for samfunnsforskning

2015: 1

Forfattere	Arnfinn H. Midtbøen og Hilde Lidén
Tittel	Diskriminering av samer, nasjonale minoriteter og innvandrere i Norge. En kunnskapsgjennomgang
Sammendrag	<p>I denne rapporten gjennomgår vi den eksisterende forskningen på likestillings- og diskrimineringsutfordringer som samer, nasjonale minoriteter og innvandrere står overfor i Norge i dag. Forskningen dokumenterer at innvandrere opplever diskriminering på de fleste samfunnsområder, og studier av selvopplevd diskriminering antyder at menn opplever mer diskriminering enn kvinner; yngre mer enn eldre; og enkelte innvandrergreper mer enn andre. Når det gjelder samer og nasjonale minoriteter er det færre studier. Erfaringsbaserte undersøkelser viser riktignok at mellom en fjerdedel og en tredjedel av samiske respondenter oppgir å ha opplevd diskriminering knyttet til sin samiske bakgrunn, men her skiller det i liten grad mellom ulike arenaer. Studier som direkte undersøker diskriminering av nasjonale minoriteter er generelt mangelfulle, men det finnes noe forskningsbasert dokumentasjon på forekomst av diskriminering mot jøder, rom og romani.</p>
Emneord	Diskriminering; likestilling; minoriteter; samer; nasjonale minoriteter; innvandrere
Summary	<p>This report reviews the existing research on discrimination among the indigenous Sami population, national minorities and immigrants and their descendants in contemporary Norway. It documents that immigrants experience discrimination in most areas of society. Research on perceived discrimination suggests that men experience more discrimination than women; younger individuals more than older; and some immigrant groups more than others. When it comes to Sami's and national minorities, the research is less extensive. Experience-based surveys show that between one quarter and one third of Sami respondents report discrimination related to their Sami background, but these surveys do not distinguish between different arenas of society. Studies directly examining discrimination of national minorities are few, but there is some research-based evidence on the incidence of discrimination against Jews, Roma and Romani.</p>
Index terms	Discrimination; Equality; Minorities; Sami; National Minorities; Immigrants

DISKRIMINERING AV SAMER, NASJONALE MINORITETER OG INNVANDRERE I NORGE

I denne rapporten gjennomgår vi den eksisterende forskningen på likestillings- og diskrimineringsutfordringer som samer, nasjonale minoriteter og innvandrere står overfor i Norge i dag. Forskningen dokumenterer at innvandrere opplever diskriminering på de fleste samfunnsområder, og studier av selvopplevd diskriminering antyder at menn opplever mer diskriminering enn kvinner; yngre mer enn eldre; og enkelte innvandregrupper mer enn andre. Når det gjelder samer og nasjonale minoriteter er det færre studier. Erfaringsbaserte undersøkelser viser riktignok at mellom en fjerdedel og en tredjedel av samiske respondenter oppgir å ha opplevd diskriminering knyttet til sin samiske bakgrunn, men her skiller det i liten grad mellom ulike arenaer. Studier som direkte undersøker diskriminering av nasjonale minoriteter er generelt mangelvare, men det finnes noe forskningsbasert dokumentasjon på forekomst av diskriminering mot jøder, rom og romani.

Institutt for
samfunnsforskning

Institute for
Social Research

Munthes gate 31
PO Box 3233 Elisenberg
NO-0208 Oslo, Norway
T +47 23 08 61 00
samfunnsforskning.no

ISBN (trykk): 978-82-7763-454-8
ISSN (Online): 978-82-7763-455-5
ISSN: 0333-3671